

ЁШ ГВАРДИЯ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ
ОРГАНИ

[73]
Январь

Ойлик
адабий-
бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош редактор:

Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчехра ЖУРАЕВА,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Улуғбек МУСАЕВ,
Фарҳод МУСАЖОНОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Урие ЭДЕМОВА,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

Анвар Жўрабоев

МАРКЕС БИЛАН УЧРАШУВ

...Биз Горбачев билан бир соатдан кўп суҳбатлашдик. Унда гуманизм ва юмор ниҳоятда кучли экан. Михаил Горбачев одамларни ўз эътиқодига ишонтира олишдек улкан қобилият эгаси. Шунингдек у қатъий иродали шахс, бошлаган ишини охиригача етказди...

Мен мамлакатингизда биринчи марта 1957 йилда — Халқаро ёшлар фестивалида бўлгандим. Уша вақтиёқ юз берган ўзгаришларни совет дўстларим билан биргаликда ҳис этганман. Одамлар ўзгаришлар бошланганини байрам қилишарди. Уларга ана шу ўзгаришлар тез юз берадигандек туюларди.

Ҳозир эса, орадан ўттиз йил ўтганидан кейин одамларнинг ўзгаришларга муносабатидаги катта фарқни кўриб турибман. Улар бу ўзгаришларни қизғин кутиб олмоқдалар. Аммо бу — шунчаки байрам эмас, балки ақл-заковатнинг тинимсиз ишидир... Бу — шунчаки мулоҳаза эмас, балки теран идроклашдир. 1957 йилдаги каби кўр-кўрона оптимизм йўқ ҳозир. Ҳозир дадил ва ниҳоятда зўр шиддатли оптимизмни сездим. Одамлар ҳаракат қилиш кераклигини, қайта қуришга ўз ҳиссаларини кўшиш лозимлигини тушунишмоқда.

Г. Г. Маркес

87

Сарбаландлиги боиси надир? Недадир муқтадирлиги унинг?

«...Жунунвор хуружларимиз ҳеч қолмади-қолмади-да... Мексика диктатори Антонио Лопес де Санта-Ана ўнг оёғидан айрилгач, дабдабали маросим уюштириб шу оёғини дафн эттирди. Эквадорга ўн олти йил ҳокимлик қилган генерал Габриэль Морено оламдан ўтгач, видолашиш маросимида жасадга шоҳона либослар кийдириб, президент курсисига ўтқазилди ва ёнига барча яроғ-аслаҳаларию кийим-бошларини қаторлаштириб қўйилди...»

Испанлар зулмидан озод бўлсак-да, жунунвор хуружларимиз ҳеч қолмади-қолмади...»

Шимолий кенгликнинг ўттиз иккинчи, жанубий кенгликнинг эллик олтинчи градуслари оралиғидаги саккизта жуғрофий минтақада ястаниб ётган ва ўттиздан зиёд каттаю кичик мамлакатдан иборат Латин Америкасида олти йил муқаддам Габо таваллуд топди, колумбиялик ана шу бола пайти келиб Габриэль Гарсиа Маркесга айланди.

Дунёи қўтирнинг борки аччиқ-чучугини татиган бу зотнинг юраги баҳри мавжвар тўлқинлари каби қирғоқларини беаёв савалагани савалаган. Йўқса, Нобель мукофоти топширилиш тантанасида сўзлаган нутқида адабий қарашлари ва ижод сирлари ҳақида гапириш ўрнига ақолини аёнлар қиёфасини шу қадар алайношкор фош қилардимиз у?

Мана, ўша олти йил аввал сўзланган нутқнинг давоми: «Латинамерикалик йигирма миллион бола икки ёшга тўлмасдан ўлиб кетишди. Репрессия туфайли бадар кетганларнинг сони бир юзу йигирма мингдан ошди. Бир миллион чилилик ёки аҳолининг ўн фоизи мамлакатини ташлаб кетишга мажбур бўлишди. Жами икки ярим миллион аҳолига эга мўъжазгина Уругвайнинг ҳар бешинчи нафар киши қувғинда яшайди. Латин Америкасидан кетиб қолган қочоғу муҳожирларни агар бир жойга тўплаб, давлат тузишса борми, аҳолиси миқдори Норвегияникидан анча кўп бўлар эди.

...Европалик тараққийпарварлар мамлакатларида ўрнатишмоқчи бўлган социал адолат нега энди Латин Америкасига тўғри келмас экан?

...Йўқ, Латин Америкаси беирода шахмат пиёдаси бўлиши асло истамайди ва бундай бўлмайди ҳам».

Эзулик, дарддошлик, мардонворлик. Маркес сарбаландлигининг, муқтадирлигининг ибтидоси ана шулардир. Унинг жисми-жонини булар қанчалик чуқур банд этганлигини англаш учун ҳеч бўлмаса «Мустабиднинг паймонаси» ва ёки «Полковникка ҳеч ким хат ёзмаётир»ни ўқиб чиқиш кифоядир. Ёинки «Ўз йил танҳоликда»ни.

Маркес ижоди билан танишганимдан ва, айниқса, «Ўз йил танҳоликда» романини Нурали Қобул билан бирга ўзбекчага ўгирганимдан сўнг бу улкан сўз санъаткорига, адабиётшунослар таъбири билан айтганда, замонамиз адабиёти маршали бўлмиш аллома адибга нисбатан юрагимда чексиз эҳтиром туғилди. Адибнинг янги асарларию ижоди тадқиқ этилган рисолалар ундаги янги-янги хислатларни намоен этгани сари бу туйғу тағин зўрайди. Ахийри, у билан учрашиш, суҳбатлашиш орзуси кўнглимни банд этди.

Лекин қандай учрашиш мумкин у билан? Ахир, Колумбия қаёқдаю Тошкент қаерда! Умуман, у 1979 йилдан буён мамлакатимизга келмаган. Кунларнинг бири-да Маркес ҳақидаги мақолани кўздан кечиратуриб,

унинг гапидан олинган кўчирмага кўзим тушди: «Ўн йиллар давомида ревизионизмда, антисоветизмда айблаб келишди мени. Гўёки майда буржуазия ва реакцион ғояларни тарғиб қилар эмишман. Асли мен айтган гаплар шу кеча-кундузда СССРда содир бўлаётган яшариш хусусида эди. Ушандаёқ Совет Иттифоқида ҳам, жаҳондаги социализм ҳаракатида ҳам туб ислоҳлар бўлиши зарур деб ўйлаган эдим». Шунда, демак, Маркес мамлакатимизга келади, ахир содир бўлаётган бурилишни ўз кўзи билан кўришни истамаслиги мумкин эмас, деган ҳаёлга бордим.

Орадан кўп вақт ўтмай, унинг Москва кинофестивалига ташриф буюриши ҳақидаги хабар қулоғимга чалинди. Зудлик билан пойтахтга учишга аҳд қилдим. Фестиваль очилишига бир неча кун қолган. Ўзингиз биласиз: июлнинг бошларида самолёт билети анқонинг уруғи. Устига устак, фестивалда иштирок этувчи журналистлар аллақачонок аккредитация қилинган. Одатда, улуғлар суҳбатини магнитофонда ёзиб оламан, лекин кейинги пайтлар у панд берар, устахонадагилар эса эплаб тузата олишмасди. Тағин, япон кассеталаридан топиш амри маҳол денг...

Хуллас, минг ташвиш ғов каби йўлимни тўсиб турарди. Аммо... ният холис бўлса, доим ишинг ўнгидан келади. Икки кун ичида самолётга билет топилди, аккредитация муаммосиям ечилди. Дўстим, тожикстонлик шоир Шодмон Жўраев эса Душанбедан самолёт орқали анча кассета бериб юборди. Москвада магнитофонни тузатиш икки соатлик иш.

«Домодедово» аэропортидан тўғри «Москва» меҳмонхонасига йўл олдим, жойлашгач, фестиваль штаби — «Россия» меҳмонхонасига кирдим, оралик масофа яқин — кўчанинг нариги юзидан Қизил майдон бўйлаб Василий Блаженный соборининг шундоқ чап томонига ўтилса — бас.

Матбуот марказидагилар рўйхатга олишди, аккредитация картчасини беришди.

«Ҳа, Маркес келган, — дейишди улар менинг саволимга жавобан, — лекин қайси меҳмонхонада, шуни аниқ айтолмаймиз. Фестивалнинг бошқа хизмат группасидагилар балки ёрдам беришар сизга». Бу беҳисоб группалар улкан меҳмонхонанинг талай хоналарини банд этган эди. Уша кун кириган хонам қолмади, лекин уринишларим зое кетди.

«Фестиваль очилишидан бир неча кун илгари келувди у. Очилиш маросимида қатнашди. Энди... юради дейсизми ёпилиш маросимини кутиб. Қайтиб кетган дийр...» — бир журналист шундай деди. «Нахотки? Шунча йўлдан келиб...» Хунобим ошиб кечаси ухлалмай чиқдим. Эрталаб яна штабга кирдим, ярим куним Маркеснинг шу ердами ёки йўқлигини аниқлашга кетди. Уринишларим натижа бермади ҳисоб. Аммо куннинг иккинчи ярмида омад кулиб боқди менга.

Тушдан кейин «Россия» меҳмонхонасига бақамти кино-концерт зали ёнидан ўтаётиб, кўрдимки, бу ерда Маркеснинг «Ошкора қотиллик қиссаси» асосида суратга олинган фильм намойиш этилар экан. Олдинига ишонгим келмади. Ахир, Маркес асарларининг экранлаштирилишига қарши-ку. «Ўз йил танҳоликда» асосида фильм яратайлик, деб киночилар мурожаат қилавериб, уни жон-қолига қўйишмаган, шунда у: «Майлию, лекин бунинг эвазига миллион доллар тўлашларинг керак бўлади», деган. Орадан бир йил ўтгач, киночилар рози бўлишган. Аммо Маркес кўнмаган. Икки, ҳатто уч миллион доллар тўлаймиз дейишса-да, у ижозат бермаган. Кейинчалик балки бу соҳага ёзувчининг муносабати ўзгаргандир!!

Кино-концерт залида фестиваль жюри аъзолари, хорижий меҳмонлар ҳамда аввал бошда билет олган кишилар учунгина фильмлар кўрсатилар (журналистларга алоҳида кинотеатр хизмат қилар) эди. Шу сабаб бу ерга кириш роса қийин, айниқса, яхши фильмлар намойиш этиладиган кун. Бугун ҳам одам кўп эди! Эҳтимол, ортиқча билет топилиб қолар?!

Қаёқда дейсиз. Кўнглим чўкиб, четга чиқиб турганимда кимдир билагимдан тортди. Қарасам, ўрта яшар бир аёл.

— Узр, мабодо Ўзбекистондан эмасмисиз?

— Ҳа, нима эди?

— Узим ҳам шундайдир деб ўйлаган эдим. Биласизми, ўзбекларни жуда ҳурмат қиламан. Узоқ йили уйимиз ёнаётганида кенжа ўғлим тўрдаги хонада қолиб кетибди. Шунда бир ўзбек аскар йигит уни оловнинг ичидан олиб чиқди. На қайси қисмдан эканлигини биламан, на исми-шарифини. Шу йигит бўлмаганида... Умри узоқ бўлсин, ишқилиб. Шундан бери... қарзимни узай дейман-у... Боя билет сўраб юрувдингиз, олинг меникини. Олаверинг,— у билетини қўлимга тутқазди.

Ният холис бўлса амалга ошар экан-да, деб залга кирдим, бўш жойлардан бирига ўтирдим.

Сочлари силлик таралган қиз саҳнага чиқди-да, микрофонга яқин келди: «Азиз меҳмонлар! Ҳозир биз Франческо Розининг «Ошқора қотиллик қиссаси» фильмини намойиш этамиз. У конкурсдан ташқари кўрсатилляпти. Италия ва Франция кинематографчилари яратишган. Картина Канн фестивалида яқинда махсус соврин билан тақдирланган... Енимдаги меҳмон фильм сценарийси муаллифи Тонино Гуэрро! (Қарсак янграйди, Гуэрро таъзим қилади). Ушбу фильм буюк ёзувчи, Нобель мукофоти лауреати Габриэль Гарсиа Маркеснинг қиссаси асосида Колумбияда суратга олинган.

Азиз томошабинлар! Залда сеньор Маркес ҳам ўтирибди!..»

Зал олқишга тўлиб кетди. Олдинги қатордагилар ўгирилиб кўз учиди Маркесни қидира бошлашди.

— Ана, хув ана у!— деди енимда ўтирган йигит ҳаяжонланиб (у болгар экан, буни кейинроқ аниқладим). Мен ҳам юрагим ҳаприқиб:

— Ҳа, ҳа, кўряпман!— дедим.

Маркес атиги етти-саккиз қатор нарида, зални иккига айирган йўлак четдаги курсида ўтирар эди. У одмигина кўйлак кийган, бўйнига эса шарф боғлаб олган эди. Одамлар таниб қолмасин дебми у ҳам бошини ортга буриб, бошқаларга қўшилиб қарсак чаларди. Лекин уни тезда ўзгалардан ажратиб олишди. «Маркес! Маркес!!!»— дея хитоблар янгради залда. Фотоаппарат ушлаган беш-олти киши югуриб унинг ёнига боришди, гоҳ чўккалаб, гоҳ тик туриб улуг адибни суратга тушира кетишди... Кейин уларнинг сафи дастхат ишқибозлари билан «бойиди», Маркесга улар китобу дафтар... тутишар, имзо чекишини сўрашар, у эса мийиғида жилмайганча бу илтимосни бажарарди.

Енимдаги йигит ҳам блокнотини олдию адиб томон отилди...

Унинг олдидаги одамлар камайиш ўрнига тобора кўпаярди.

— Жаноблар, сеньорлар, ўртоқлар! Маркесни холи қўйинглар энди!— дея мурожаат қилди кимдир, ахийри микрофон орқали. — Илтимос қиламан, жой-жойларингга ўтиринглар. Фильм бошланиши керак бўлган вақтдан ярим соат ўтиб кетди-ку, ахир!

Одамлар истар-истамас Маркесдан ажралишди. Чироқлар ўчди ва фильм бошланди: дарё бўйлаб сузиб келаётган кема қишлоққа яқинлашгани сари палубада

турган оқсоч, бўйдор киши юрагини ҳаяжон қоплайди... Ниҳоят у соҳилга тушади, қишлоқ оралаб кета бошлайди. Кўпдан бу ерга келмаганлиги шундоқ сезилиб туради. Тўппа-тўғри қабристонга кириб боради ва бир қабрга гул қўяди. Камера кулгиси ўзига росаям ярашиб турган хушбичим йигитнинг сувратини ва суврат остидаги «Сантьяго Носир» ёзувларини бутун экранга олиб чиқади... Сўнгра ўн гулидан бир гули ҳам очилмай умри хазон бўлган шу йигитнинг фожиали ўлими тарихи жонлана бошлайди.

Соҳибжамол Анхела, чиройига барча қишлоқ қизларининг ҳаваси келадиган Сантьяго Носир, Анхелага кўнгили қўйган, маъшукаси учун ҳар нарсага тайёр шайдойи Роман, қизнинг тошюрак акалари — Носирнинг бўлғуси қотиллари томошабин билан бақамти келишади. Воқеалар, гарчанд жуда секин кечса-да, шу осойишталик тубида бидъат ва хурофотга нисбатан шиддатли бир исён қалқиб турибди.

Фильм Анхела ва Романнинг тақдир тақозосига кўра маҳв бўлган муҳаббатлари, менимча, сентиментал туйғулардан тобора узоқлашаётган ғарблик томошабинларнинг ҳам юрагини жунбушга келтирарди...

Ёш бўлишига қарамай, кино оламида анча танилиб қолган италиялик актриса Орнела Мути Анхела ролини эҳтирос билан ижро этган. Франциялик машҳур актёр Алон Делоннинг ўғли Энтони Делон, Лючия Боце каби қатор истеъдодли актёрлар фильмда иштирок этишган, етакчи образлардан бирини Жан Мария Волонте яратган. Италиялик бу номдор санъаткор бундан сал илгари Москвада бўлиб ўтган «Ядросиз дунё учун, инсониятнинг омон қолиши учун!» халқаро анжуманида иштирок этган эди. Фестиваль кунлари у билан суҳбатлашишга имкон туғилди. «Маркесдек буюк ёзувчи асари асосида суратга олинган картинада роль ижро этиш ҳам шарафли, ҳам масъулиятли. Фильм муваффақиятини таъминлашга озми-кўпми ҳисса қўшган бўлсам, беҳад бахтиёрман», дейди у.

Фильм давом этяпти-ю, одамлар ҳамон ўгирилиб, Маркесга нигоҳ ташлашади. Мен ҳам қиссаси асосида суратга олинган фильмни у билан биргаликда кўриш имконига эга бўлганимдан ич-ичимда севинаяман. Сўнг режа тузаман: картина тугагач, Маркесга учраб, суҳбат учун вақт ажратишини сўрайман.

Фильм оҳанрабодек ҳаммани ўзига тортган, нигоҳлар экранга қадалган эди. Ниҳоят, у тугади. Чироқлар ёнғач, яна қарсаклар янгради, яна ҳаммамиз орқага ўгирилдик, аммо Маркес жойида йўқ эди...

Залдан бирин-кетин чиқа бошлаймиз. Дафъатан ҳайҳотдай вестибюлнинг нариги четида ғуж бўлиб турган одамларга кўзим тушди. «Маркес!»— ана шу фикр миямга яшиндек урилди. Борсам, Маркес эмас, Тонино Гуэрро экан.

Гуэрро адабиёт ва санъат оламида ном қозонган ижодкор. У Федерико Феллинининг болалик дўсти, сценарийнавис, шоир ва рассомдир. Гуэрронинг сценарийлари асосида Феллини, Антониони, Андрей Тарковскийлар анчагина фильм яратишган. Франческо Розини ҳам унча-мунча сценарийнавислар билан ҳамкорлик қилавермайди.

Кинофильмлар яхшию ёмон чиқишида сценарийнавислар улуши катта эканлигини кўпчилики билмайди, сабаби, картиналар ҳақида гап кетганида асосан режиссёру актёрлар тилга олинади. Қолаверса, айрим сценарийнавислар постановкачи-режиссёр соясида қолиб кетаверади, фильм яратилиш жараёнида уларга изн беришмайди ҳисоб. Тонино Гуэрро эса, режиссёр минг номдор бўлмасин, тенгма-тенг иш олиб боради.

Гуэрро гоҳ дастхат ёзар, гоҳо расм чизиб, остига имзо чекарди. Дастхат сӯровчилар эса шу қадар кўп эдики... «Бўлди, бўлди... Бошқа вақт»,— деди у русчани буза-буза. «Рус тилини билар экан-да», мен қувонаман ва Гуэрро билан суҳбатлашиш пайига тушаман, «Маркес билан учрашишимга балки у кўмаклашар» деб ўйлайман ичимда.

Гуэрро одамлардан зўрға ажралиб эшикка томон боради. Унга етиб олиб: «Янги фильмингиз билан кутлайман. Рости, анчадан буён бундай ажойиб картина кўрмаган эдим», дейман ва ўзимни таништираман. Сўнг мақсадга ўтаман. Интервью беришга рози бўлади. «Русчани яхши билмайман, хотиним тилмочлик қилади. У мени ташқарида кутаётган эди, кетиб қолмаган бўлсин-да», дейди.

Эшикдан чиққан заҳотимиз сочи жингалак аёл бизга рўбарў келади. Гуэрро рафиқаси билан мени таништиради, «Дўстимиз Тошкентдан экан, суҳбат учун беш минутча вақт ажрата оламиз-а?», дейди. «Албатта-да», ширин жилмайди рафиқаси.

Суҳбатимиз анчага чўзилади.

— Маркес қиссаю романлари экранга чиқишига доимо қарши эди. Шу боис «Ошкора қотиллик қиссаси» асосида фильм яратилганини кўриб, ҳангу манг бўлиб қолдим. Нима, унинг кинематографияга муносабати ўзгардим?

— Йўқ.

— Унда қандай қилиб розилик олдингизлар қиссасини экранлаштиришга?

— Аниқроғи, буни Франческо Рози билади.

— Габриэль Гарсиа Маркесдек ёзувчининг панжасига панжа уриш, яъни унинг қиссаси асосида сценарий ёзиш асносида нималарни ҳис қилдингиз?

— Фақат бир нарса — масъулиятни, юксак масъулиятни.

— Сценарий ёзилишида, фильмнинг суратга олинишида Маркес билан ўзаро ҳамкорлик қандай кечди?

— Ҳеч қандай.

— Тушунмадим?

— Биз ҳамкорлик қилганимиз йўқ. Сценарийни ўқишдан бош тортди у.

— Нера?

— Мабодо омадингиз чопиб, Маркес билан учрашиб қолсангиз, сабабини ўзидан сўрарсиз.

— Бугун фильмини Маркес биринчи марта кўрдими?

— Йўқ. Картинани у дастлаб Парижда кўрган.

— Таассуротлари қандай?

— Картина унда яхши таассурот қолдирган...

Суҳбатга берилиб, Маркеснинг координатларини сўраш мутлақо ёдимдан кўтарилибди. Ким билади дейсиз, балки у ҳам яширармиди? Ҳар қалай, фильмга тушмасимдан олдин Маркес шу ердами, йўқми, деб ташвиш чекаётган эдим, энди бу иккиланишга чек қўйилди. Аммо мен ахтариб юрганымда у Ватанига кетиб қолса-чи? Яна зиқланаман, «кетмас ҳали», деб ўйлайман ўзимча, шунда ички бир туйғу орқали у билан бари бир учрашишимизни сезаман. Бу сезги, гарчанд мустаҳкам бир пойдеворга эга бўлмаса-да, интервьюга нисбатан сўна бошлаган умидни қайта аланга олдиради. Шу сабаб меҳмонхонага келаману учрашувга ҳозирлик кўраман.

Аввало, Маркесга берилмаж саволларни бир-бир назардан ўтказаман. Совғаларни тахтлаб юктурвага жойлайман. Эртаси кун эса... дастлаб нуфузли устaxonага магнитофонни олиб бордим, «тузатишга камида ўн кун кетади. Устига устак, кўпгина керакли қисмлар ҳам йўқ,— дейишди улар,— биласизми, яхшиси, «Сони» фирмаси вакилларига учрашинг».

«Жаноб Арай эшитади. Ҳа, ҳа, «Сони» фирмаси,— деди соф рус тилида, ўзини жаноб Арай деб таништираган япон. Унга аҳволни тушунтирдим,— келинг,— деди у шунда,— қўлимиздан келганича ёрдамлашамиз!»

...Фирма ваколатхонаси Халқаро савдо марказида жойлашган экан. Жаноб Арай — ҳали ёши ўттизга етмаган, миқтигина йигит шарқона илтифот билан кутиб олди: «Тошкентданман денг? Фестивалга келибсиз-да. Қайси киноларни кўрдингиз?..»

Маркеснинг қиссаси асосидаги фильмдан бошқа ҳеч вақо кўрмаганлигимни айтдим. «Маркес улугъ ёзувчи!» деди у ҳаяжон билан. Шу пайт хонага жаноб Арайдан ҳам ёшроқ йигит кириб келди-да, табассум ила сўрашди. «Бизнинг устамиз,— дея таништирди уни жаноб Арай,— қани, беринг-чи магнитофонингизни». Улар магнитофоннинг уёқ-буёғини кўриб, ўзаро бир нарсаларни гаплашишди. Кейин: — Агар малол келмаса, нариги хонага кириб ўтиратурсак. Уста бир иложини топар,— деди жаноб Арай менга қарата.

Кўшни хона кенгина экан, ўртада турган думалоқ стол атрофида эса чиройли стуллар териб қўйилганди. Девор томонда экрани катта антиқа телевизор, унинг ёнида эса...

— Фирмамининг энг сўнги янгиликларидан бири — компакт кассетали видеомангнитофон,— дея изоҳ берди жаноб Арай,— буниси эса... видеопластинкали приставка,— тортмадан пластинка олиб (ўзимизнинг одатдаги пластинкадан ўта ялтироқлиги билан фарқ қилади), уни жойлаштирди, шу заҳоти экранда рангли тасвир пайдо бўлди.— Эстрада концерти ёзилган. Сиз бемалол кўраверинг, мен ҳозир,— дея чиқиб кетди ва беш минутлардан кейин кофе келтирди.

Ўзбекистон, Маркес, оламда донг таратган «Сони» фирмаси, бу ердаги меҳнат ва турмуш шароитларию техника янгиликлари ҳақида гаплашамиз. Бир пайт уста кириб келади ва жаноб Арайга бир нима дейди. Жаноб Арай менга юзланади:

— Бизни кечирасиз, магнитофонингизнинг иши кўп экан. Мундай қилсак: уни бизга ташлаб кетасиз, сизга эса,— ўрнидан туриб, у пастки тортмадан яп-янги магнитофон олиб менга узатади,— то фестиваль тугагунча ишлатиб турасиз, унгача сизникини ҳам тузатиб қўямиз, келиб алмаштириб кетасиз.

«СМ —17» маркали бу магнитофон фойдаланишга жудаям қулай, уни чўнтакда ҳам бемалол олиб юриш мумкин эди.

— Маркес билан учрашишингизга тилакдошман. Ишларингиз ўнгидан келсин. Умид қиламанки, магнитофонимиз ҳам оғирингизни енгил қилади,— дейди хайрлаша туриб жаноб Арай. Мен эса: «Маркеснинг координатларини қандай топиш мумкин?— деб ўйга толман,— ким менга кўмак беради?» Ва шунда биласизми ким, ўзимизнинг Одил Ёқубов (аниқроғи, бу сеvimли ёзувчимизнинг «Улуғбек хазинаси» романи) менга ёрдам қўлини чўзди. Подмосковьёда яшовчи ўртоғим — Леонид беш-олти ойча бурун гаплашиб қолганимизда, «мабодо яна Москвага йўлинг тушса, Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси»дан ўзинг билан бир дона ола кел», дея илтимос қилган эди. Тошкентга келгач, асарнинг русча нашрини сўраб-суриштириб зўрға топдим.

Леониднинг уйида телефони йўқ, шу боис Москвага келганимни унга билдиролмадим, лекин ишим бир ёқли бўлса тўғри уникига бораман, деган ниятда ҳамиша китобни ўзим билан олиб юргандим. Штабга келсам тушлик бошланган экан. Тамадди қилгани бориб навбатга турдим, зерика бошлагач, «Улуғбек хазинаси»ни қўлимга олиб, аллома шоҳ фожиаси тасвирланган саҳифани очиб, нечанчи марта ўқий бошладим.

— Сизми охири?

Диққатим чалғиб бошимни кўтардим, бир тўда қизларнинг олдида тургани қайта сўради:— Охири?..

— Ҳа.

Навбат секин-аста силжийди. Ҳамма ўзи билан ўзи овора. Қизларнинг эса оғзи гапдан бўшамайди. Кейин улар бирдан жимиб қолишди, шивир-шивир қила бошлашди. Баногоҳ «Ёқубов!» деган сўз қулоғимга чалинди, қолган гаплари унча эшитилмади. «Одил акани билишар экан-да», ич-ичимдан қувонаман. Шу чоғ боя навбатнинг охирини суриштирган қиз:

— Кечирасиз, сиз Урта Осиёдан эмасмисиз мабодо? — дея сўради.

— Ҳа, Ўзбекистонданман, — дедим унга юзланиб.

— Ҳамюрт экансиз-да Одил Ёқубовга. Зўр ёзувчи-да у. Сизга айтсам, анчадан буён «Улуғбек хазинаси»ни ахтариб юрүвдим. Агар... малол келмаса, сотинг шу китобингизни менга! — деб қолди у ҳеч қутилмаганда.

— Рост, бир ўртоғим сўрагани учун... Шунга атаб олиб келүвдим, — дедим хижолат чекиб.

— Тошкентда... Танишларингиздан топилар, унга юборарсиз, мен... Йўқ деманг! — Қиз кўзлари мўлтиллаб илтижо билан тикилди.

— Сотишга-ку сотмайман-а, лекин... совға қилишим мумкин. Ҳа майли, манг, олинг! — дейман тантилигим тутиб, «Тошкентга боргач, ўзимдаги нуххани почта орқали Леонидга жўнатарман», деб ўйлайман ичимда. Қиз шу қадар севишни кетадики, «Раҳмат сизга, дейди, мингдан минг раҳмат!» Сўнг ўзини таништиради:

— Фестивалчиларданмиз, исмим Елена, агар, бирор масалада ёрдамимиз асқотса... хурсанд бўлар эдик!

— Э, шундайми! Мабодо Маркеснинг координатларини топишда ёрдам сўрасам-чи?

— Ҳаракат қиламиз, — дейди Елена, — тамадди қилиб бўлгач, биз билан юринг.

Иккинчи қаватга кўтарилиб, ўнгга қараб юрамиз... Қизларнинг аксарияти йўл-йўлакай фестивалнинг турли идоралари, яъни хизматларини ўтаётган хоналарга кириб кетишади. Елена: «Сиз шу ерда тура туринг, — дейди менга ва ўзи таржимонлар хонасига бурилади. Бир оздан сўнг қувона-қувона чиқади. — Мана, Маркеснинг таржимони — Марина Сергеевна Акопованинг телефон номери. Акопова орқали Маркес билан боғланишингиз осонлашар, — дейди бир парча қоғозни менга узата туриб!

Ҳа, ният холис бўлса!..

Шартта меҳмонхонамизга бориб, Акоповага телефон қила бошлайман. Аммо жавоб бўлмайди. Пичадан кейин яна сим қоқаман, яна... Яна, яна...

...Алламаҳалда ниҳоят жавоб беради — эркак кишининг овози, бу Марина Сергеевнанинг турмуш ўртоғи Александр Иванович Седой экан. «Марина ҳали-вери келмайди, — дейди у. — Тошкентдан бўлсангиз, Шуҳрат Аббосовни танирсиз?» «Мен ишлайдиган журналда редколлегия аъзоси у киши. Биз деярли кунора учрашиб турамиз». Александр Иванович Шуҳрат ака билан институтда бирга ўқиган экан. У Шуҳрат Солиҳовичнинг соғлиғи, бугунги ишлари билан қизиқа кетади... Биз бирпасда апок-чапоқ бўлиб оламиз. Ниҳоят, мақсадга кўчилади.

— Маркес билан учрашиш... Ҳақиқатдан ҳам... Аммо дўстимнинг оғайнисига ёрдам бериш менинг бурчим. Марина келса бирор йўлини қидириб топармиз. Сиз эртага кечқурун шу вақтда телефон қилинг, — дейди Александр Иванович.

Кўнглимдаги ниятни юзага чиқаришда боя Одил Ёқубов мухлисининг муҳаббати қанча ёрдам берган бўлса, энди Шуҳрат Аббосов шаъни шундай кўмак

бераётган эди. Рост, шундай забардаст ҳамюртларим борлигидан шу қадар фахрландимки, уёқ-буёғи йўқ!

Эртаси кун айтилган вақтда Александр Ивановичга телефон қилдим.

— Марина айтибди, — деди у, — Маркес рози. Фақат «ўн бешинчи июлдан кейин» дебди. Ҳозир иши роса кўп экан.

Демак, Маркес фестивалнинг охиригача бўлар экан-да. Анжуман сўнгидан Москвада у яна бир-икки кун қолиши ҳам мумкин. Шунини аниқ биламанки, ҳали бирор мухбир ундан интервью олганича йўқ. Ўн бешинчидан сўнг... менга навбат тегармиди?! Нима бўлсаям, ўшангача гаплашиб олиш шарт. Александр Ивановичга шундай дейман.

— Гапингизда жон бор. Лекин...

— Юмушимизни осонлаштирадиган нарсая йўқмас, — дейман унга, — бир дўстим билан Маркеснинг «Ўз йил танҳоликда» романини ўзбекчага ўгирганмиз. Таржима бултур журналда чиққан. Яқин орада китоб ҳолида чоп этилади. Таржимонига сал мурувват кўрсатар? Марина Ивановна билан бир уриниб кўрмайсизми, а?

— Яхши, эртага бир телефон қилинг.

Эртасига эса...

Эртасига аввало Марказий Кино уйи қошидаги Ёш кинематографчилар клубида СССР ва АҚШ киночиларию олимлари иштирокида шу куннинг энг долзарб муаммолари хусусида ўтказилган баҳсни тинглайман. Тушдан кейин «Россия»нинг қуйи тарафида жойлашган «Зарядье» кинотеатрида фестивалнинг ҳужжатли фильмларини томоша қиламан.

Ёз пайтлари, хусусан, шом сепини ёяётган маҳал Москвада тез-тез ёмғир ёғиб туради. Одатда у бир шовдираб ўтади-кетади. Анжуман ўтаётган кунлар эса мутлақо ўзгача эди: ҳаво бир кун иссиқ, бир кун совуқ, осмонни ҳадеб симобранг булутлар қоплагани-қоплаган, гоҳо эса куни билан майдалаб ёмғир ёғади.

Бугун кечқурун... кинотеатрдан чиқишимиз билан руҳафзо ҳаво бизни оғушига олди. Осмон тиниқ, нилий рангда. Ботаётган қуёшнинг заррин нурлари шафақни қирмизи тусга киритган. «Россия» меҳмонхонаси пештоқида турли давлатларнинг байроқлари сезилар-сезилмас ҳилпирайди.

Анжуман оқшом тароватига байрамона тус бағишлаган. Меҳмонхона олдидаги йўлакларда турли-туман русумда кийинган одамлар. Уларнинг аксарияти диққинафас номерларини холи қолдириб, сайр қилгани атай пастга тушишган.

Шулар орасида баногоҳ Маркесни кўриб қоламан! У қорамангиздан келган бир йигит билан алланарсалар ҳақида гаплашганча айланиб юрар эди.

Уларнинг хиёл ортида икки аёл. Бирини кўзимга иссиқ кўринди. Қаердадир сувратини кўрганман. Мерседес! Маркеснинг хотини. Иккинчиси новча, тўладан келгани, ҳойнаҳой, ёзувчининг таржимони!

Бор журъатимни тўплаб унинг ёнига бораман, «Салом, Марина Сергеевна!» дейман, у эса ҳайрон бўлиб менга тикилади. Дарҳол ўзимни таништираман.

— Ҳа, ҳа, эрим сиз ҳақингизда гапирувди. «Ўз йил танҳоликда»ни ўзбекчалаштирганмиз денг?

— Ҳа. Журналда чиқди, нақ учта сонидан, улар Маркесга энг яхши совға бўлади, деб опкелганман.

— Роман учун қанча қаламҳақи юбордиларинг Маркесга? — ҳеч қутилмаганда савол беради Марина Сергеевна.

— Рост, рост... аниқ билмайман. Бу иш билан мутасадди ташкилотлар шуғулланади-да. Ишқилиб, анча юборишган чиқар.

— Олдин анигини билиш керак. Адабий агентининг айтишича, бизда сўнги йиллар давомида ёзувчининг кўплаб асарлари чиққан-у, аммо қаламҳақиқа келганда... баъзи нашриётлар фирромлик қилишган. Куни кеча Маркес шу хусусда ёниб-куюб гапирган эди. Агар, сиз ҳам ўша таржима ҳақида айтсангиз... Бу ерда қийин бир муаммо бор шекилли. Уни каттароқ идораларда ҳал қилиш керак... Эрим илтимосингизни етказувди. Тўғри, ўн бешинчидан кейин ҳақиқатда ҳам учрашолмай қолишингиз мумкин. Нима қилдик, а?

— Ишқилиб, бир иложини топинг!— дейман.

— Бўлмаса бундай қилсак,— дейди у хиёл ўйга толиб,— эртага соат учларда Маркеснинг номери олдида учрашайлик... Ҳа, ҳа. «Россия»да, ўн еттинчи қават. Беш юзу учинчи хона. Балки ишингиз юришиб кетар. Лекин яна бир бор огоҳлантириб қўяй, таржима хусусида оғиз очмайсиз. Келишдикми?

— Раҳмат, Марина Сергеевна! Айтмоқчи, Александр Ивановични безовта қилиб юрмай энди, ҳал бўляпти-ку масала. У кишига ҳам миннатдорчилигимни етказиб қўйсангиз.

Эртаси кун — ўн биринчи июлда суратчи иккаламиз айтилган вақтда «Россия» меҳмонхонасининг ўн еттинчи қаватига кўтариламиз. Номер томон ўтаётганимизда: «Қаёққа? Қаёққа?» дея сўрайди навбатчи аёл йўлимизни тўсгудек бўлиб.

— Беш юзу учинчи, — деймиз биз.

— Олдин телефон қилиш керак, агар рухсат беришса, марҳамат.

Телефонни ҳеч ким кўтармайди.

— Ий-е, мана-ку калитлари! Ҳали қайтишмабди. Нариги хонада ўтира туринглар, «соат тўртдан кейин» дейишган бўлса, келиб қолишар. Одатда роса кеч қайтишади улар. Машхур одамлар-да! Уёққа таклиф қилишади, буюёққа таклиф қилишади... Ўзи юқори қаватларимизда фақат машхур кишилар қўноқ бўлишади, Расул Ҳамзатов, Чингиз Айтматов...— дейди ғурур билан навбатчи аёл.

Кутиш хонаси шинамгина экан. Деразадан ажиб бир манзара кўзга ташланади. Аммо... «Бордию навбатчи айтганидай, ҳориб-чарчаб кеч қайтишса-чи? Унда, табиийки, интервью ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Маркес Марина Сергеевнанинг илтимосини рад этган бўлса-чи?..»

Бир маҳал йўлакда оёқ товушлари эшитилади. «Келишди шекилли,— дейди суратчи,— хабар ол-чи?»

Ҳа, ўшалар! Маркес билан Мерседес шундоқ ёнимдан ўтиб, номерларига кириб кетишади. Марина Сергеевна эса навбатчи аёлнинг ёнида турибди. Балки навбатчи унга биз ҳақимизда гапираётгандир... У мени кўради-да, кела бошлади.

— Биласизми,— дейди у салом-алиқдан сўнг,— аниқ бир нарса ваъда қилолмайман. Ҳеч қўлимиз бўшамаяпти ташрифлардан. Мана, ҳозир ҳам академик Велиховнинг ҳузуридан келдик. Ярим соатдан кейин эса министрнинг қабулида бўлишимиз керак. Балки кейинроққа кўчирармиз учрашувни... Кечирасиз, кутиб қолишди. Эрта-индин телефон қилинг, бир йўлини топармиз. У яшин тезлигида номерга кириб кетади. «Марина Сергеевна! Марина Сергеевна!» деганча қолавераман.

— Нима дейишди? — сўрайди шу пайт хонадан чиққан суратчи.

— Пича сабр қилинглар дейди, қандайдир министр билан сўзлашаркан ҳозир,— ёлғон гапираман мен, ўзимни зоҳиран хотиржам кўрсатиб.

— Телефондами? Билмадингми қайси министрли-

гини? Маданият министри бўлса керак-да, ҳойнаҳой... Тўрт-беш минутда гапи адо бўлади дейсанми уларнинг, чўзилса керак анчага. Юр, ўтира тураммиз. Юлдузлар билан учрашининг ўзи бўладими. Яқинда Москвага Челентано келганида ундан интервью оламан деб қанча муҳбирларнинг она сути оғзига келди-ку. Бу эса Маркес! Маркес!!

«Наҳот шунча оврагарчиликдан сўнг икки қўлни бурунга тиқиб қайтиб кетаверсак? Эрта ҳам, индин ҳам Марина Сергеевна ёрдам беролмаса-чи? Унда нима бўлади?..» Шунда миямга бир фикр келади: ётиб қолгунча отиб қол! Агар, министрликка боришадиган бўлишса, ҳозир албатта қайтиб чиқишади ва ўшанда бирдан «ҳужум»га ўтиш керак. Марина Сергеевна бу қилигимдан ранжиб, таржима қилишдан бош тортса-чи? Йў-э, бўлиши мумкин эмас, ўйлашимча, у менинг тарафимни олади. Маркеснинг ўзи хафа бўлса-чи? Нима бўлса бўлар...

Маркес турган хонадан ғўнғир-ғўнғир овоз эшитилди, сумкамни елкамга осиб, коридорга чиқаман. Зум ўтмай эшик очилади-да, Маркес билан Марина Сергеевна чиқишади. Шунда Маркеснинг олдига ўтиб: «Буэнос диас, сеньор Маркес!» дейман ва қўл узатаман (испан тилида «салом» дегани бу), у қўлимни маҳкам сиқади, нимадир дея гапира кетади. Мен эса гунгу кардай жим туравераман. Маркес ҳайрон. Бир менга, бир таржимонга боқади. Марина Сергеевна олдин хўмрайиб менга қарайди, сўнг хиёл табассум билан Маркесга ниманидир тушунтира бошлайди. «Ўзбек» деганидан англайманки, у мен ҳақимда гапираётир.

Маркес бирдан хахолаб қулиб юборади. «О, ўзбек» ва яна алланарсалар дейди у кифтимга қоқиб, Марина Сергеевна ҳам ўзини зўрға кулфидан тийиб, унинг сўзларини ўгира бошлайди, испанчалаб салом берганимда, Маркес мени ўзининг ҳамюрти деб ўйлаган экан...

Кула-кула лифт томон юрамиз. Маркес юртимиз ҳақида саволлар беради. Мен уларга атрофлича жавоб қайтаришга уринаман. Адибнинг Ўзбекистонга бўлган бундай қизиқишидан бошим осмонга етади.

Гув этиб келган лифт кўзимга балодай бўлиб кўринадди, суҳбатимизнинг белига тепади-да у. Улар лифтга чиқишади. «Қани, сизлар ҳам», дея таклиф қилади Маркес суратчи иккаламизни.

Таблога қарасам — ўн учинчи қаватнинг тугмачаси босилган. Демак, министр деганда улар Камшаловни — СССР Кинематография Давлат комитетининг раисини Назарда тутишган экан-да (Кинофестиваль давомида Комитет вақтинча «Россия» меҳмонхонасининг ўн учинчи қаватига кўчиб келган ва у бу ерда асосан фестиваль Бош дирекцияси функциясини бажараётган эди).

Биз кўз очиб юмгунча ўн учинчи қаватга тушамиз. Бош дирекция анови ерда, эшиги кўриниб турибди. Маркес қабулга киришидан олдин ниятимни айтиб улгуришим керак. Олдинга пича иккиланаман, сўнг ўзимни тутиб, кўнглимдагини тўкибсоламан.

— Кутиб туринглар-чи шу ерда,— дейди хиёл норози оҳангда Маркес.

...Ниҳоят, улар чиқишади.

— Кетдик,— дейди Маркес бизни лифт томон бошлар экан. Унинг авзои дуруст, демак, суҳбатлари анча яхши ўтган.

— Сумкангиз мунча катта? Нималар солиб олгансиз-а?— сўради у.

— Ўзбекистондан совғалар опкелувдим сизга!

— Опкелган бўлсангиз, нега шу пайтгача топширмай юрибсиз, ўзингизни қийнаб? Ахир, юкингиз енгиллашарди-да аллақачоноқ,— ҳазиллашади, унинг ҳазили рўҳимизга анча енгиллик бағишлайди.

Маркесларнинг қаватига етиб келганимиздан сўнг, у тўрдаги ойнаванд холлга бошлайди ва «Бу гал сизларни узоқ куттирмаймиз», деб Марина Сергеевна билан номерга киради.

— Нима деб ўйлайсан, интервью берадимикан?— деб сўрайман суратчидан.

— Албатта-да,— дейди у ишонч билан,— йўқса, «мени кечиринглар, вақтим зиқ», деб қайтариб юборарди...

Мен ичимда саволларни такрорлаганча хонанинг у бурчагидан бу бурчагига бориб-келаман. Суратчи эса аппаратини текширишга тушади.

Чиндан ҳам бу гал бизни кўп куттиришмайди.

— Мен энди сизнинг ихтиёрингиздан,— дейди Маркес.

— Сўхбатдан илгари, ижозат берсангиз, сизнинг таъбирингиз билан айтганда, юкимни енгиллаштириб олсам.

Сумкадан беқасам тўн, дўппи, қийиқ... оламан. Чопонни Маркеснинг эгнига кийдириб, белига белбоғ боғлаб, бошига дўппи кийдираман.

— Менга ўлчагандай тикилган экан-а, раҳмат,— дейди у ва мени қучиб олади.

Шу пайт аллақердан пайдо бўлган Мерседес «ўзбекка айланиб қолган» эрини кўриб, хандон отиб кулади, ҳеч ўзини босолмайди.

Маркес унга мени таништиради.

— Мерседес,— табассум билан қўлини узатади хоним.

— Бу сизга, сеньор Маркесга бизнинг миллий овқатлардан ҳам тайёрлаб беришингиз учун!

— Эҳ-ҳе, зўр-ку!— қизиқиб қолади Маркес ҳам ва улар мен Мерседесга ҳадя қилган «Ўзбек таомлари» китобини (унинг тексти ўзбек, рус, инглиз тилларида эди) бир-бир варақлаб, рангли суратларни кўздан кечиряди.

Пахтагулли чинни товоқдаги паловнинг олтинранг гурунчлари ял-ял товланади. Чиройли қилиб тугилган мантилар, чучвараю варақи сомсалар...

— Ажойиб таомларингиз бор экан! — дейди Мерседес. — Уларни қандай тайёрлашни албатта ўрганиб оламан. Айтинг-чи, ўзингиз қайси таомни хуш кўрасиз?

— Паловни. Мана у, — дея расмни кўрсатаман.

— Па-лав, — дея жилмайиб такрорлайди Мерседес.

— Бошлаймизми, — дейди Маркес дўппи билан қийиқни хотинига узататуриб.

Биз тўрдаги диванга ўтамиз. Маркес билан Марина

Сергеевна мени ўртага олишади. Шу пайт Мерседеснинг: «Ҳей, менга қаранглар! Ярашдимми?» — дегани эшитилади. Биз ўгирилиб қараймиз-да, кулиб юборамиз: у бошига дўппини кўндириб олган, белида — белбоғ. «Мен ҳам ўхшадимми ўзбекка?» деб сўрайди шўхлик қилиб.

Унинг бу ҳазили, сезиб турибман, Маркесга чексиз завқу шавқ бағишлайди.

— Шарққа муҳаббати чексиз бунинг! — дейди у. Мерседес эса: «Майли, сизларга халақит бермай», деб нариги хонага кириб кетади. — Шарқнинг, айниқса, Бухоронинг гиламларини Мерседес жудаям ёқтиради, — дейди Маркес гапида давом этиб, — шундай гиламлардан коллекция қилган, боқиб тўймайсан уларга. Ҳар бири қойилмақом санъат асари! Шу қадар нафиски!..

— Диди ўткир экан-да рафиқангизнинг, — дейман. Шунда Маркес:

— Меники-чи? — дея ҳазиллашади. — Ахир ҳам-маям тополмайди-ку шундай нозик дидли аёлни.

Маркес билан Мерседеснинг иноқлиги, улар орасидаги ўта самимий дўстона муносабат ҳақида кўп эшитган эдим. Мана, бунга ўзим ҳам гувоҳ бўлиб турибман.

Маркесга суқсурдек икки ўғил ҳадя этган бу аёл ҳаётнинг барча ғаму аламини, шодлигу қувончини эри билан тенгма-тенг баҳам кўриб келаётир. Адиб асарларининг дунёга келишида унинг ўзига яраша ҳиссаси бор. Маркес «Юз йил танҳоликда» романини ёзишга ўтиришдан аввал, бор бисоти — машинасини сотиб, пулни хотинига беради-да: «Олти ойда романини ёзиб тугатаман. Унгача шу пул етар», дейди. Асарнинг ёзилиши бир ярим йилга чўзилади. Пул тугаб, йўқчилик зиқлантириб турса-да, Мерседес оғирликни зиммасига олиб, роман битгунча эрини безовта қилмайди...

— Очиғини айтсам, — дейди Маркес, — ёзувчига хотин бўлиш ҳамма аёлнинг ҳам қўлидан келавермайди. Мерседеснинг мен туфайли кўрмаган азоби қолмади. Энди бу ёғи роҳат-фароғат дейсизми? Қаёқда!..

Шуни таъкидлаш керакки, Маркес оилапарвар. «Аслида менинг энг яхши асарларим китобларим эмас, ўғилларимдир. Баъзан шундай пайтлар бўладики, уйга таъбинг тирриқ ҳолда қайтасан. Лекин мен буни на рафиқамга, на болаларимга билдираман.

...Менинг бош вазифам — оталик.

...Бизникида ёзилмаган бир ақида мавжуд: оиламиз аъзолари олдидаги ҳар бир муаммони, албатта, тўрт-таламиз биргалашиб ҳал қиламиз».

Магнитофоннинг лентаси бир маромда айланади. Суратчи аппаратини тинимсиз чиқиллатиб, гоҳ у, гоҳ буёққа ўтади.

Маркес гапира туриб сўхбатдошига тик боқади. Унинг тийрак, каттакон кўзларида гоҳо қалбни сиқиб юборадиган айёрлик аломати, гоҳ меҳр учқунлари жилва қилади.

«Испан истилочилари барча бойликларимизни талаб кетишди, аммо улар бизга — ўзлари сезмаган ҳолда — энг катта хазина — испан тилини қолдиришди», деб ёзган эди Пабло Неруда.

Айтишларича, қадимий испан тили Испанияда эмас, ҳануз Лотин Америкасида сақланиб қолган. Испан тили ўта мусиқавий. Бу тилнинг ҳақиқий жозибасини ҳис этиш, камалакдек жилва қилишини туюш учун лоақал бир маротаба Маркеснинг сўхбатида бўлиш кифоя. Унинг овози ўта майин, хушоҳанг.

Сўхбатимиз оғир бир саволдан бошланди, режамга кўра бу охирги савол эди аслида, хаёлимда кўп айлан-

Г. Г. Маркес рафиқаси Мерседес билан.

ганиданми, бошқа сабабларданми, ишқилиб, дабдурстдан шундай дебман:

— Сеньор Маркес, Сиз ҳақингизда гап очилса, баъзилар у ҳозир шу қадар юксакликка чиқиб олганки, энди ижоду адабиётдан кўра кўпроқ пул ва шуҳрат қизиқтиради, дейишади...

— Бундай деб фақат ифвогарларгина айтиши мумкин. Баландга чиққан одам, қайтиб тушиши ҳақидаям ўйлаб ҳўриши керак. Инсон қанча тепага чиқса, тушишда шунча кўп лат ейди. Шунинг учун мен ерда юришни афзал кўраман. Пул масаласига келсак, кам эмас пулим. Лекин у ижодимнинг равнақига хизмат қилади, холос. Пул ҳеч қачон менинг юрагимни забт этолмайди. Мен ўзимни пулга эга бўлган камбағал ҳисоблайман ҳамиша. Тан олиш керакки, адабиётга илк қадам ташлаётганимда фақат шуҳрат учун, мени кўпроқ яхши кўришлари, тобора кўпроқ ҳурмат қилишлари учун ёзар эдим. Ёзувчилик машҳурликнинг кетидан қувиш эмас, балки қалб даъвати эканлигини кейинчалик англадим.

— Илк ҳикояларингизни қачон ёза бошлагансиз?

— Уқишу ёзишни билмаслигимдан анча илгари.

— ?!

— Мен ёзишу ўқишни билмасимдан аввал расм чиқишни ўрганиб олуддим, дастлабки ҳикояларни расмлар ёрдамида «ёзганман».

— Ёзувчиларни асосан истеъдодлар ва истеъдодсизлар тоифасига ажратиш мумкин. Аммо Сиз уларни қандайдир бошқа тоифаларга ажратар экансиз?

— Тўғри, ёзмайдиганлар ва ёзадиганлар тоифасига ҳам бўлинамиз биз. Ажабланирлиси шундаки, давраларнинг тўри ёзмайдиган ёзувчиларники бўлади, ҳамиша. Ҳозир аксар жойларда бу русумга қиряпти — бирор кишининг ёзувчи деган номи бўлса — бас, қандай ижодкорлигидан, ҳатто анчадан буён кўлига қалам олмаёй кўйганидан қатъи назар, сажда қилгудек бўлишади.

Ёзадиган ва ёзгандаям зўр ёзадиган ёзувчи эса элга кам кўринади. Чунки у мудом ижод билан машғул бўлади-да.

— Ёзувчилар борки, бир бет нарса ёзиш учун жуда кўп қоғоз сарфлашади. Биз — ўзбекларнинг Абдулла Қаҳҳор деган талантили адибимиз ана шундай ижодкорлардан эди...

— Биласизми, бир марта ўн икки бет ҳикояни ёзиш учун ярим мингта қоғоз сарфлаган эдим... Одатда, электромашинкада ёзаман. Иш жараёнида жумла кўнгилдагидек чиқмаса ёки бирор сўз ўрнига тушмаса, устидан ўчирмайман, тоза қоғоз олиб, бир бошидан бошлайман.

— Агар мумкин бўлса, ижодий жараёнингиз билан таништирсангиз.

— Ёшим ўтган сари ёзиш тобора оғирлашаётганлигини сезяпман. Ёшлигимда, газетада ишлаб юрганымда, ишдан кейин қолиб, ярим кечагача ижод қилар эдим. Ҳатто бир ўтиришда ҳикоя ёзиб ташлаган пайтларим бўлган. Энди эса... агар куни билан ярим бет, нари борса бир бет ёзсам (эртасига қайта ишланмайдиган пишқиқ-пухта қилиб, албатта), қувониб кетаман.

Иш тартибим қуйидагича: эрталаб соат олтида ўриндан тураман. Икки соат мутолаа қиламан. Соат тўққизларда машинкага ўтириб, то иккигача ишлайман. Дам олиш куни мутлақо йўқ менда.

Ишга киришишдан олдин соқол оламан, ўзимни тартибга келтираман. Одатим шунақа. Бунга сабаб, мен ўқига коллежда тартиб қаттиқ эди: эрталаб бешда турардик-да, ҳовлига чиқиб, муздай сувга ювинардик. Дарсга эса пиджак кийиб, галстук тақиб борардик.

— Ҳар бир асарингизни қиёмига етказиш учун қанча вақт сарфлайсиз?

— Ёзувчининг бирор асарини ёзиш учун қатъий бир муддат белгилаши кулгили, албатта. Асарнинг мукамаллашуви осон кечмайди, шунга яраша вақт кетади. Масалан, «Мустабиднинг паймонаси»ни етти йилда ёздим. Унинг икки вариантдан воз кечишга тўғри келган...

— Сизнинг «бўш поэзия адабиётга жуда керак» деган фикрингизни қандай тушунмоқ лозим?

— Адабиёт ишқибозларининг кўпи мураккаб шеърларни дафъатан тушунишмайди. Шу боис улар мундайроқ шеърларни ўқишади. Ва кўпчилиги, ана шу шеърлар ёрдамида поэзия оламига қиради, яъни маълум тажриба орттиришади. Худди шу тажриба эса уларга чинакам поэзия эшикларини бир-бир очишда, унинг моҳиятига тобора чуқурроқ кириб боришда асқотади.

— Ёзаётганларингизни бошқаларга кўрсатасизми?

— Йўқ. Адабий меҳнат бу ўта шахсий иш. Ёзувчи ижод жараёнидаги барча муаммоларни фақат ёлғиз ўзи ҳал қилиши керак, бу борада ҳеч ким унга четдан туриб ёрдам бера олмайди.

— Ҳар бир ижодкор кимнингдир таъсирида бўлади...

— Ҳа, бўлади. Лекин ёзувчи ҳеч кимга ўхшамаслиги лозим. Мен ўзимга ёқадиган ёзувчилар, айниқса, Фолкнер таъсиридан қочишга доимо ҳаракат қиламан.

— Сизнингча, ёзувчининг сиёсий вазифаси нимадан иборат?

— ...Яхши ёзишдан. Ёзувчидан ижодини қуруқ сиёсий туйролга айлантиришни талаб қилиш нотўғри. Ҳолиявий тайёргарликни ўтаган ижодкорнинг қатъий сиёсий позицияси бор экан, истаса-истамаса, буларнинг бари унинг асарларида ўз аксини топади.

— Маълумки, Лотин Америкасида романчилик анчадан буён тараққий этиб келаётган бўлса-да, кўпчиликнинг қизиқиши суст эди. Сўнгги йилларда унга эътибор шунчалик ошдики, ҳозир на Сизнинг, на бошқа ҳамюртларингизнинг китобларини дўкондан топиб бўлади...

Лотин Америкаси насри, ҳусусан, романларининг оламшумул довуғи Сизнинг назарингизда, нима билан изоҳланади?

— Ҳақиқатда ҳам романчилигимиз катта тарихга эга. Олтмишинчи йилларда Лотин Америкаси адабиётида кучли портлаш юз берди (унинг туб моҳиятини танқидчилар ҳозиргача билишолмай гаранг). Бу портлашнинг акс-садоси дунёдаги барча адабиётларда ўз аксини топди ва топмоқда. Гарчанд нокамтарлик бўлса-да, шунини таъкидламоқчиманки, ушбу портлаш менинг «Юз йил танҳоликда» романимдан бошланди. Бундан бахтиёрман, албатта.

Бунгача Рульфонинг, Алехо Карпентьернинг кўплаб романлари босилиб чиққан, ўзим ҳам бирмунча асарлар ёзган эдим. Лекин... «Юз йил танҳоликда» эълон қилингачина одамларнинг диққати бирдан бизга жалб бўлди, улар Лотин Америкаси романининг моҳиятини илғай бошлашди. Бошқача қилиб айтганда, биз керакли нишонга уриб, ўқувчиларни ўзимиз томонга оғдириб олдик.

Илгарилари асарларимиз кам таржима қилинса, таржимонлар энди бизни тинч қўйишмас эди. Олдинлари «Китобларимизни чоп этинглар» деб ноширларга биз ялинсак (масалан, менинг «Барги хазон» деб аталган қиссам ёзиб бўлингач, уч йилдан сўнг босилиб чиққан) эндиликда ноширларнинг «хужуми»дан гоҳ шкафнинг ортига, гоҳ каравотнинг остига яширинадиган бўлдик.

Лотинамерикалик китобхонлар ақлдан озишган шекилли, йўқса улар ўз ҳамюртларининг китобларига шундай катта муҳаббат қўйиб ўқишармиди, дея ҳеч нарсага тушунмай, ҳайратдан ёқа ушлашарди ноширлар. Лекин, табиийки, улар бундан хурсанд, чунки бо-

сиб чиқаришгаётган китоблари пешма-пеш сотиларди-да. Шундан руҳланиб, бор асарларни (яхшими, ёмонми, бари бир) кўр-кўрона босишди ҳам. Оқибатда кўпининг бозори касодга учради. Энди улар қайси ёзувчининг асарини ва қанча нусхада чоп этишни яхши билишади...

Маркес «Юз йил танҳоликда» романини 1967 йилда ёзиб битиради. Оилалари қарзга ботган, ҳамма умид ана шу асардан келадиган маблағда эди. Аммо нималар кутяпти уни олдиндан? Мерседес романнинг қўлёзма-сини почта орқали «Сур американа» нашриётига жўна-тар экан, асосан шу ҳақда ўйларди.

...Нашриёт романини атиги... саккиз минг нусхада босиб чиқарди. Нашриёт мутасаддиларининг наздида, бу китобга шу тираж ҳам кўпдек туюлган, сотилмай қолиб кетишидан чўчишган. Роман бир ҳафтадаёқ тарқалиб кетди! Шоша-пиша иккинчи тираж чиқарилди. Бу ҳам яшин тезлигида тарқалди. Энди романнинг дунё бўйлаб салб юриши бошланди. Хорижий мамлакатларда унга бағишлаб тоғ-тоғ монографиялар, мақолалар эълон қилинди.

...Николас ёшлигида одам ўлдиришга мажбур бўлади... Гарчи қишлоқ аҳли унинг ёнини олган бўлса-да, у ич-ичидан эзилади, қўлида жон таслим қилган одам кўз олдига келверади, охири, бу азобларга чидай олмай, оиласи билан қишлоғидан чиқиб кетади, бориб янги қишлоққа асос солади...

Колумбиядаги граждандар урушининг фаол иштирокчиси, истеъфодаги полковник Николас Маркес невараси Габо билан Аракатака қишлоғининг кўчалари бўйлаб тез-тез сайрга чиқади. Улар Шимолий Американинг «Юнайтед Фрут» компаниясига қарашли банан плантацияларига ҳам боришади.

Бобо ва набира компаниянинг Маконда деб аталадиган посёлкачаси ёнидан ҳам ўтишади, албатта. Макондада компаниянинг идора хизматчилари ўз оилалари билан истиқомат қилишади. Шинам ва озода уйлар, гулларга бурканган йўлкалар, сувлари лажувард бассейнлар... Атрофи темир панжаралар билан ўралган бу сўлим гўшада одамлар тотли ҳаёт кечиряшарди.

Аракатакада бўлса... Қишлоққа — компаниянинг чексиз-поёнсиз бананзорларида ишлаш, бекиёс бойлик тўплаш умидида турли жойлардан турли-туман одамлар келишганди. Жуда кўп эди улар. Келгиндилар орасида қаллоблар ҳам, қартабозлар ҳам, фоҳишаю афсунгарлар ҳам топиларди. Компания ишчилари яқшанба кунлари, тўйиб ичиб олишгач, қоғоз пулларни ёқиб Кумбиамба рақсига тушишар эди.

Полковник Николас Маркес қишлоғининг тинч ҳаётига раҳна солаётган қўли узун компанияга нафратини неварасидан яширмас, ишчиларга қилинаётган зуғум, шунингдек, граждандар уруши хотираларини гапириб берарди.

Иримчию фолбинлар макони Гуахино ярим оролида дунёга келган бувиси донья Транклиана эса Габони болалигининг сеҳрли оламига чорлайди.

Габриэль Гарсиа Маркес Аракатака қишлоғида туғилиб, саккиз ёшга киргунича шу ерда яшаган, кейин уларнинг оиласи кўчиб кетишган эди.

Габо бобосиyo бувисининг ҳикоялари, қишлоғи ҳақидаги таассуротларини юрагининг қатида сақлаб юрарди доим. Ва бир куни — бобонинг кўҳна иморатини сотиш учун Аракатакага борган онаси уни ҳам ўзи билан эргаштиради.

Банан компанияси Аракатакадан фойда унмай қолган ташлаб кетган, бир вақтлар гуллаб-яшнаган қишлоқ файздан кетган эди.

Онаси собиқ қўшнилари — кекса аёллардан бирини

кўргани дорихонага ҳам киради (у ўша ерда ишларди-да). Икки аёл кўзига ёш олиб, Аракатаканинг аччиқ қисмати тўғрисида суҳбатлашиб, юракларини бўшатишади.

Ана ўшанда Габони болалик хотиралари — бобосининг ҳикоялари бирдан тўлқинлантириб юборади. Унда буларни ҳикоя қилиб бериш истаги туғилади: «Қатлга маҳкум этилган полковник Аурелиано Буэндиа девор остида туриб, ўзига ўқ ўзишларини кутаркан, отаси муз парчасини кўрсатишга олиб борган ўша олис оқшомни эслайди». «Юз йил танҳоликда» романининг бу илк жумлалари худди ўша кезлари ёзилган эди. Ушанда ўн етти ёшли Габриэль Маркес бу жумлалардан нарига ўтмади — романнинг залворли юкини кўтара олмаслигини, бунинг учун тажрибасиyo билими етмаслигини ҳис қилди. Орадан йигирма бир йил ўтгач, бир неча китоблари нашр этилган, дунёнинг қарийб ярмини айланиб чиққан ёзувчи асарини қолган жойидан давом эттирди ва бутун жаҳонга овоза бўлиб кетган китоб — «Юз йил танҳоликда»ни ёзиб тугатди.

Романдаги бош қаҳрамонлардан бири — полковник Аурелиано Буэндиа. Унинг прототиби — Маркеснинг бобоси, албатта. Йўқса, унинг ўлими ёзувчини шу қадар ларзага солармиди? Бу ҳақда у шундай хотирлайди:

— Полковник Аурелиано Буэндианинг ўлимини, аниқроғи, уни ўлдиришим лозимлигини билардим. Ниҳоят, ўша соат келди ҳам... Мен иккинчи қаватга — хотинимнинг ёнига кўтарилма бошладим. Аъзои-баданам дир-дир титрайди. Мерседес менга бир қарашдаёқ ҳаммасига тушунди. «Нима, полковник ўлдимми?» деб сўради у. Мен эса индамай ўзимни ўриндиққа ташладим-да, ўпкам тўлиб йиғлаб юбордим...

— Сеньор Маркес, романингиз бизнинг китобхоналар томонидан ҳам катта қувонч билан кутиб олинди. У кўнглимизга яқин бўлиб қолди. Асаринг аксар қаҳрамонлари қайсидир жиҳатлари билан ўзбекларга ўхшаб кетади. Китобда тасвирланган айрим воқеа-ҳодисалар эса бизнинг қишлоқларда бўлиб ўтгандек туюлади. Унинг руҳи ҳам бизга яқин...

— Мамнунман. Айтинг-чи, шахсан сизга китобимдаги қайси образ кўпроқ ёқади? — гапимни бўлиб сўрайди Маркес.

— Урсула!

— Нега?

— Нимаси биландир у менинг онамга ўхшайди. Ким бўлган унинг прототиби?

— Маълум бир прототиби йўқ. Лотин Америкаси аёллари, оналарининг йиғма образи у.

— Деярли ҳамма асарларингизда диктаторлар...

— Бор. Гап шундаки, Лотин Америкасида бениҳоя кўп диктатор ўтган. Ҳозир ҳам кам эмас улар. Аксарият регионлар инсониятга кўпгина талантили рассом, ёзувчи, ҳайкалтарош, музикачию олимларни етказиб бераётди. Биз эса ўз диктаторларимиз билан «машҳуримиз». Эҳ-ҳе, улар не куйларга солишмаяпти халқини... Шунинг учун ҳам мен доимо диктаторларга қарши курашганим-курашган.

— Эсингиздами, Пиночет Чилида тўнтариш қилганида Сиз...

— «Пиночет давлат бошида турар экан, ҳеч нарса ёзмайман», деб айтувдим. Лекин кейинчалик шуни англадимки, агар, ёзмай юраверсам, бора-бора ёзишни эсимдан чиқариб қўяман экан. Шу сабаб, қайтанга яхши-яхши асарлар ёзсам, Пиночетга кўпроқ зарар келтиришим мумкин, деган хулосага келдим.

Ҳа, мен Пиночет билан бўлган бу курашда мағлубиятга учрадим. Ёзувчининг ҳаёти кўпроқ мағлубиятлардан иборат ўзи. Аммо мен учун муҳими — энг сўнгги, ҳал қилувчи курашда ғалабага эришишдир.

— Дейлик, Сизни Колумбияга президент этиб тайинлашганларида, аввало нима қилган бўлардингиз?

— Энг яқин сиёсий консулхонага жуфтагимни ростлаб қолардим.

— Нега?

— Чунки ҳокимиятни ёмон кўраман. «Ҳокимият одамни йўлдан оздиради, мутлақ ҳокимият эса йўлдан мутлақо тойдиради» деб жудаям топиб айтишган. Иккинчидан (бу жиддийроқ сабаб), менда раҳбарлик лаёқати йўқ.

— Лотин Америка киноси Фондига президент қилиб сайлашганларида рози бўлгансиз-ку?

— Жон жойимдан ушладингиз-да... Менинг бу ишга кўнишимнинг муҳим сабаби бор. Очигини айтсам, махсус адабий маълумотга ҳам эга эмасман ва ҳатто испан тили грамматикасини ҳам дуруст билмайман мен. Аммо кино... Мен уни профессионал даражада ўрганганман — Римдаги киномарказда режиссура ва сценарийнависликка ўқиганман. Бир сўз билан айтганда, кинони мукамал тушунаман, шунинг учун ҳам

унинг ривожига амалий ёрдам бериш кўлимдан келлади.

— Фонднинг бугунги ишлари ҳақида гапириб берсангиз?

— Ҳозир Лотин Америкаси киноси танг бир аҳволни бошидан кечиряпти. Фильмлар ишлаб чиқариляпти-ю, афсуски, Лотин Америкаси давлатларида ўз фильмларимизнинг томошабинлари йўқ ҳисоби. Кейин, картиналарни кўнгилдагидек намойиш этадиган жойлар ҳам етишмайди. Асли кинематографиянинг, кинопрокатнинг ҳам Лотин Америкасига ҳеч қандай дахли йўқ, номиллий монополияларнинг кўлида улар. Бизнинг санъатимиз тақдири уларни заррачаям ташвишлантирмайди.

Миллий киномиз мавқеини тиклаш пайти аллақачоноқ келган. Биз шу режани амалга ошириш мақсадида бундан бир йил бурун Лотин Америкаси кинематографчилари комитетини ташкил этдик. Комитет эса, ўз навбатида, янги Лотин Америкаси Фондини тузди. Унинг штаб-квартираси Гаванада жойлашган. Региони-

«Габриэль Маркесдай дунё биладиган атоқли ёзувчини, Нобель мукофоти лауреатини ўзбек миллий тўни билан қутлаш мен учун энг бахтли лаҳзалар эди. Тўнни кийгач, у: «Ўзбек тўни ярашарми-кан ўзи менга!» — деб сўради. «Жудаям ярашди, қойил!» — дедим. «Унда бир суратга тушайлик бўлмасам», — деди у тибассам билан...

мизнинг ўн тўртта шахрида Фонднинг филиаллари очилган.

Биз йилига саккизтадан ўнтагача картина суратга оламиз. Аммо мени бир нарса — фильмларимизнинг тақдирини ташвишга солади. Бизда фильмофонд, яъни картиналар архиви йўқлиги учун ҳам уларни узоғи билан, айтайлик, 15—20 йил сақлаш мумкин, холос. Кейин эса... Ҳар бир фильм катта маблағ, оғир меҳнат эвазига вужудга келади-ку, ахир. Бундан ташқари, у хотира, этнографик хотира ҳам ҳисобланади. Фильмлар изсиз йўқолиб кетаверса, унда нима кераги бор уларни яратишнинг, унда нима зарурати бор турли-туман фестиваллар ўтказишнинг? Шунинг учун ҳам фильмофонд бизга сув билан ҳаводек зарур.

— Сизлар қандайдир мактаб ҳам очибсизлар?

— Қандайдир эмас, Лотин Америкаси кино ва телевидение мактаби. Шундай мактабни ташкил этиш менинг азалий орзуйим эди. Бу орзунинг амалга ошиши учун кўп жойларга югурдим, кўпгина идораларнинг эшигини қоқдим (бўш вақтларимда эса романлар ёзиш билан шуғулландим). Охири, Куба раҳбарлари қўллаб-қувватлаб, маблағ ажратишгач, ишимиз юришиб кетди.

Мактабимизда асосан режиссёру сценарийнавислар тайёрланади. Мен мактабда «Ҳикоя қандай қурилади?» мавзuida семинар олиб бораман. Унинг тингловчилари билан ишлаш бирмунча мураккаб муаммолар туғдирмоқда. Боиси шундаки, улар маълум тажриба тўплашган: бу ерга келмасидан олдин икки-учтадан сценарий ёзишган, икки-учта фильм яратишган, бир сўз билан айтганда, улар аллақачоноқ шаклланишган, кўплари бир қолипга тушиб қолган. Энди бу қолипни бузишнинг иложини топиш осон эмас.

— Бу масалани ҳал қилишнинг наҳотки йўли топилмаса?

— Бор, албатта. Эндиги йил январдан бошлаб мен семинаримга энг чекка қишлоқлардан, умрида на телевизор, на кино кўришган тўққиз ёшли ўн нафар болани қабул қиламан. Табиийки, олдин уларнинг лаёқатини синаб кўраман. Бундай тингловчиларнинг қандай шаклланиши эса фақат бизга боғлиқ бўлади.

— Кинематограф билан адабиётнинг ўзаро ҳамкорлиги борасида фикрингиз қандай?

— Ҳозир кино қай бир даражада адабиётга тобе. Чунки режиссёрлар доимо пишқ-пухта сценарийга, демакки, ёзувчининг кўмагига муҳтож. Аслида эса кино тамомила мустақил бўлмоғи, яъни режиссёр ўзгалар тўқиган воқеаларга ҳадеб мурожаат қилавермаслиги, балки юрагидаги дардини ифодалай билиши керак.

Ақсарият ҳолларда кино билан адабиёт ҳамкорлиги никоҳлари омадсиз бўлса-да, бу ҳолни бегоналарга билинтирмай, усталик билан яшаб келаётган баъзи эру хотинлар ишига ўхшайди.

— «Ошкора қотиллик қиссаси»ни томоша қилишга муяссар бўлдим. Фильм зўр ишланган. Лекин, биласизми, то ўз кўзин билан кўрмагунимча, у Сизнинг қиссасингиз асосида эканига ҳеч ишонгим келмади.

— Сабаб?

— Чунки Сиз кино учун фақат ҳикояларингизни берардингиз, холос. Повесту романларингизга келганда эса... Демак, энди режиссёрларни роса хурсанд қиларкансиз-да? Балки «Юз йил танҳоликда» ниям экранда кўрармиз ҳали?

— Ҳеч қачон кўрмайсиз, чунки минг уринишса-да, уни экранлаштиришга йўл қўймайман. Романни ўқиганлар унинг қахрамонларини тасавурида турлича талқин қилишади. Масалан, боя ўзингиз «Урсула онамга

ўхшаб кетади», дедингиз. Айримлар бўлса уни ўз амма-сига, бошқалар опасига ўхшатишларини кўп эшитганман. Агар, бордию роман фильмга айлантирилса борми, қахрамонлар экранда қандай талқин қилинган бўлса, томошабин шурида шундайлигича қолиб кетади. Шунинг учун ҳам уни экранлаштиришларига рухсат бермайман.

— Унда нега «Ошкора қотиллик қиссаси»га...

— Рости, бунга дўстим Франческо Розининг улкан истеъдоди, одамийлик хислатлари сабаб бўлди. Лекин онт ичаманки, на у ва на бошқа режиссёрлар «Юз йил танҳоликда»га рухсат олишолмайди.

— Ўтган куни Тонино Гуэрро билан фильмларингиз хусусида суҳбатлашганимизда, у «Маркес бизнинг ишимизга мутлақо аралашмади» деб қолди. Асарингиз асосида тайёрланган картинанинг яратилишига бу қадар лоқайд қарашингизнинг боиси нима?

— Китобнинг фильмга айланиши кийин жараён. Режиссёр ёки сценарийнавис унга, албатта, ўз тазйигини ўтказди. Буни ўз кўзи билан кўриб турган ёзувчи чидай олади дейсизми! Натижада: «Уёғи ундай бўпти, бўёғи бундай бўпти» қабилидаги эътирозлар, зиддиятлар келиб чиқади. Аввало шундай ҳол содир бўлмасин деб уларнинг ишига аралашмадим. «Агар қўшиладиган бўлсам,— дедим Франческо Розига,— тортишувлар бошланиб, улар муттасил давом этиши, охири-оқибатда иш тўхтаб қолиши ҳеч гап эмас». Иккинчидан, асарингизни киночининг қўлига топширдимми, унга тўлиқ ишониб керак, айниқса, Франческо Розидек катта санъаткорга. Қисса мен кутган даражадаги фильм бўлганлигидан шодман.

— Кинематограф билан ҳамкорликни давом эттирасизми?

— Ҳамкорлигимиз кучаяди ҳали. Энди атай кино учун асарлар ёзиш ниятим бор.

— Сенъор Маркес, Тошкентда Осие, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатлари кинофестивали ўтиб туришидан хабарингиз бўлса керак?

— Ҳа, биламан. Тошкентда ўтаётган ҳар бир фестиваль тараққийпарвар мамлакатлар кинематографияси ривожига муносиб ҳисса қўшаётир.

— Еттинчи Тошкент киноанжуманида Сизнинг «Тул Монтель» ҳикояннгиз асосида тайёрланган фильм намойиш этилди. Чилилик кинорежиссёр Мигель Литтин суратга олган бу картина — ҳали-ҳали эсимда — томошабинларда катта қизиқиш уйғотганди. Келаси йил баҳорда галдаги фестиваль бўлади. Тошкент фестивалига ташриф буюрмайсизми? Шу баҳонада, Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларидаям меҳмон бўлардингиз.

— Тошкентда бир марта бўлгандим, шаҳрингизга яна ташриф буюриш ниятим йўқ эмас. Чунки ўшанда уни тўйиб томоша қилолмаганман.

— Қачон бўлувдингиз Тошкентда?!

— Бундан анча илгари. Дўстим Фидель Кастро билан бирга бир ёққа боратуриб Тошкентда тўхтаб ўтганмиз. Туғилганимдан буён қадамим етган энг олис нукта — сизнинг юртингиз бўлади. Тошкент менга сирли ва жозиб туюлган. У ҳозиргина қурилган, айни пайда ўта қадимий шаҳарга ўхшаб кетади. Қани, яна қандай саволингиз бор?

— Агар, совет ёзувчилари ва шоирларидан кимларгадир Нобель мукофоти бериш масаласини ҳал қилиш бевосита Сизга топширилса, кимларга раво кўрардингиз уни?

— Шу саволингизни бежавоб қолдирсам, Совет Иттифоқидаги ёзувчи шоирлар ичида дўстларим кўп. Агар бирини айтмай, иккинчисини айтсам, мендан хатфа бўлишлари мумкин.

— «Маркеснинг қаҳрамонлари асосан қариялар» дея тез-тез таъкидлашади танқидчилар. Лекин, назаримда, Сизнинг аксарият қаҳрамонларингиз ёшлар. Масалан, «Ошкора қотиллик қиссаси» персонажларининг ёши йигирмадан ҳам ошмайди. Умуман, Сиз ҳозирги ёшлар ҳақида қандай фикрдасиз?

— Ёшларда ҳаётга, меҳнатга бўлган қизиқиш тобора ортапти. Улардаги шижоат ва ташаббускорлик, мардлик ва жасурлик каби хислатлар мени чексиз севинтиради. Саксон бешинчи йилдаги Мексика зилзиласида кўпчилик ёшлар ўз ташаббуслари билан қутқарув бригадалари тузишиб, юзлаб одамларнинг ҳаётини сақлаб қолишди, минглаб одамларга ёрдам беришди. Бундай оловқалб ёшлар ҳамма мамлакатларда бор!

— Боя Сизнинг олдингизга келаётиб эшитиб қолдим, бугун, яъни ўн биринчи июль куни ер юзида беш миллиардинчи одам туғилар экан. Унга нима истаклар билдирасиз?

— Ҳа, хабарим бор. «Беш миллиардинчи одам» номини оладиган чақалоқ қайси мамлакатда туғилмасин (балки туғилгандир ҳам), соғ-омон ўссин, бахтли бўлсин ва йигирма иккинчи асргача умр кечирсин!

— Мана, суҳбатимиз ҳам ниҳоясига етди.

— Энди бизнинг номерга бир кириб ўтсаларинг, — таклиф қилади Маркес...

Каттакон стол атрофида Мерседес бизни табассум билан кутиб олади.

Бу ердаги суҳбат бояги суҳбатга уланиб кетади. Аммо энди эру хотин кўпроқ мени саволга туттишади. Саволлар эса, асосан, Ўзбекистон хусусида. Улар бизнинг маданиятимиз ва санъатимиз, урф-одатларимиз билан қизиқишади. Гап тагин халқаро Тошкент кинофестивали устида борганида, уларни яна бир бор шаҳримизга таклиф қиламан. «Москвадан Тошкентгача неча соат училади?» — сўрашади улар. «Уч ярим, тўрт соатлар». «Бизлар эса Колумбиядан келгунча роса ўн соат учдик... Май ойида совуқ бўлмайдими, ишқилиб? Совуқдан сал кўрқамиз-да», дейди Мерседес. «Мутлақо совуқ бўлмайди. Баҳор айна қулф урадиган палла бу, Тошкентимиз шу қадар гўзаллашадики! Турфа гуллар, чечаклар! Буни ўз кўзларингиз билан кўришга нима етсин!» «Насиб қилса, шу баҳор Ўзбекистонда бўламиз», дейди Мерседес. «Кутамиз сизларни!» — дейман хайрлашатуриб.

Уларнинг номеридан қушдай енгил тортиб чиқаман.

Орадан тўрт кун ўтгач, фестиваль штаби — «Россия» меҳмонхонасининг биринчи қаватида турганимда, бирдан лифтнинг эшиклари очилади... Маркес чиқиб келади! Бир ўзи. У мени кўриб: «О, узбек! Анфар!» дейди чиройли табассум билан ва қўлини узатади... Эҳ, тил билмаслик... Маркес енгил таъзим қилиб хайрлашади-да, эшик томон тез-тез юриб кетади, ниҳоятда расмий либосда эди у. Мени бир нарса — унинг галстук тақиб олгани таажжублантиради. Гап шундаки, олтимишинчи йилларнинг бошида бўйнидаги галстугини ечиб, у билан ўзининг «Мурувватсиз давр» қиссаси қўл-ёзмасининг белидан боғлаб қўйган Маркес, энди қайтиб ҳеч қачон галстук тақмайман, деб аҳд қилган, бугун...

Кейин билсам, ўшанда Маркес Кремлга — КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Михаил Сергеевич Горбачевнинг қабулига бораётган экан.

Қабулнинг эртаси куни, яъни ўн олтинчи июлда Маркес фестивалнинг мажлислар залида матбуот конференцияси ўтказди. Конференцияда у билан бирга Лотин Америкаси кино Фондининг бир гуруҳ аъзолари ҳам иштирок этишди.

Саволлар, саволлар... Улар адабиёт ва кино, Москва фестивали хусусида. Маркес журналистларга шошилмай, сўзларни чертиб-чертиб жавоб берарди.

— Биз Горбачев билан бир соатдан кўп суҳбатлашдик,— деди у,— унда гуманизм ва юмор ниҳоятда кучли экан. Михаил Горбачев одамларни ўз эътиқодига инонтира олишдек улкан қобилият эгаси. Шунингдек, у қатъий иродали шахс, бошлаган ишини охиригача етказди.

Мен китобхонларим орасида Горбачев ҳам борлигидан хурсандман...

* * *

Ўн тўққизинчи июль куни Маркес билан Мерседес Москвадан учиб кетишди. Матбуот конференцияси ўтказган кундан то жўнаб кетишгунларигача Маркеснинг вақти асосан журналистларга интервью бериш билан ўтди. У билан яна бир бор хайрлашиш ниятида ўн еттинчи қаватга неча марта кўтарилмайин, ичкарига киришнинг ҳеч иложи бўлмади. Энди шу баҳор Тошкентда кўришармиз, деган умиддаман...

Мен кетаман.

Узингизга буюрсин бу боғ, бу ҳашам
Биллур идишларга боққаним сайин
Ёдимга тушмоқда негадир отам.
Термилиб қўймоқда у хафадайин,
Ёдимга тушмоқда, елтегирмон ҳам
Азобларим янчиб айланмоқда жим.
Дарвоза ғичирлар: «Унутдинг бўтам,
Дунё шу эканда — доим бири кам».
Унда боришимни кўп муштоқ кутиб,
Ҳеч кимга сўз демай жон берди анғиз.
Бунда бегонадек ўзини тутиб
Олма узаётиб ол, демади куз.
У ёқда қаттиқроқ тегиб кетсам ҳам
Деворлар кечирар, дарча индамас.
Бунда ҳар не нозик, серзарда бирам,
Қўрқаман қаттиқроқ олгани нафас.
Эҳтимол, сизчалик мени ҳеч бир зот
Севолмас ростдан ҳам, унда нетаман?
Нетаман?

Мен учун муҳими бумас
Муҳими — бу Ватан — отам тўккан тер,
Ул буюк ситамга сингиб ўтаман.
Уларсиз ҳеч қачон ёзолмайман шеър.
Мени кечирасиз,
Мен кетаман.

Шеър ёзиш — игна билан жонни қазишдир.
Бошдан товонгача чопар бу игна,
Товондан бошгача.
Юракни азобга кўндириб чопар,
Кўракни зардобга тўлдириб чопар.
Заҳрини болим дер, таъмидан тот дер,
Тунлари ханжарлар устида ёт дер.
Кўзёш билан чиқмаган игна,
Фарёд билан чиқмаган игна,
Жоним билан чиқарсан бир кун.

Икром
Отамуродов

Тонгги манзиллар

Тонгги манзиллар келади яқин,
Субҳидам қўйнида шаффоф, бокира.
Уйларда югуриб ҳориган шовқин
Ширин бир оромни туш кўрар.

Губорлар босилган, йўлларнинг чангин
Ювиб, сув пуркович мошин ўтади.
Тун бўйи чайналган ёлғонлар зангин
Тўшаклар хўрсиниб ютади.

Зулматни қолдириб, тонгги манзиллар
Дунёга софликни келар кўчириб.
Боғларнинг муаттар атрини еллар
Олис саҳроларга кетар учириб.

Кўзингни оч, ғафлат босган биродар,
Ўрнингдан тур, сен ҳам бир назар солгин.
Ҳар тонг рўё бўлиб ёшинган дилбар —
Тонгги манзилларни бағринга олгин.

* * *

Кел, ёнимга ўтир, сунбулсоч:
Соғинганим, кел, интизорим.
Сен келган дам бағримда қувонч,
Сен кетган дам бағримда зорим.

Кел, ёнимга ўтир, моҳтобон:
Доғни унут, ҳижронни унут.
Тўйиб-тўйиб сўзласин армон,
Тўйиб-тўйиб тингласин сукут.

Кел, ёнимга ўтир оташ бўб:
Куйдир майли, ёндир майли, ёр.
Бу дунёда куйдирган-ку кўп,
Бу дунёда куйган ҳам бисёр.

* * *

Учрашамиз узоқ айрилиқдан сўнг,
Тасодифан бир кун сўкилар кўзлар.
Ғамлар тўкилади ва аламлар чўнг —
Нафаслар ўт пуркаб ёнади сўзлар.

Йўллар тўхтаб қолар термилиб бизга,
Ўтганлар, кечганлар унутилар, бас.
Соғинчлар ҳайқирар юрагимизда —
Очунда биздайин бахтиёр бўлмас.

Устомон

Сен фойдангни яхши биласан.
Ўзингдан зўр дуч келган пайти,
қалтироқ кириб тиззангга
пойига бош урасан унинг.
(Ёши —
энг кичик
набиранг тенги бўлса ҳам.
Бунинг фарқи йўк, сенга.)
Айланиб,
ўргилиб:
бир ака дейиш ўрнига
минг бор ака деб
бол томади тилингдан.
Ўзингдан ожизни учратсанг агар,
оёғинг учи-ла
кўрсатиб уни,
менсимай ўтасан ёнидан.
(Ёши —
катта бобонг тенги бўлса ҳам.
Бунинг фарқи йўк, сенга.)
Бошини силлаш ўрнига
жеркиб,
силтаб,
иддао билан: ука деб
зарда сочасан тилингдан.

Харитага тушмаган жойлар

Харитани тузгувчи доно,
Рангларга бўлгансан
қадим гардунни:
тоғлар — қорамтир,
дарёлар — оқиш,
ўрмонлар — яшил,
сахролар — сариқ.
Муқобил рангларда яшар харита.
Сендан биргина илтимос:
рангларнинг қоқ ўртасига,
юртларнинг қоқ ўртасига
кўринарли қилиб туширгин
эътиқодни,
ҳақиқатни,
самимиятни,
меҳрни
ва булар ҳаммаси бирлашган Ватан —
Юракнинг тасвирини ўй
харитага.

* * *

Ёлғиз хона. Тун — басир.
Йўллар — югурган лашкар.
Хотирангга бирма-бир
Санчилиб, назар ташлар.

Хотирангда бир диёр:
Чамбилбелдан гўзалдир,

Сусамбилдан гўзалдир,
Боғзрамдан гўзалдир.

Хотирангда бир нигор:
Зухродан ҳам чиройли,
Лайлодан ҳам чиройли,
Узродан ҳам чиройли.

Хотирангни қучасан,
Шу диёрга сен — банда.
Хотирангни қучасан,
Шу нигорга сен — банди.

Йўқолган дарё¹

Мен сени ахтариб кезаман гирён,
Кўҳна ўзанларинг — қақраган армон,
Ортимда сукунат, қаршимда исён,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

Узалган қўлимда эдинг сен менинг,
Чўзилган йўлимда эдинг сен менинг,
Сўзлаган тилимда эдинг сен менинг,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

Дарёси тинган эл қўли кесилган,
Дарёси тинган эл йўли кесилган,
Дарёси тинган эл тили кесилган,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

Хушомад чўлида узилган мадор,
Хиёнат чўлида узилган мадор,
Бесубут чўлида узилган мадор,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

Мансаб курсилари шуҳрат билан фарқ:
Дарё қурир бефарқ, ер қурир бефарқ,
Эл-юрт қурир бефарқ, ор қурир бефарқ,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

Нутқлар сўзланар — тўнади дарё,
Нутқлар сўзланар — сўнади дарё,
Нутқлар сўзланар — ўлади дарё,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

Лоқайд юракларнинг шўрхоқларида,
Ғовлаган миялар чок-чокларида,
Йигирманчи аср қумлоқларида,
Қуриган фарёдим, қуриган ёдим.

¹ Қашқадарё назарда тутилмоқда.

чиқар, ҳаво ва Куёш нурларига сингиб узоқларга учиб кетарди.

— Дил-Шарора!

Ҳаво тўлкини зарб билан деразага урилди. Шаффоф шиша бутун вужуди билан бу сўзни такрорлади. Деворларнинг ғиштин вужудида ҳам енгилгина титроқ турди. «Дил-Шарора» мовий ҳаво бағрини титратиб, рўпарадаги ғиштин уй деворига бориб урилди ва сўнди.

Хонага аёл киши кириб келди:

— Лаббай!

Дераза кўзлари, ром чорчўплари ва ғиштлар яна титради. Бу титроқ аввалгисидан майин, худди Куёшнинг бинафша нурларидек нафис эди. Бу овоз илк марта ўтган йили кузда пайдо бўлди. Ушандан буён хона жарангга, майин шивир-шивирларга тўла. Хусусан, тунлар шунчалик ширин шивирлардики, бу овоз, унинг ҳар бир экинидан дераза ортида мудраётган сукунат ҳам тўлғаниб-тўлғаниб қўярди. Сўнгра Куёшдан тараладиган бинафша нурларга ҳамоҳанг овозлар ўрнини яна ҳам тифизроқ вужудга эга бўлган ўта қизил нурлар оқимидек садолар эгаллар, энтиқиш ва лабларнинг мусаффо қўшиғи тунни, қоронғуликни, сукунатни ларзага соларди.

— Чақирдингизми?— деб сўради аёл.

— Ҳа, Дил... вақт етди, жунайман.

— Ишқилиб, тезроқ қайтинг. Оҳ, қандай ўтказаман бу ўн кунни!

Аёл бошини бир ёнга эгди. Кўз қорачиғи зангори қўшдек думалаб бориб, киприклар туташиб кетган бурчак ичига беркиниб олди. Нозиккича қирра бурунчаси устига майин чизиқлар тортилди. Лаблар ноласи таралди.

Навниҳол Олча оҳиста бош тебратиб қўйди.

Эркак ўрнидан кўзгалди. Аёл кўксини керганча унинг бўйнига осилди. Кўзларида сунбула сувидек тиниқ ёш милтиллади. Худди қамишзор орасидаги кўл жимирлагандай. Улар хайрлашдилар. Титроқлар тинди.

Тунда ҳаво қаттиқ совуди. Баҳорнинг илиқ шабадаси баданларга игнадек санчилувчи шамолга айланди. Дарахтлар вужудида югурган ҳаёт суви яна новдалар ва шохлардан аста-секин сирғалиб пастлай бошлади, тупроқ остида ернинг илиқ тафтини эмиб ётган томирларга инди. Уйлар ўртасидаги болалар ўйнайдиган майдонча билан аёллар кир ёйдиган симлар оралиғида униб ўсган, гуллаган бир туп бодом қор қуюнига қўшилиб кетди. Йўллар ва йўлаклар, том бўғотлари, уйлар оралиғидаги майдончаларга оппоқ қор тўшалди.

Бу атрофда дов-дарахтлар ҳали жуда кам. Нариги уй олдига кимдир ўша бир туп бодомни ўтказган. Бу уйнинг ортидаги дераза остида эса бир туп олча қад ростлаганди. Бетон йўлакни ёриб чиққанлиги учунми, у анча вақт қийналди. Қишда совуқ бетон уни муздек қисар, саратонда нозик танасини оловдек куйдирарди. Иккинчи йили анча дадилланди. Ўзини тутиб олди. Баҳорда япроқ ёзди, кузда арғувон баргларини дув тўкиб, совуқлар дағдағасини кутди. Учунчи йили тани кучга тўлди, қишдан омон чиқди, аммо баҳордаги мана бу қор... ҳали гуллаб ва мева тугиб кўрмаган, аммо вужудида ҳаёт муждасини туюётган Навниҳол Олча уйнинг шиша кўзларидан таралаётган ёруғликда исинмоқчи бўлгандек деразага қапишиб олди. Шунда хона ичидан яна аёл кишининг илиққина шивир-шивирини эшитиб қолди:

— Вой-вуй! Кўлларингиз бунча муздай.

— Қор ёғяпти далада. Бирам соз,— деб гулдирарди нотаниш овоз.

Дераза чорчўплари ва шиша кўзлар ҳам бошқачароқ титрай бошлади.

— Келинг, иситиб қўяй қўлингизни. Ҳу-у-ух! Ҳу-у-ух!..

— Лайлак қор...

— Сўнги қор.

— Ҳа, эҳтимол, бу сўнги қордир. Қани иложи бўлсаю сизни оппоқ қор қуюни ичида олиб юрсам. Сочларингизга, лабларингизга...

Титраб турган шишаларга оловдай ҳарорат келиб урилди. Аёлнинг энтиқиб қолгани эшитилди.

— Лабларингизга!— деб давом этди нотаниш овоз бир лаҳзалик сукунатдан кейин шивирлаб,— қор учқунларининг қўнишини, ҳароратингиздан эриб кетиб, томчи-томчи сувга айланганини кўрсам ва ўша қатраларни оловдек нафасим билан қуритсам. Мана бундай қилиб!.. Сизни шаҳарнинг хилватгина, хуфиёна емакхоналаридан бирига бошлаб кетсам.

— Шунақа жойлар ҳам борми шаҳримизда?

— Мен учун бор.

— Балосиз! Қўлингиздан ҳамма нарса келади.

— Йўқ, ҳали оддий бир корхонанинг раҳбариман. Бундай қараганда биров назарига илмайди. Сенинг китобпараст олим эринг ҳам менсимайди. Дунёда бор-йўқлигимни пайқамайди. Мен эса борман. Бунинг устига ҳаётдаги барча яхши нарсалардан баҳрамандман.

— Аввал хаёлимда завскладман дегандай бўлвдингиз.

— Кўтарилдим.

— Ҳо, ана! Яна кўзга кўринмайман, дейсиз. Савдо корхонасига бошлиқсиз. Бундан ортиқ яна нима керак сизга?

— Сиз! Бошқа ҳеч нарса керак эмас.

— Раҳбарлик яхшими?

— Йўлини билганга яхши.

— Одам ўзини қандай ҳис этади?

— Гоҳ бўридай, гоҳ тулкидай.

Деразалар бирдан худди мис баркаш устига кумуш тангачалар сочилгандек жаранглади. Хонада чироқ ўчди. Ташқарида эса бутун борлиқ қор кўрпаси остида мударди.

Эртасига осмон артилган шишадек тиниқ бир тусга кирди. Қуёш яна ўз салтанатини эгаллади. Олам нурафшон шуълалардан чарақлаб кетди. Том бўғотларидан шилдираб сув оқарди. Барча дов-дарахтлар қаторида Навниҳол Олчанинг ҳам вужудига илиқлик югурди. Энди аксинча, дераза ортидаги дунёдан изғирин совуқ уфурарди. Шунинг учун ҳам хонадан тарқалаётган титроқларга, дераза ва чорчўплар садосига қулоқ тутмай қўйди у.

Кунлар ўтди. Борлиқ жунбушга келди. Қуёш кўкдан этак-этак нур тўкар, бутун олам бетиним ёғилаётган тангачалар жарангини тинглар, бу тангачалар эса бинафша, кўк, сарик, қизил ва бошқа рангларда жилоланарди. Рангдор тангачалар шунчалик илиқ, ёқимли ва жарангдор эдики, уларнинг осмону фалакдан ўйнаб-ўйнаб тушиши наботат оламини жунбушга соларди.

Кунлар ўтар, Қуёш тобора ёқимлироқ нур сочар, барча дов-дарахтлар қатори Навниҳол Олча ҳам вужудига тийқиқсиз бир куч кезаётганини тобора кўпроқ ҳис эта бошларди. Бу куч инсоният томонидан кашф этилган ва ер юзида ҳаётни маҳв этишга қаратилган барча атомлардан ҳам қудратлироқ. Фақат у ўз кучини инсон кашфиёти билан муқояса қилолмас, бундай ташунчалар бутунлай бегона эди унга. Бу куч замирида оламини гулларга буркашга интилиш, туғилиш, ҳаётнинг давомийлик тантанаси бор эдики, эндигина учинчи баҳорни қаршилаган хилқат ўз вужудидаги орзулар туғенидан масту мустағриқ эди. Қуёш ёрқинроқ нур сочгани сари хона қоронғилашар, ёруғ олам яшариш ва қайта туғилишнинг ҳаётбахш нафасига тўлиб бораётганлигидан энди хона ичидаги титроқ товушлар эшитилмасди.

Навниҳол Олчанинг вужуди орзуларга ана шу тариқа тўлиб-тошиб бораверди. Танасидаги ҳар бир бўртик, ҳар бир нуқта, ҳужайралар ва шохлар, новдалар ва япроқлар ичдан туғён ураётган, Қуёшга тинмай интилаётган орзулар ҳақида кўшиқ куйларди. Бу кун тонгда минглаб қопқалар бирдан гулдурос солиб очилиб кетди. Дарахт оппоқ гулга бурканди. Энди унинг танаси, шохлари ва новдалари кўринмай қолди. Гуллар шу қадар кўп ва тошқин эдики, оддийгина ёғочда, шохлар ва нозиккина новдалар вужудида шундай буюклик ва қудрат яшириниб ётгани сира ақлга сиғмасди.

Навниҳол Олча бутун борлигини оламга кўз-кўз қилиб турган ўша кун ҳам Қуёш ботди. Аслида у ғужғон уриб гуллаган ва ҳаётнинг мангулигини куйлаётган, танида тириклик суви шиддат билан оқиб, умрнинг пойдорлигини таъминлаётган хилқат тепасида парпираб турмоғи жоиз эди.

Қуёш уфқ қопқасида бурқираб ётган ғубор ичига кирди. Унинг нурафшон юзи бўғриқиб кетди. Ўзи кун бўйи ёритиб, иситиб, ҳаёт бахш этиб турган оламдан кетишни истамаётгандай қизариб нурсизланди. Дераза ортидаги Олча гулларини сўнгги бор эркалади. Қуёшнинг ўз йўлига кетишида бу оқшом нимадир халақит бераётгандай хонанинг ичкаридан зичлаб ёпилган оғир пардалари, деразалари қип-қизил қон тусини олди.

Олам тун қўйнида. Сукунат. Навниҳол Олчанинг оппоқ гуллари ҳам нурафшон тонгни кутиб, сукунатни тинглаб турибди. Шунда бирдан дераза чорчўплари титраб кетди. Шиша кўзлар қаттиқ зириллади. Сукунатнинг вужудига ларза солиб, дераза шарақлаб очилди. Қандайдир қора гавда пастликка сакраркан, қўли

билан Олча танасидан маҳкам тутди. Новдалар қисирлаб синди. Гуллар дув тўкилди. Олча зилдек оғир юк остида бирдан ёйдек эгилди. Тобора эгилиб бораверди. Унинг қайрилган танаси ғижирлар, инграр, қаддини ростлашга уриниб, жонҳолатда қаршилиқ кўрсатарди. Тана пўсти таранг тортилиб, чирсиллай бошлади. Оғирлик эса, ўзининг бутун залвори билан уни пастга босарди. Энг сўнгги дақиқада тана бардош беролмай, тун бағрини янгратаиб оҳ уриб юборди. Қаттиқ қарсиллаш эшитилди. Дераза ёпилди. Темир лўкидончалар шикрлаб қулфланди.

Эрталаб кимдир деразани очиб юборди. Пастга, Олча гуллари тўшалиб ётган ерга қаради. Сўнг овоз берди:

— Дил-Шарора!

— Нима дейсиз?

— Қара, Олчани синдириб кетишибди!

— Қанақа олчани?

— Деразамиз тагидаги бетон йўлакни ёриб чиққан Олча бор эди-ку.

— Вой, ким синдириканди?

— Зап гуллаган экан-да!

— Қўяверинг, тунда дайдиб юрганлар озми? Сиз ўн кун командировкада бўлдингиз, мен ўн кун эшик-деразани очмадим. Ана шу дайдилардан кўриқиб.

— Кел, ўзинг бир қара жониворнинг ётишини.

Оппоқ!

— Уф! Қанақасиз ўзи, шамоллаб қоламан. Дераза очик. Шу қуртликчи олча деб шамолласам майлими? Раҳмингиз келмайди менга! Кошки бир егулиги бўлса шу олчанинг. Гилос бўлгандаям ачинса арзирди.

— Сутдек!— деди эркак ҳам афсус, ҳам завқ билан.

Дераза ёпилди.

Қуёшнинг илк нурлари дастлаб том бўғотини, ёштин деворларни ёритди. Сўнгра дераза кўзларида жилоланди ва сирғалиб ерга тушди. Ота ўз фарзандини қидирмоқда эди. Танасидан чирт узилган олча гуллари эса ер билан битта бўлиб тўшалиб ётарди. Новдалар она Ерга сажда қилаётгандай ва ундан мадад сўраётгандай. Қуёш яна ҳам юқориқор кўтарилиб парпирай бошлади. Ерда сочилиб ётган гуллар устига ҳаётбахш нурлар пуркади. Афсуски, улар бошларини кўтаришмади. Қоқ туш пайтига бориб, новдалар яланғоч ҳолга келди. Гуллар қовжираб шох ва новдаларга ёпишиб қолди.

Қуёш бўлса, ҳамон нимадандир умидвордек, Олча новдаларини силаб-сийпалар, иситар, ёритар ва йиғларди. Унинг ёшлари бинафша ранг ёғду бўлиб тўкилар, фақат буни одамларгина пайқашмасди.

Ҳа, буни одамларгина пайқашмасди, холос.

Девор кемтигидаги бола

— Нега бунча шиддат билан айланасан, она Ер?

— Болаларим тўп тешияпти. Уларни оламга кўз-кўз қилишим керак.

— Қуёш, сен айт, чарақлайсан нечун кун бўйи?

— Ишқибозлик... Ахир болалар тўп тешишмоқда.

— Қоронғилик чўкишининг сабабини айт, Оқшом?

— Ўйинга хотима ясайман. Болалар дам олиши керак. Начора, чекимга тушгани шу.

Бу сўзлашувда қанчалик мантиқ борлигини билмайман. Аммо менинг назаримда югураётган, қийқириб ўмбалоқ ошаётган, хусусан, тўп ўйнаётган болаларнинг ҳаракатларини томоша қилишдан кўра, завқлироқ нарса йўқ.

Ана, ўзингиз қаранг ишонмасангиз. Ҳовлида болалар шовқин-сурон кўтариб тўп тегишмоқда. Терлаб-пишиб кетишган улар. Юзлари иссиқдан бўғриққан, аммо ўйинни ҳали-бери тамомлагилари йўқ. Бу ҳатто хаёлларига ҳам келмайди. Аслида ҳам шундай: тўп ўйини ҳеч маҳал болаларнинг ўз ихтиёри билан тугамаган. Катталардан бирортаси аралашмаса, уйлардан бирининг деразаси синмаса, ўйин давом этаверади.

— Гол!

— Ура, гол!

— Яша, Саидваққос! — деган овозлар эшитилади.

Пахса девор бўйлаб тизилишиб турган болалардан бири «Саидваққос, голни урдинг паққос» деб қичқиряпти. Балки у «голни урдинг шоввоз», деяётгандир, аммо мен шовқин-суронда аниқ эшитмаяпман. Саидваққос!.. Нега бу исми эшитиб вужудимни ҳаяжон камраб олди?! Болаларга қараб турибман, аммо ҳеч нарсани аниқ кўрмайпман, уларнинг ҳаракатлари чаплашиб кетиб, қандайдир суюқликми ёки туманлик ичида бетартиб сузаётган гавдачалар зоҳир бўлмоқда. Саидваққоснинг ўрнида эса бутунлай бошқа бола турибди. Унинг оти ҳам Саидваққос. Фақат бу бола югура олмайди. Қўлларини осмонга кўтарганча сакрамайди, «гол» деб қичқиришни, ҳатто қувонишни ҳам билмайди.

Тўхтаган, ана у девор томон юрди. Худди шу жойда пахса деворнинг нураб кетган ва анча пасайиб қолган жойи бор. Боланинг жуда шошилаётгани, пахса девор кемтигидан ошиб ўтишга интилаётгани кўриниб турибди. Майдонни қоплаб олган ҳалиги туманлик ўрнида энди оппоқ қор. Саидваққос ана шу қорда ялангоёқ бормоқда. У деворга яқинлашиб ориқ ва нимжон қўлларини чўзди. Панжалари билан девордан туртиб чиқиб турган кесакни ушлаб олди. Совуқдан қарахтлашган панжалари уни бу алпозда фақат бир лаҳзагина тутиб турди, холос. Бола сирғалиб ерга тушди ва инграб юборди. Ўрмалаб бориб яна деворга тирмаша бошлади. Бу сафар қорни билан девор кемтигига ётиб олди, пастга эгилди, энди оғирлик гавданинг оёқ томонидан елка ва бошга қуйилди, мувозанат ўзгарди, бола ўмбалоқ ошиб деворнинг нариги томонига тушди.

Саидваққос шошилмоқда. Афтидан фурсати жуда оз кўринади. Шунинг учун ҳам қишлоқнинг айланма кўчаларига олиб чиқадиغان дарвоза томондан бормаи, қийналиб бўлса ҳам девордан ошиб ўтди ва рўпарада юксалиб турган тепалик томон кета бошлади. Аммо у имиллаб, худди елимдек ёпишқоқ лой устидан бораётгандай ёки оёқларига оғир тошлар боғлаб қўйилгандай ҳар бир қадамни қийинчилик билан босмоқда. Шунга қарамасдан бутун вужуди билан тепалик сари интиляпти. Елкасида юзлаб тепачаларни, ушалмаган орзу ва армонларни кўтариб турган бу баландлик болани ўз бағрига беомон чорлаётгандай.

Қишлоқ четидаги уй билан қабристон ораси чамаси уч юз қадам. Бу томонда харобгина, эшик-деразалари кўчириб олинган уйча, ўртада йўл, нариги бетда эса тепалик. Бола ана шу масофани босиб ўтиш учун бутун умрини сарфлашга ҳам тайёр. Бироқ сўнгсиздек туюлаётган бу йўл жуда секинлик билан қисқармоқда. Бола тепалик этагига етиб боргунча ҳолдан тойиб, гандираклаб қолди. Юришдан тўхтаб, бир нафас тебраниб турди. Сўнгра худди елкасидан кимдир кучли қўллари билан босаётгандай аста энгашди, ерга чўккалади ва эмаклаб кетди. Тирсақларига, тиззаларига таянганча

олдинга силжийверди. Чириган ёғочларнинг учи қора-йиб турган чуқурликлар, хас-хашак босган тепачалар ортада қолди. Бола сон-саноқсиз қабрлар орасидан дам эмаклаб, дам ўрмалаб ўтди. Ана у бир нафас тўхтади. Эҳтимол, ҳушидан кетгандир. Бағрини ерга берганча оппоқ қор устида чўзилиб қолди. Балки... йўқ, бир оз фурсатдан кейин ола тўнча қимирлай бошлади. Боланинг гавдаси ердан кўтарилиб, қўл-оёқлари яна ҳаракатга келди. Қаршисида кўндаланг туриб қолган нарвон устидан ошиб ўтиш учун анча уринди. Бир туп итбурун бутаси ёнидан айлиноб ўтаркан, қаршисида оппоқ қорга бурканган узунқоқ тепалик пайдо бўлди. Унинг онаси шу ерда! Ана шу тупроқ тепанинг ичида!

— Онажо-о-он!

Изғирин шамол ҳуштак чалди.

— Онажо-о-он!

Ҳарорат билан шивирлади боланинг вужудида ботиний бир нидо.

Саидваққос бутун кучини тўплаб яна олға интилди. Тепаликнинг бу жойи анчагина тик эди. У орқага сирғалиб кетмаслик учун қор босиб қолган хас-хашакларни чаггаллар, тиззаларини музлаган ерга тираганча олдинга талпинарди. Энди у совуқни мутлақо сезмас, қор ҳам худди саратонда қишлоқ йўлларида билкиллаб ётадиган тупроқдек иссиқ туюларди. Бола қарахт бармоқларини қандайдир бута томон чўзди ва уни ушлаб олди. Ҳар йили баҳорда новдаларнинг учи митмиттигина кўкимтир гуллар билан қопланадиган бу гиёҳ «оққуврай» деб ном олган. У нимаси биландир ҳаммаша менга кампирларнинг қўйлагини эслатади. Аммо шуни аниқ биламанки, ҳиди билан эмас. Япроқлари сийрак, гули ҳам кўримсизгина бу гиёҳ одатда асаларидан бўлак ҳеч бир жонзотнинг диққатини тортмайди. Аммо шу аснода у боланинг ягона таянчи. Саидваққос оққуврай бутасини ушлаб ўзига тортаркан, тиззалари, елкаси ва билаклари, умуман, илгари силжишига ёрдам берадиган бор аъзолари бўйлаб заифгина бир куч қўзғалди, танидан ҳаётнинг энг сўнгги илиқлиги сизиб ўтди. Бола бутун вужуди билан олдинга талпинди. Ҳали табиат ўзининг барра ўтлари билан безаб улгурмаган, ҳаммадан эрта униб чиқадиغان ширачлар ҳам уруғ ташламаган, устида сап-сарик наврўз гуллари ҳали бирор марта ҳам очилмаган ғарибгина қабрини маҳкам кучоқлади. Бола кўкси билан оппоқ қор устига ётиб, бошини қабрга қўйди. Сўнгра киши чучқириб юборганда бўладигандай кескин бир ҳаракат қилди-ю, жимиб қолди.

— Гол!

— Ура, гол!

— Афсайд!

— Ҳисоб эмас!

— Бурчакдан тепилсин! — деган овозлардан хонанинг деразалари зириллаб кетади. Судьянинг ҳуштаги амирона янграйди. Тўп майдон марказига қўйилади Мен Саидваққосни ҳам ана шу болалар сафига қўшиб юборишга уринаман. Хаёлан тетик, қувноқ ва соғлол ҳолда кўргим келади уни. Афсуски, Саидваққос бола ларнинг ўйинига, шовқин-суронларига, қувончлариг мутлақо парво қилмайди. Улар айтган сўзларнинг маъмунига тушунмайди ҳам. У қишлоқ кўчалари бўйла юриб, ҳар бир эшик олдида тўхтаб, қўшиқ айтиш ўрганиб қолган. Саидваққос ҳар бир сўзни чўзиб, ўзи куйга солиб, шунчалик ингичка ва заиф овоз бил айтиладики, унинг қилтанокдай ингичка бўйинчасиди бундан бошқачароқ товуш чиқишини тасаввур ҳа қилиб бўлмайди. Бундай дамларда мен қувноқ нарсаларни ўйлашга ва бу руҳни Саидваққосга ҳи сингдиришга интиламан. Қаердандир шундай б

гапни ўқигандим. Унда айтилишича, гўё Гоголь хафа-қонликни қувиш учун турли қиёфадаги одамларнинг кулгили ҳолатлари, башараларини тасвирлар ва бундан ўзи завқланаркан. Буюк ёзувчининг биз севиб ўқийдиган асарлари шу тариқа пайдо бўлганмиш. Бу фикрнинг қанчалик тўғри эканлигини мен ҳам билмайман, аммо мен ҳам Саидваққосга қандай қилиб бўлмасин қувноқроқ нарсаларни ўргатгим келади. У ҳам бизнинг болаларимиздек, масалан, «Ҳар доим бўлсин кўёш» каби беғубор қўшиқларни айтсин дейман. Аммо у ўз билганидан қолмайди, қўлларини олдинга чўзганча, «бир бурда нон» деган сўзларни такрорлайверади.

Зотан, Саидваққоснинг бошқа иложи ҳам йўқ. Чунки уйда онаси касал ётибди. Бола тиланчилик қилиб топган бир бурда нон ёки бир ҳовуч кунжара билан илиниб турибди онанинг жони.

Саидваққос қўшиқ айтиб тиланишни кейинроқ ўрганди. Авваллари у онаси айтган уйга бориб, егулик бирор нарса сўраб келарди. Кейинчалик онаси унга қўшиқ ҳам ўргатди. Тобора аҳволи оғирлашаётган бечора аёл ўлим тўшагида ётаркан, энди бу дунёга келиб орттирган яқкаю ягона боласининг тақдирдан бўлак нарсани ўйламасди. Бир-биридан оғир кунлар ўтаверди. Ниҳоят, бир куни она нажот йўлини топгандай бўлди. Саидваққосни ёнига ўтқазиб, мажолсиз қўллар билан унинг бошини силади ва сўниб бораётган овоз билан пичирлай бошлади.

**Қўшигим қўшиқ,
Томоғим тешиқ.
Бир бурда нонга
Айтман қўшиқ.**

Тўплар наъра тортаётган, дарё-дарё қон оқаётган,
ер оловда қоврилаётган, арзу само ларзага келиб

турган оламда янги қўшиқ туғилди. Бу қўшиқнинг ижодкори ҳам, бастакори ҳам, ижрочиси ҳам ўлим тўшагида ётган она эди. Аёлнинг кўкариб бораётган лабларидан энг сўнгги сўз узилиб чиқди. У нурийдасини ўзи тўқиган ана шу қўшиқ билан қолдириб кетмоқда. У ўлимнинг илк шарпаси ва ҳаётнинг сўнгги нафаси қоришиб кетган ана шу қўшиққа ишонди боласининг тақдирини. Онанинг бошқа илинжи ва мероси йўқ эди.

Энг сўнгги дақиқада она Саидваққосни имлаб қақирди. Совиб бораётган қўллари билан боланинг бошини силади. Унинг қўллари Саидваққоснинг ўсиқ сочлари бўйлаб сирғалиб бўйнига, ундан елкасига тушди. Йўқ, инсон танасининг яширин имкониятлари кўп экан. Аёлнинг лаблари яна калимага жуфтланди:

— Бо-о-ор!

Она сўнгги кучини тўплаб ана шундай деди ва Саидваққоснинг елкасидан астагина итариб қўйди. У нурийдасини энди ўзи учун бутунлай бегона дунёга чиқариб юборди...

Орадан етти кун ўтди. Етти кун ўтиб, унинг боласи яна ҳузурига келди. Совуқларда қотиб, ҳориб-чарчаб келди. Боласининг қорни оч, уст-боши ҳўл, тўнчасининг боғичи, этак ва ёқалари музлай бошлаган эди. Баданлари ҳам совиб бормоқда. Дунёда ҳеч бир она бунга чидай олмайди. У гўрида тикка туради. У ҳамма тўсиқларни енгади. У болагинасини бағрига олади. Қалбининг ҳарорати билан иситади. Йўқ, уни ўлимга бермайди. Ўзи минг марта ўлади, минг карра тирилади, минг бор туриб боласини кучади, аммо уни ўлим чангалига топширмайди!

Опоқ қор ёғяпти. Худди бутун борлиқни қоплаб олган ана шу оқликдан ўсиб чиққандек, уст-боши оппоқ икки киши кимсасиз қабристон сукунатиغا қулоқ тутгандай бир алпозда тик туришибди. Қор ёғиши тобора кучаймоқда. Қорнинг бундай шоша-пиша, кўз очирмай ёғишини бизнинг қишлоқларда ширабўрон дейишади. Янгигина пайдо бўлган тупроқ тепача ҳам энди қабристоннинг ўз мулкига айлангандай, бошқа қабрларга қўшилиб, оппоқ либосга бурканиб бормоқда.

— Шўрлик бола, нима учун бундай қилдйкин?

— Мен невлай, муллам, — деб жавоб беради ҳамроҳининг сўроғига қария, — сиздай олим одам жавоб тополмаган бу муаммога бир авомнинг ақли етармиди?

— Сиз қандай қилиб беҳабар қолдингиз, тақсир?

— Уйда йўқ эдим, муллам, шу гўдакнинг ташвиши деб...

— Марҳум сизга ҳеш бўлармиди?

— Ҳа, иккаламизнинг ҳам волидамиз ёлғизлик, падаримиз ғам-алам эди. Уғилларимдан қорахат олгандан кейин, шу ҳеш бегона гўдакка суяниб қолгандим. Онасини ҳам ўзим расм-русумини қилиб кўмгандим. Дарвоқе, сизни худо қаердан етказди, муллам?

— Излар... излар мени бошлаб келди.

— Афсус, сал эртароқ қайтганимда...

— Бола неча ёшда эди, тақсир?

— Ҳали гуноҳ битмаган норасида эди. Ёши саккизларда эди чамаси.

Чолнинг кўзларидан оқаётган қайноқ ёшлар бу сўзлашувга хотима ясади. Улар бошқа гапиришмади. Қабристондан тушгач, жимгина бош силкиб хайрлашдилар.

Мана, қишлоқ йўлидан оппоқ салласининг печини елкаси оша ташлаб олган олимсифат бир киши хаёлчан қадам ташлаб боряпти. Бу киши менинг бобом. Ана шу машҳум воқеанинг шоҳиди. «Шўрлик бола, ўлими олдидан онасини изладимикан? Нима учун инсон боласи ўлими олдидан ҳаммиша онага талпинаркан? Ё ундан

Тўй эса тезлашди. Бунга Латифбойнинг ўзи ҳам унча ишонгиси келмасди.

Хартугул, ўшанда у кўкси тубидаги чимдим қатъиятни топа олди.

Эсида, Мамарайим муштни ишга солгандан кейин тиши синиб, лунжи шишган, бошқа қитмирлик қилсам ёрилиб ўлай, деб қасам ичган Сайфи кунлардан бир кун яна хурпайди: Жума ота киму сен кимсан, Асалдай сулув қиз кўчада қотими, чучварани хом санабсан, икки дунёдаям тўй бўлмайди.

Асал билан маслаҳатни бир жойга қўйган Латиф энди дадилроқ турди, очиги, уникаям тутди, кимлигим билан нима дардинг бор, агар яна акилласанг, соғ қолган тишларингни қоқиб оламан, деб дангалини айтди.

Асли Сайфининг талмовсираши беҳуда эмасди: ростдан ҳам Асалдек жонона қаёқдаю тепса тебранмас, ит ётишу мирза туришдан бўлак тирикчилиги бўлмаган, тантиқ жўралари билан оти бору ўзи йўқ иззатни талашиб бурун қонатиб юрадиган йигит қаёқда? Фақат Сайфи эмас, бошқалар ҳам шуни майдалаб чайнар, Латифни ҳовлиқмага, Жума отани тентакка чиқаришар эди.

Жума ота орияти қаттиқ одам: колхозда шунчаки эрмак учун қимирлаган, ёлчтиб кийинмаган, еб-ичмаган Латифбойнинг амал-тақал билан йиққан-терганидан асло қаноатланмади. Сира қисинмай бор оғирликни гарданига олди. Ёлғиз қизим ўксинмасин, армон қилмасин — раҳматли онаси ўрни бошқачалигини кўнглига тугмасин, кувётўра ҳалигидай, етимликда ўсган, буям тенг-тўши орасида уялмасин, энди ўз фарзандим-да, деган ҳаёлга бориб тузуккина харажат қилди.

Тўй аини қизиган, доира гижбанги аини маромига етганда бирдан чироқ ўчганини Латифбой ҳали-ҳали унутолмайди. Лекин ўша фурсатда бунинг фарқига бормовди. Куюнчак чол ғазабига учраган хизматкорлар Сайфи монтер гурига ғишт қалаганча тўйхонадан отилиб чиқишганда, у ур-сурларга бепарво, ўша шавқиётига чўмган, келинчак қўлларини мастона силаб, шивир-шивир қилиб ўтирар эди.

Тақдир тақозоси билан йўл-йўлакай кўп ҳангомаларга йўлиқди, беҳисоб ачиқ-чучук мазасини тотди, пичинг ҳам, олқиш ҳам эшитди. Лекин булар аллақачон ёдидан кўтарилаёзди. Манови ёп-ёруғ хонада ҳозиргина кечган суҳбат ҳам тезда унутилса — кўпикдек ўчса ажабмас: Наим Бадриевичнинг қочириғи шунчаки маъносиз синонга ўхшайпти.

Бунни қаранг, идора ва далада иш тиғиз маҳали аллақандай олди-қочдилари билан бошлиқни, шундоқ ҳам хўжалик ғалваларига қўлоғигача кўмилган Наим Бадриевичдек ҳар дақиқаси ҳисобли одамни гаранг қилгани чоғланди. Ўзи ким бўпти, оғир-енгилу пана-пасткамдан қочиб, тентираб келиб қолган таги номаълум кимса-да; шундай экан, сафсаталари бошлиқни ишонтирмайди. Унда туғилган гўмонни кучайтиради холос. Йўғ-э, унчалик эмасдир.

Беихтиёр бутун жамоа, айниқса ёш-яланг ҳавасини уйғотган кечада куй-қўшиқ даврани қанчалар қизитгани, қадахларда шароб кўпиргани, нотиклар ажиб тилаклар билдиргани... тасаввурида ғира-шира айланди. Қандай соз кечганди лаҳзалар ўшанда: ақлу ҳушини ёноқлари ол келинчак олиб қўйганди.

Фақат, эътироф этгани маъқул, тўйдан кейин ўша фарахли туйғу сўниб битди. Келинчак ёноқларини тиниқлаштирган ибони аввалги жозибаси билан қайта кўриш насиб этмади. Нечундир Асалнинг ранг-рўйи кўп ўтмай сўлгинлашди, овози, кулгуси дағаллашди. Ҳатто юриш-туриши, кийиниши, ноз-фироғи, эркалан-нишларида назокат ҳам аввалги сеҳрини йўқотди.

Энди ўша қолган-қутган сеҳрни ҳам соғинади.

Манови ёруғ хона, манови юз бичими келишган одам гувоҳ, агар Асали ҳозир ёнида бўлса, тақдирига шукрона ўқирди. Димоғи баланд бошлиқ олдида ғурури тупроққа қоришиб кетишидан заррача чўчимай, хотинининг қаршисида тиз чўкарди. Сўнг ҳануз малоҳатини йўқотмаган қадди-бастидан илк дафъа илғганини изларди, топса-топмас, интиқлик билан излайверарди. Нима, илк дафъа илғгани ибомиди? Аттанг, ҳозир бунни аниқ айтолмайди.

Ўша манзара шундоққина кўз ўнгида: тўй ҳавоси юрагига шалолодек қўйилиб анча-мунча ҳовлиқди. Кўригани фақат гул-гул очилган Асал бўлди: жон бағишламоққа қасдланган каби унга адои-тамом бўлиб термулди, қиз бола ҳусни бахт келтиришини ўйлади. Унинг биргина майин қараш, биргина ҳаёли табассуми олдида Жума ота умр бўйи қурган данғиллама ҳовли-жойни, бутун фаросати ва чўнтаги кучини ишга солиб уюштирган дабдабани арзимас санади.

Қурғур Сайфи бунни қаёқдан ҳам фаҳмларди.

Тўйдан кейин бир куни Латифбой қўлоғига миш-миш чалинди. Ҳануз аламдан чиқолмаган Сайфи чойхонада ёнбошлаб чўт сурибди: Латиф ярамагур баримизни чув туширди. Оғзимиздаги ошни олиб ҳалоллади. Меров қайнотаям бор нарчасини унга атабди; бу валломатликни кошки Латиф қадрласа — у омадидан минг ўргилиб, ўмарадиганини ўмариб, эрта-индин хоҳлаган тарафига жўнавори-да!

Ундан кейин не тўполонлар бўлиб ўтмади.

На чора, бўлгани бўлибди. Энди қишлоқ ҳукми аҳамиятсиз, энди уни ҳозирги лаҳза — ёп-ёруғ хонада гоҳ юмшоқ, гоҳ асабий кечаётган мунозара қизиқтиради.

Афтидан Наим Бадриевич биров олдида сукут сақлашни одобнинг аввали ҳисобларди. Эҳтимол, шу боисдан Латифбой жимгина бўзарганда, сўнг чайналиб, ичидигини лунда қилиб тушунтиролмаганда чиндан ҳам роҳатланди. Унақа бўшашаверманг, бийрон бўлганга нима етсин, деб турган одам беихтиёр тортинчоқликни мақтади, бетгачопарликни жини суймаслигини билдирди. Индалло, у Латифбойни ҳафта-ўн кундан бери оғир касал етган Омон ота ўрнига — трактор парки қоровуллигига тайинлади.

Мурувватини сездирмоқчи бўлгандек хотиржам кулимсираётган бошлиқ олдида Латифбой яна чайналди. Ҳаёли эса ўтмишга судради; кўз ўнгида чимилдиқ ҳангомаси жонланди.

Асални тиқилинч қилгани ёдига: бардоши тугаган Асал қўшни хотинга ёлворди; у келиб чимилдиқни узди. Жума отанинг иримчилиги бор эди, бундан астойдил ҳафаланди, шошилишнинг беҳосиятлиги, қолаверса, чимилдиқ келинчакли уй зийнати эканлигига шаъма қилди.

Кўққисдан мोजарога Латифбой аралашди, у одатга хилоф тарзда қизишди, бу зийнат эмас, шунчаки матоҳлигини, осилиб-ҳилпиллаб туриши фақат ғашга тегишини, қанча тез йўқотилса шунча созлигини айтди. Борингки, умидига суяниб турган чол изза еб қолаверди.

Чимилдиқ кўтарилиши билан ораларидан гўё қандайдир соя лип этиб ўтди.

Яна тақдирдан ўргилсин: ҳотамтойлик қилди, жонини кўпам қийнаб қўймади, қолаверса, етти ўлчаб бир кеса-диган Наим Бадриевичдек валломат одамга йўлиқтирди.

Қоровуллик етти ухлаб тушига ҳам кирмаганди. Шунга қарамай ҳувиллаб ётган жимжит чўли-бедиённинг оғир-енгилига тез кўникди. Кунора назари тушмасга темир-терсакни соғинадиган дали-ғули кишиларга эла-

кишди, меҳри дарё улфатлар орттирди. Ёгин-сочинли кезларда тракторчилар қоровулхонада тўпланишар, иложи топилса ош дамлашар, қиттай-қиттай олишар, Латифбойни сўроққа тутишар, бўйдоқлик жонингга тегмадими, салом-аликни қуюқроқ қилсанг чўл санамларидан бировига уйлантириб қўярдик, деган қабилда ҳазил отишар эди.

Ҳазил Латифбойга қимматга тушарди. Афт-ангори қоп-қора соқолдан иборат эзма улфатларини кузатгандан кейин жимжит гўшада хотиралари билан ёлғиз қоларди. Тун қўйнига тикилганча олисдан элас-элас эшитиладиган садога акс жавоб қайтаролмай унсиз ингранади. Ана шунда шуури ёрдамга шошилади. Беихтиёр мундай қараса, қаршисида данғилламма ҳовли... серсоя дарахтлари сокин чайқалиб турибди.

У доим мана шу ҳолатдан қочарди.

Илгари, тўйдан олдин хаёлида авайлагани худди шу ҳовлининг аллақайси бурчагида яширингандек эди. Бора-бора бунга ўзини буткул ишонтирди ва ҳудабехуда орзулар оқимида сузадиган бўлди.

Ҳаммаси ёдида, тошкўчадан ҳар куни у ёқдан-бу ёққа минг марталаб қатнар, хаёлини Асал сира тарк этмас, телбаваш кезинишларидан ҳузур қиларди. Кўча бошида дилини ҳайиқиш эгалларди: ҳайбатли дарвозадан кириш нари турсин, яқинига боргани, тирқишидан мўралагани ботинмасди.

Кутилмаганда тезлашган тўй орадаги деворни йиқитди. У эса бурунги Латиф бўлиб қолаверди.

Эрта-кеч остона ҳатлашдан илгари ҳар гал секингина бир тўхтар, нимадандир ҳадиксирагандек теваракка аланглар, қўққисдан ортга — тўридан гўри яқин хола-сининг очин-тўқин дамлари кечган фариштали хонадонига қайтгиси келар, айвонда жилмайиб турган Асални кўргандан кейингина илгариларди.

Ҳавас билан безатилган хонада ёлғиз қолишганда Асал тагин ҳам малоҳатли кўринар, буни туйгани сари шамдек эрир, охири, бари-бари биргина истак дебочасига айланарди.

Дарду ташвишдан холос бўлиб, заминдан ўзини тамомила узилгандек ҳис этган бир пайтда тубсиз осудаликни шип-шип қадам товушлари бузарди. Туйқус у тутдек тўкиларди; кару сўқир бўлиб қолишни истарди.

Нима сабабдандир шу тилакка ёпишаверарди.

Бугун у билди: чўпнинг икки учи бор экан!

Чўп — чўп-да; нималигига сира қизиқмаган, оёғи тагида ўралашса ҳам сезмаган, сезганда эса тепиб-тепкилаб ўтган. Бунга ачингани бефойда, агар эс-ҳуши сал жойида бўлса, энди паст-баландликни тузукроқ ажратади, ахир, ўша банда — куч-қувватдан кетаёзган чол отаси ўрнида оталик қилмадими?!

Хилватда соялаб ётавериш, нуқул бир хил нарсаларни ўйлайвериш осон кечмасди. Охири бу кўргилик учун ўзича Наим Бадриевичдан гиналади. Рост, ҳазили йўқ, соддалигини бўйнига сиртмоқ қилиб, бу ҳуварини бир боппай, деб шу жойга тиқиштирибди-ёв...

Охири бир кун Латифбой тийиллолмай вақти зерикарли ўтаётганидан нолигандна хонасини тўлдириб ўтирган Наим Бадриевич ейилиб кулди: «Қизиқ экансан, э, яхшилик ёқмаган, қоринни қашлаб ётавермайсанми?!» Директорнинг хандонлиги Латифбойни тетиклаштирди. Асл муддаосини англатиш, ҳа, тузукроқ англатиш мавриди келганини билди, билиб, баҳсни эҳтиёткорлик билан олиб бориб ўй масаласига тақади. Қулфи-дили очилиб турган одам бирдан жиддийлашди. Ҳатто қовғини уйди. Ҳалигандан шунақа талабми, бор-э, йўлингдан қолма, дегани чоғланди-ёв!

Ҳар нечук Латифбой қаттиқ ғашланса ҳам ўзини босди. Акахони кейинча ҳам бу хусусда бирор марта ёзи-

либ гурунглашмаганига қарамай ҳеч қанақа чакки хаёлга бормади. Ҳар гал Наим Бадриевич бу нарса фақат ўзига боғлиқ эмаслигини айтиб чайналганда Латифбой пинҳона оғринар, машқи пасаяр, хаёли қишлоғи, Асал, ўғли, қайнотаси томон учарди.

Эсида, чимилдиқ бемаврид узилгандан кейин ота юмшоққина қилиб, қадр ариган хонадонни қирғоққа чиқиб қолган балиқча қиёслади. Чолнинг гинаси ҳам, умиди ҳам шунда жамлигини Латифбой англади, англа-са-да, заррача эътибор қилмади, фақат тажанглашди.

Мамарайимнинг ўғил тўйдан ичиб келганида зардаси қайнаган чолдан яна дакки эшитди. Шароб қонини суюлтирган эмасми, Латифбойнинг жиизакилиги тутди; ичкилик одамни элдан ажратишини хотиржам тушунтираётган ота бир четда қолиб Асалга ўдағайлади.

— Жонимни шу одам бўғиб опти-да! — деди.

Укиниб кетган Асал азонгача тўлиб-тўлиб йиғлади. Эрталаб қизи аҳволини кўрган ота бир қарич чўкди. — Уғлим, — деди, — буқа тўйса эгасини сузаркан-а! Эҳтиёткорлик билан айтилган гап Латифбойгаям, Асалгаям баб-баравар ботди: бири беҳуда тутаққани, бири арзимаган қочиримга шунчалар эшилгани учун ўкинди.

— Асал, — деди эртаси Латиф, — бу ҳовли сен билан мени ютворса-я! —

— Алжиманг-э, дадаси! — деди Асал анграйиб.

Мана, энди Омон чол қоровулхонасида мук тушиб ётаркан, ҳар лаҳза Асалнинг ўша хитоби қулоқлари остида жаранглайди, жаранглаб, уни гоҳ шодон, гоҳ ҳазин кечган ўтмиш қаърига улоқтиради. Мабодо ўғли Ҳикматжонни эсласа товонига тикан санчилган каби бир жойда туролмай қолади; олисга — гирди оқариб кўринадиган чўл ичкарисига умидвор тикилади.

Гоҳо истихолодан кечиб, вужудида сим-сим оғриқ, ҳалиги ёп-ёруғ хона эшигидан мўраласа Наим Бадриевич сапчиб турар, бир қориндан талашиб тушган, узок кўришмаган укасини қаршилагандек иссиқ қаршиларди.

Асаби панд бериб, бир гал Латифбой борини чўрт кесиб айтди.

Озиб-ёзиб қилган дангаллиги акахонига тегиб кетди.

— Куйиняпсиз-а? — деди қисқа сукутдан кейин кутилмаганда Наим Бадриевич. — Мен сизга биринчи куниёқ ваъда берганман. Уддасидан чиқмасам отимни бошқа кўяман.

Ҳарқалай Наим Бадриевич босиқлик қилгани имкон тополган бўлса ҳам, аслида, гўё унинг этидан бир парчасини шундоққина узиб олди. Шунга қарамай борлигини илиқ бир таскин қамради; чайналиб ўтиришни эп кўрмади. Ҳатто димиққан хонадан чиқиб аста-секин йироқлашиб бораркан, худди армони ушалгандек, ёки эрта-индин ушаладигандек хотиржам эди.

Начора, кутади, сабр қилса ғўрадан ҳолва битади.

Эсида, Жума ота ҳам ушбу нақлни хушларди.

Акахонидан тамизли гап эшитиб дили ёришган Латифбой хотини, ўғли, қайнотаси ҳақида тагин ҳам ширин хаёл суриш учун қоровулхонага қамалиб олди. Биров, бери кел, ёки нари тур, демагунча бир қадам жилмасликка аҳд қилди.

Акахони топиб айтди: қоринни қашлаб ётаверади.

Кеч жойга киради — ўйлайди, азонлаб уйғонади — ўйлайди.

Бир эрта ненидир чамалаб кайф сураётган эди. Энг мазали жойини эски машинаси моторидек гулдираб келган Жонхўроз шофёр бузди. Ярамагур Латифбой танг қотгани билан қизикмади, ғалати қилиб табрик сўзи айтди, ҳатто қандайдир сабаб билан келолмай қолган директор узрини орага тикиштирди.

Қараса, қафтида — калит, ялт-юлт қилади.

Беихтиёр энгил энтикди. Барака топсин, Наим ака! Қачонлардир бир кўниб ўтган кимса омонат қилиб қурган икки хонали пастқамроқ уй остонасига қадам босганда юраги темирчи босқонидек гупиллаб урди. Кейин вужудини қоплаб олган туман тарқади: ён-теварака эса алланечук вазмин нигоҳ ташлади. Гўё энди бу ҳадсиз чўл ёлғиз ўзиники — живир-живир ёнаётган сокин гўшада ягона ҳоким бўлиб ўзи қолган эди.

Орадан кўп ўтмай Наим Бадриевич Латифбойни совхоз тузилгандан бери чўл нонини ҳалоллаб еб келаётган Жалол бригадир ихтиёрига берди. Шундай қилиб у дардисар ҳамроҳ — зерикшидан қутулди.

Чўлнинг борлиқни чанг-тўзонга кўмадиган шамоли нималигини ҳар қанча куч тўкканинг билан ҳеч нарса кўрмагандек чўзилиб ётадиган саноксиз эгатларни оралаганда билди. У даладан ҳориб-чарчаб қайтгандан кейин кечалари уйқуси қочар, кўксига ҳалиги таниш оғриқ симиллар, изидан мўлтираб қолган Асални, ҳали кўп нарсани фаҳламаса ҳам, жажжи кўлчаларини силкий-силкий бағрини ўртаган Ҳикматжонни ўйлар, субҳидамгача мижжа қоқмасди.

Охири бир кун Жалолга ёрилди; бола-чақасини соғинганини, қишлоғига бир бориб келмаса бўлмаслигини, ишидан барака қочаётганини ётиги билан тушунтирди.

Ў, хувари, Жалол этак тутқизмади. Бор, директорга учраш, сени қўйворгани менинг ҳаддим сиғмайди, деб хулосани лўнда қилди. Тинимсиз пайкал кезиб, йўртиб-юлкиниб юрган Латиф оғринди, чурқ этмай, идора томон лўкиллаб кетди. Таниш эшикни ҳадик билан чертганда кўксини ғашлик қийма-қийма қилиб ташлаёзганди. Уни кўриши билан Наим Бадриевич Хизрни кўргандек қувонди. Дарҳол муҳим топшириқ борлигини, бу фақат Латифдек қобил йигитга муносиблигини мамнунлик билан айтди. Топшириқ нималигини эзгилаб суриштиргани Латифбойнинг қурби етмади. Тугамас экан, деди ичида ва муддаога кўчди.

Мамнун кулаётган акахон юзига нимадир соя солиб ўтди.

— Шу маҳалгача-я? Ичингиз кенг экан! — Наим Бадриевич уни жеркиди, кейин инженер йигит Болтани чақиртирди. — Бугундан Латиф укамиз Жонхўроз билан райондан ўғит ташийди. Ишни битириши билан дарҳол ҳожатини чиқар, машина ажрат!

Буни нимага йўйишни билмаган Латиф аранг қуллук қилди.

Эгатларга хамиртуруш бўладиган қуриб кетгур ўша ўғит ташилгунча орадан ҳафта-ўн кун зув ўтишини Латифбой англади. Бир хаёл билан почтахонага кирди. Неча ойдан бери йўлига термилган хотинига, иши анча-мунча юришиб қолгани, тезда етиб боражагини изҳор этиб, қисқагина хат жўнатди. Шу билан елкасидан тоғ қулагандек, энгил тортди, икки кеча худди беғам гўдакдек мириқиб ухлади. Учинчи кеча тушида Жума ота безовта қилди. Чол чағир тошли дўнглик билан эниб келиб унга қизғимтил ҳассасини ўқталди. Эрта-мертан тушни ўзича таъбирлаб бўшаши.

Чоли тушмагур тушига беҳуда кирмади. Афтидан у дарғазаб — тетапоя гўдаги, қорнида гумонаси билан қолган қизини ҳар кўрганда жони ҳикилдоғига тикилаётгандир. Тагин ҳам ёмони — юмшоқ кўрпачада чўзилганча, дўпписини ёнига қўйганча, ҳар хил хом-хатала режаларни тузиб, нотавон куёвнинг шаънини ерлаётгандир. Э, омон бўлсин бу чол, ҳар не билганиям, ҳар не ўйловиям ўзига сийлов, фақат унинг мўлжалига дахл қилмаса, армонга, оғир бир армонга айланаёзган тилагига чанг солмаса бас! Гоҳо гажирлиги ҳаддан зиёд тутадиган Жума ота қизи билан неварасини ҳовлидан жилдирмай икки оёғини бир этикка тикиб ол-

са, сен — нодонсан, бор, тўрт тарафинг қибла, деса, ҳоли нима кечади?! Эрта-индин ғалвалардан холи маконига думалаб кетадиган қария билан ётиб ёқалашадими? Энди, Латифбой, бу ёғи ўзингга ҳавола, хоҳласанг қирпичоқ бўлиб ёқалаш, хоҳласанг хокипойини мўмиё қилиб кўзингга сурт, ишқилиб, йўлини топиб эпла-да! Вақтида, илгинг суягингни ёриб чиққудек бўлган кезларда ғўрлик ўзингдан ўтди, тумшўфинг тагидан нарини кўрмай, чоли тушгўрнинг шартига лаққа учдинг. Начора, энди чидайсан, энди пиширган ошингни охиригача пок-покиза ейсан...

Кўчиб келиш гашти ва азобини ўйлагани сайин гумони палак ёзаверди. Тизгинсиз хаёли фақат чол атрофида айланаверди. Ҳануз балонинг ўқидек бўлиб юрган чол чарслиги, яхши-ёмондан ҳали-ҳулада тонавермаслиги, айниқса ўртадаги анови шартдан ўлганда ҳам кечмаслигини дилидан ўтказганда унсиз ингранарди.

Бир кеч, шом пайти... Жонхўроз шофёр билан район борган, ўғит берадиган омбор мудирини тополмай оворан сарсон бўлган, силласи қуриб қайтган Латифбой энсизгина супа четида чўнқайиб ўтирган қайнотасини кўриб, яшин чалган каби жонсиз қиёфага кирди.

Қимир этмай қиёмига етган тўй оқшомини, ўчиб қолган чироқни, қайнотаси раъйини менсимаганларини, бежогли бека бўлиш учун тиришадиган Асал ичидагини очиқ-ойдин айтолмай эзилишларини — бари-барини ўйлади. Сўнг саломни алиқсиз қолган бўлса ҳам кетмакет савол ёғдирди.

— Их-ҳи, сендаям бола-чақа борми? — Чол кўққисдан тутди. — Гапир, борми? Агар бўлса, гадойтопмас жойларда номаъқул бузоқнинг гўштини еб юрибсанми? — Ота, кечиринг, мен...

— Э-э, сени нимангням кечираман? — Жума ота овозида афсус-надоматга ўхшаш нарса сезилди. — Мен, лақма чол, сени йигит санаб, сендан нималарни умид қилмадим-а!

— Утинаман, ота, бизни ўз ҳолимизга қўйинг.

— Қўйганм бўлсин, — деди чол кесиб. — Аммо, ов, ҳомиладор аёлни... нима қилмоқчисан? Э, йўқ, хомтама бўлма!

— Бошқа иложи йўқ, ота.

— Хотин дегани кўғирчоқ эмас-да, ўғлим!

Зап отилган ўқ нишонга қарсиллаб тегди. Латиф гангиди.

Бунақа ҳикматни ота аввал ҳам бир суҳбатда ўн қатлаб, ўн айлантириб қўлларди. Куёви май ичиб гандиракласа, ора-сира улфатларидан ортмаса, ҳовли-жойни унутса, хотинига дағаллик қилса жўяли ўғитларни измасиз қалаштирарди. Назарида кимсасизликдан тўппатўғри келиб беҳиштга тушган, ҳатто тушига кирмаганини ўнгида кўрган, оқибат ҳовлиқиб кетиб теварагидагиларни хасча билмай қўйган йигитни қайиришининг ягона тадбири шу эди.

Шунча жойдан чол яна панд қилиш учун келгани фалати туюлди.

Қурғур чол сиҳатини сўрамади, аҳволига қизиқмади, чамаси, буни лойиқ ҳам кўрмади. Хоҳишича йўл тутди. Супа четидан силжимаё эзмаланди, ичида неки йиғилиб қолган бўлса, барини тўқди. Чўзиқ мулоҳазаларидан Латиф битта маъно — ном-нишонсиз жойларда сўққабош тентираб, ҳаловатдан ажралиб юриши тентаклик эканини, ҳали пушаймон қилиши, бир дарди минг бўлакка бўлинишига оид имо-ишорани ўқди.

Қони кўпирган Жума ота Латифни тузук тингламади, у дардини ёриш учун оғиз жуфтлаганда чалиб ташлайверди. Ниҳоят, меники тамом, энди бу ёғига ўзинг майнангни ишлат, деган маънода этак силкиб кўзгалди.

Не сир, қоронғи, бир қоп ёнғоқдек шалдираб келган

ота ўша алфозда йўқолгандан кейин безгак тутган каби Латиф титради, тўлғонди, тун бўйи жимжит ҳовлида уф тортиб кезинди. Ҳуши-фикри бир нуқтада — ғазабнок ота қолдириб кетган зил-замбил кайфиятдан қутулишга уринар, бунинг яккаю ягона омили ҳалиги насиҳатлар замирида ниҳонлигини англагани сайин фиғони фалакка ўрларди.

Э, фаҳми чўлтоқ банда, хотин — хотин-а, кўғирчоқ эмас!

Ногоҳ хуруж қилган хитлик гўё кимлигини англашга ундади. Қаршисида мунғайиб турган, эшик-деразаларига бўёқ тегмаган, нафақат ташқи, ички сувоғи ҳам олачалпак бўлиб кўчган уйга тикилганда ҳам шу хил чорловни ҳис этди. Ҳайҳот, у — тоғни урса талқон қилворадиган йигит илғамангани кўз нури кетиб, мияси суюлиб, қуп-қуруқ силласи қолган чол илғабди. Худди шу нарса наўша қилди: гўё баданидаги эски яра ситилди, ёмон ситилди.

Неча кун-тунни афтодаҳол кечирди.

Охири тан олди: ўйлов билан кифояланиш — ожизлик, қолаверса, ҳеч ким ўйлов тагига етолмаган, шундай экан, бу аҳволига қалқон бўладиган бирор чора топиши керак, чора...

Аҳдни пишитгандан кейин совхоз аравасини тиришиб-тирмашиб тартаётганлардан бири — элликларни қоралаган пак-пакана ён қўшнисига аста суйқанди. Муомала кифтини келиштириб тўрт кўзли қолипни сўради. Сўнг бир четда бекор ётган эски кетмон билан белни шайлади — қирди, ювиб-тозалади. Якшанба куни азонда енг шимарди, тупроқ бўшатди, сув ҳайдаб келиб, лой қорди, ғишт қуйишга киришди. Машина ажратилгани ҳақидаги хабарни етказиш учун келган Болтага ҳатто қиё боқмади.

Асал йўллаган шошилиш хабарномани олганда таптаранг хаёлини фақат ўйилган лойхона, том ёни-орқасида омонат қаланган қинғир-қийшиқ ғиштлар, фурсат ғаниматлигида арзонроқ уста ёллаш ғами ишғол этган эди.

Почтахонада бир суткадан зиёдроқ ётиб қолган хабарнома ўй-фикрини бутунлай ағдар-тўнтар қилганидан ташқари уни оёғи куйган товукдек нари-бери зир югуртирди.

Охири, Латифбой қайнотаси оғир касал ётганини айтиб, хабарномани қайта-қайта кўрсатиб, аввал тўрсайган бригадирни, сўнг юзини бот-бот қандайдир кўланка қоплайдиган директорни базўр ийдириб, кечқурун поездга чиқди. Поезд тақа-туқ қилиб жилганда кўнглида алланечук ғашлик сезди. Худди шу ҳолат устига ҳорфинлик қўшилди. Азонда Самарқандга келиб тушиб, қишлоғигача яна автобусда қирқ чақиримча йўл босгач, борлиғида дилгирлигу орзиқиш, ўкинчу интиқлик аралаш-қуралаш туйғулар қайта ғалаён кўтарди.

Саратон жазирамасида қишлоқ беҳаловат мудрарди.

Қиндик қони томган жойни илгари ҳеч қачон бу каби забун алфозда кўрмаган эди. Бир вақтлар орзиқишларига хайрхоҳлигини мулоийм сукути орқали ифодалаган катта тош кўча, ажабо, энди уни бир ямлаб, ҳа, бир ямлаб ютгудек хўмрайиб қаршилади. Буни туйиб қути учди; туйқус шикаста бир нола осмонни аста-аста титратаётганини сезди, сезиб, бўзлаб юбораёзди.

Шўрлик қайнотасини кеча ерга қўйишибди.

Қишлоқ аҳлини шошмашошарликда айблаш учун Латифбой қилча асос тополмади. Орада роппа-роса бир кун мўлтираб кутишибди. Чарсиллаган ёз чилласида ўликни борадиган маконига илҳақ қилишибди. Ниҳоят, кеча умид узиб, на ҳўлга, на қуруққа ярайдиган бемехр куёвни қарғаб, марҳум олдидаги охириги бурчларини ҳалолу покиза ўташибди.

Эл кўзи найзага айланиб қуппа-қуруқ сумбатини аёв-сиз тешиб ўтганда охирги чимдим жони ва бардошини ягона нуқтага зўр-базўр йиғди — чидади, аранг чидади. Бояги шикаста нола кучайиб, тўфон шиддатини олиб, бутун фалакни қамраркан, Латифбой сабр-тоқати узоқ-қа етмаслигини чамалади.

Тоғ ортмоқлаган каби имиллаб одимларкан, бел боғлаганлар орасида Мамарайим билан Сайфи монтерни кўрди. Кўкси оғир, мислсиз оғир қалқиди. Индамай ўтиб кетмоқчийди, бўлмади, жонсизгина бош ирғаб, истар-истамас саломлашди. Остона ҳатлаган чоғ Сайфи шеригига аста шивирлади: «Ака, қаранг-а, биров қуради, биров эгалик қилади!..»

Қочиримни Латиф элас-элас эшитиб гувва ёнаёзди. Сўнг войиш тарафдан чопқиллаб келган ўғлига чалғиди.

— Дада, дада, бовам аразлаб кеттила! — Ҳикматжон унинг дағал соқолини оҳиста силар, чехрасида бийрон гўдакларга хос беғуборлик ва жиддият зоҳир эди. — Бошқа уйларига кеттила! Дада, сиззиям бошқа уйингиз бор-а?

Алланечук энтиккан ҳолда индамай ўғлини қучди. Хиралашган нигоҳлари эса Асалга интиқ эди.

Айвондаги чорпояда, дока рўмол ўраган эзма кампирлар қуршовида паришон ўтирган Асал салгина нарида ўғлониңи кўтариб турган Латифни танимади. Қувончга тўлган Ҳикматжон бирдан ғужирлади: «Ойи, ойи, дадам!» Ҳузурбахш бир илиқлик билан қоришиқ ингичка нидо Асал нигоҳига нур ато қилди.

— Кепсиз-да? — деб эрига тикилди.

Нимадир шундоқ ҳам ўкинаётган юрагига тигдай санчилди.

Мулойим айтилган атиги бир оғиз сўз ҳаммасини ойдинлаштирган — тақдирдан тонганлиги, гуноҳи беададлиги, азиз дамлари кечган хонадондан йироқлашгани, ниҳоят, кутилмаганда бошларига тушган кулфат беҳад оғирлигини англаган эди.

Ўкинчи нам бўлиб киприкларига қалқиди.

Ҳаёт оғир-енгилини кўп кўрган, олиб-югуриб чарчаманган, юксак мартабаларда тер тўкиб беҳисоб нарса тўплаганига қарамай қўллари очиқ кетган Жума отанинг ҳар кимга ҳам айтавермайдиган энг катта армони бўлганини хотирлади. Соддадил чол омонатини топшираётганда тепасида туришини, туғишгани каби розиризолик тилашини, тобути олдига тушиб отамлаб боришини ният қиларди. Ҳар замонда, ёлғиз қолишганда, ёки охиратни ёдлаганда бу дардини ёрар, ҳалимдек мулойим ва дилкаш одамга айланарди.

Аттанг, бу ёғи тезлашибди, ажал сабрини аябди.

Чучмал фикридан ўзича уялинқиради.

Ҳеч курса у энди ўзини сонга-сабоққа қўшмоғи керак. Ҳали кечмас, бир амаллаб ўзини қўлга олади, бегонасирашдан тийилади, қарабсизки, ширин сухани, очиқ чехраси, ўрни билан қилган катта-кичик хизмати эл ғазабини жиловлайди. Шу асно фиғони кўкни тутган, ўпка-гина тагида қолган хотинини ҳам амаллаб ийдиради, бағрида неки адовати бўлса, барини қувлайди. Билади, Асал мулойим табиатли, хаёли тоза, меҳрга интиқ аёл, арази кўпга чўзилмайди.

Ноумид шайтон, Латифбой бўшашмади, бўшашганда буй эрмади, сир бой бермади. Аҳдини сезган каби қаттиқ қайғу чекишаётгани сезилиб турган таниш-билишлар оқими эртаси ҳам, индини ҳам, кейин ҳам сира тўхтамади. Ҳовли эртадан қаро кечгача гавжум: келувчилар ҳар дақиқа марҳумни камоли эҳтиром билан ёдлашар, сифатини келтиришар, шундай меҳридарё одам пешоналарига сиғмагани учун астойдил афсусланишарди.

Ҳафта ўтиб Латифбой анча назарга тушди.

Аммо ҳали тўла-тўқис қаноатлангани эртадек эди. Негаки, зарур-нозарур хизматни қанчалик маромига етказмасин, ҳали куюнчақлигида нимадир етишмай турар, нимадир йўлини ғовдек тўсиб оларди. Кўпинча ўзини хотиржам ва эркин тутишга урингани бекор кетарди. Таниш-нотанишлар олдида қисинарди, гурунларга аралашгани ҳадди сиғмасди, пана-панада ўзини ғийбат қилишаётганини сезиб иситмаси кўтариларди.

Пайшанба куни, ҳовли одам билан тўлгач, хизматкорлар етишмай қолиб, чой келтириш учун ошхона сари йўналди. Эшикни йўғон гавдаси билан тўсган мўйловдор киши уни кўрган заҳоти энсаси қотди, чойнак кўтариб

юриш сизга ярашмас, деб пўнғиллади. Аттанг, ер ёрилмади, у кирмади. Нарироқда ўзини валломат чоғлаб турган Сайфи секин писиллатди:

— Ов, ака, индаманг, йигит қарзини узсин!

— Осон бўпти-да!

Пичингни қойил қилган мўйловдор афтини кескин ўгирди.

— Бу кишининг захри доим тили учуда, — деди Сайфи дарвоза томон бошини ҳам қилиб бораётган Латифбойга эргашиб. — Қаттиқ олманг тагин. Шундоқ ҳам дардингиз етарли!

— Рост айтасиз.

— Кулфат одамни чақиб қўяркан, — деди Сайфи пича сукут сақлагач, — келганингиздан бери мундай тузукли сўрашолмадик. Бу... ўзлари энди қайда?

— Чўлда, — деб Латифбой ер сузди.

— Уҳ-хў! — Сайфи бош чайқатди. — Ишқилиб тирикчилик ўтадимми? Э, баракаси қўлга қараганми? Аҳ-ҳа, бу ёғи анча... Майли, қайғурманг, насиб қилса энди фақат оёқни узатиб ётасиз.

Шеригининг захил юзидаги зуғумини минг бир машаққат билан амаллаб ютувди. Ҳарчанд тиришмасин, ўзини аллақачон олғирлар қаторидан олиб оқиллар ёнига қўшган Сайфининг ҳалигидақа турланишини ҳазм қилолмади, бирдан тошди:

— Йўқол-э, ярамат!

Ҳовлида ҳукм сураётган маҳзунликка зид можаро тагига етган ҳам, етмаган ҳам докадек оқарган, ўзини қаттиқ ҳақоратланган ҳис этса-да, марҳум иззати учун жангариликни эп билмаган Сайфи ёнини босди. Марҳумни ҳатто қабрида ҳам тинч қўймай безбетликка борган Латифбойни эса маломатга кўмишди.

Ҳали шундоқ ҳам гина-кудуратидан кечмаган Асал шу зоқеадан кейин тўнини тамомила тескари кийди. Қуртур асаби таранглашиб ўзини тутолмай қолгани учун ростакам ўкинган эрининг ёлворишларини инobatга олмади, сиз ўликниям қадрлаёлмайсиз, деб терс муомала қилди.

Юрагига қил сизмаса ҳам Латиф ҳар ҳафта чўлга қатнади. Совхозда илдиз отган диққатвозликка шериклашди. Дастлаб борганида ҳамдардлик билдирганлар кейин қалампирдек қочиримлар билан сийлашди. Начора, лаб ёрмади, чидади, сабру бардошга суяниб қишлоғига шошилди. Ҳануз хотини тўрсайиб қаршилар, гўё ундан қатра меҳри, икки оғиз ширин сўзини қизганарди.

Охир-оқибат Латиф сиркаси сув кўтармайдиган бўлиб қолган хотини билан ўртасида кўндаланг турволган ғовни таг-туғи билан кўпориб ташлаш учун қаттиқ киришди. Энг муҳими, у ҳам баланддан келишга одатланди, гоҳо жўрттага қоғоғини солиб юрадиган бўлди. Сўнг ширин гапийма, қочиримниям ўрнида, нишонга тегадиган қилиб айтиш учун бор ҳунаридан фойдаланди. Ҳатто марҳумнинг қирқида бутун оғирликни зиммасига олиб, ўзи елиб-югурди: қассобга думбаси ер супурадиган чори кўчқорни кўндаланг қилди, катта қозонда девзира гуручдан палов дамлаттирди.

Маъракадан кейин одамлар қадами сал сийраклашди. Ғамзада хонадон тепасида узоқ айланишган булут, ниҳоят, этагини судраб йироқлашди. Хайрият, Асал жиндек инсофга энди. Авваламбор, ўчоқ-тандири, қозон-товоғи атрофида малолсиз айланиша бошлади. Дастурхон устида тумтаймасдан очилиб-сочилиб ўтирадиган бўлди.

— Отам жон узаётиб фақат сизни эслади, — деди Асал бир кун хиёл маҳзун, хиёл тетик ҳолда. — Сиз-чи? Сиз... арвоҳларини чирқиратдингиз.

— Қўй энди, Асал.

— Отам ҳовли-жойни номингизга ўтказган.

— Раҳматли гинасиз одам эди-да.

Осуда кунларни қўмсайвериб Латифбой зориққан, тарс ёрилишига сал қолган; не-не умид билан қишлоққа азоб оташга айланган ва жону жаҳонини ўртаб-ёқиб ҳам зардоб, ҳам кул қилаёзган эди. Андуҳ хотимасини сабрсиз кутгани боис хотинининг ногаҳоний ўзгаришини ичида қутлади. Пичинг аралаш маъсумона мулоҳазалари мойдек ёқиб тушади, беихтиёр тўй кечасини — интиқлик онийлигию яшаш лаззати боқийлигига қафолат берган, фақат пок тилаккина ўткинчи нарсалар устидан ғолибона қаҳқаҳа уражагини англаган фурсатни хотирлади.

Бир умрга татигулик он — кўк фаришталари висол яқинлигидан огоҳ этиб майин-майин куйлашганда Асал гул-гул ёнган, дилбарона кулган, мастона сузилган, ажаб малоҳати билан меҳмону мезбонни асир этган эди. Эҳ, Жума ота-чи? Меҳрибон ва дилкаш ота қарияларга хос вазминлик билан нари-бери тинимсиз одимлагани, давра қизигани сайин қорачиқларидоғи ҳавас кучлироқ ловуллагани, қутловларни тўлиб-тошиб қабул қилгани, қилча камчилик кўрганда тол новдасидек титраганини қандай унутсин?

Ҳар доим бу ҳақда Асалга сўзлашдан тортинарди. Хонадондан ғам аригани билан ҳали у қолдирган жароҳат тўла битмаган шу кунда ортиқча вайсаши айниқса ярашмайди. Хом сут эмган банда-да, мабодо гупуриб қўйса — дили тубида яшириб қўйганларини мақтаниш учун беҳосдан юзага чиқарса, афтода хотини бир чимирилиб қўяр-ов, бу — яхши кунни эслаш, одамни қадрлашингизни, ниятингиз тозалигини аён этиш пайтини зап топибсиз, дегани бўлар-ов!

Латифбой иложини топса хотинига кам кўринади; унга ҳадеганда юрагини очавермайди. Агар ёлғиз қолса ўзи билан ўзи гап талашади, ҳатто баъзан кечалари бу ҳол узлуксиз кечади; бу ҳол одат тўсига кириб бораётганидан ўлиб-тирилиб тонади; куйди-пишдисини хотинига сездириб қўйишдан чўчийди. Тониш эса кўпинча миясини ёргудек даражага етадиган баҳслар заминига айланади. Мияси толгани ҳеч қандай тўхтамни билдирмайди, фақат, ҳатто хоҳиш билан ҳисоблашиб ҳам осон кўчмаслигидан огоҳ этади.

Кўпинча ҳушёр тортиб, ногоҳ илғайдики, пинҳоний мусоҳабада ёлғиз эмас; алғов-далғов хаёлларни ягона чиқиқча тортмоқ учун азм этган чоғ кимдир сас чиқармай гоҳ тепаси, гоҳ ёнида мунғайиб турар, тушунуксиз имо-ишоралар билан гўё жами интилишларига нуқта қўйгани шошиларди.

Кеча-кундуз изида соядек чўзилиб, иззат-нафси билан ўйнашиб юрган нарса, афтидан — қўрқув... йўғ-э, унақамас, бу бошқа нарса, чамаси, кўкдан тушган фаришта, шарпага ўхшайди — шунақа зийракки, уни кўюнчаклик билан кузатади, у билан муттасил баҳслашади, баъзан у билан биргалашиб кун санайди, вақт имиллаётганидан нолийди, ҳатто биргалашиб йўл юради, қувонади, азобланади.

Ҳовлида туролмайдиган бўлиб қолди.

Англадики, аста-аста бутун инон-ихтиёрини эгаллаётган бу ҳол ҳудудсизликка маҳкум; аршдан тушиб келган тинмагур шарпа бир лаҳза изидан адашмайди, баъзан жон-жаҳди билан тортишиб, баъзан сукут сақлаб, орқасидан судралаверади. Нима қилади, Латиф хитланади, куйионади, охири, чидаш керак, дейди ўзича. Чидаганда ҳам фақат қаҳрга, иззату ожизлик билан ўт ва сувдек келишолмайдиган қаҳрагина суянади.

Бас, шунчаси етар, деди бир кун ва сал таскин топди. Кейин эса нигоҳи чақнади, борлигини бир ўт қамради.

Тандирчининг армони

Ултон тандирчининг топган-тутгани — тўрт томони пахса девор билан ўралган, томига қамиш ташлаб, чим бостирилган уйчаю тоқчалардаги сопол, мис идиш-оёқлардан иборат эди. Булар ҳам отасидан, бобою бобокалонларидан мерос. Аёли боқийга рихлат этиб, қизи узатилиб кетгач, тандирчи анча фурсат гангиб, ҳовлисини қаровсиз қолдириб эди, бора-бора эрмагига айланди — ҳовли саҳнида беҳуда ётган хасни кўрса ҳам дили ғашланадиган бўлди.

Молу ҳолларини сотиб қизига сарупо қилиб юборган, бир озини қийиқнинг учига тугиб, сандиққа ташлаб қўйибди — оёғи узалгудек бўлса, асқотар; кўзи очиқлигиде ўзини хор қилмаган одамки бор, бу ҳақда ўйламай иложи йўқ.

Эшак қолган, уям қари.

Қишлоқ четидаги Қизилтепани ҳам Султон тандирчиники дейишарди. Қизилтепаннинг турган-битгани гулбўта¹ дан иборат. Ут-ўлан-ку, майли, беор ўсимликлар — янтоқ, шuvoқу жинғилнинг уруғи ташланса ҳам унмайди. Илгарилари кўшни қишлоқлардан тандирчилар, кулоллар келишиб гулбўта чопиб кетишарди — энди улар йўқ. Қазиб олинган гулбўтадан ҳосил бўлган катта-кичик чуқурликларгина уларни эслатиб туради.

Султон тандирчи — қотма, кўк кўзлари ҳорғин ва хаёлчан, бошини сал қимирлатса, йўғон-йўғон бўйин томирлари одамнинг ғашини келтирувчи, узун-узун эрмақлари, ҳатто қулоқ супраларини майин жун босган калта соқолли чол. У субҳи содиқдаёқ эшакнинг устига хуржунни ташлаб, Қизилтепага отланади. Дарвозалардан ақиллаганча югуришиб чиққан итлару елкасига чопонни елвагай ташлаб, бирор дарахт панасида таҳорат олишаётган чолларгина кузатиб қолишарди...

Султон тандирчи эшагини пастда, янтоқзорда тушовлаб қолдирарди. Хуржунни қўлтиғига қистириб, гулбўта чопиш учун ўнғайроқ жой баҳонасида Қизилтепани айланиб чиқмаса, кўнгли жойига тушмасди.

У битта-битта қадам ташлаб юради. Чуқурликлар, камарчалар олдида тўхтади. Энкайиб, зингил солиб қарайди. «Буни қачон кавлаган эканман-а?» деб ўйлайди. Фалончиникига-пистончиникига, дея санаб бориб, охири топади. Уришда давом этади. Юриб-юриб тепаликнинг машриқ томонига келиб қолади. Бирорта чуқурликни танлаб, унинг қирғоғига хуржунни тўшайди. Утириб қуёшнинг чиқишини кута бошлайди. Бир-биридан ғаройиб, бир-бирига сира ўхшамайдиган ўй-хаёллар миясида чарх уриб кезинаверади.

«Қуёш ботади, чиқади, чарчамайди, қаримайди, — деб ўйлайди. — Бора-бора тандирчилар, кулоллар Қизилтепани қазиб-қазиб адо қилишар, ўшандаям қуёш ботаверади... Одам ҳам қуёшнинг бир зарраси дегувчи эди отам. Лекин мен бу ерга, мисол учун, минг йил, икки минг йилдан кейин бирор марта бўлса ҳам келиб ўтирармиканман?! Келсам керак. Баъзан шундай бўлиб туюладики, минг йил олдин ҳам шу ерда ўтирандекман... Кунчиқар уфқни аввал оқиш нур чулғаётганини ҳам ўшанда кўргандекман... Юрагим худди ҳозиргидек ҳаприқиб кетарди. Уфқ ёришишга улгурмай, унинг қаршисидаги шаффоф чўққилар устидаги осмонга тигдай нур тушарди...»

Тандирчининг дили ёришиб ўрнидан туради.

Иш бошлайди.

Аста-секин қизишиб, ишдан бошқа ҳамма нарсани унутади. Яктаги икки курагининг ўртасига чиппа ёпишиб, елкалари ачишади. Хуржун тўлгандагина тин олади.

Эшагини буюртмачининг уйига қараб ҳайдайди. Узи унинг ортидан лўкиллаб пиёда жўнайди. Йўл-йўлакай белидаги қаватма-қават қийиқларидан бирини ечиб олиб, юз-кўзларини, бўйинни арта боради, соқолини бармоқлари билан тарайди.

Аксарият буюртмачиларнинг уйидагилар эндигина нуношта қилаётган бўлишади.

— Э, тандирчи бобо! Аллақачон Қизилтепага ҳам бориб келдингизми?! Жудаям сахарҳезсиз-да! — Уни хуш-хандон қаршилаб, олдига косада сут, товоқда қаймоқ қўйишади.

Султон тандирчи қотирмани яхши кўради. Қишлоқда буни билмаган одам йўқ. Буюртмачининг аёли эсли бўлса, эрта туриб қотирма пишириб қўяди.

Тандирчи индамай овқатланади. Нимаям дейди?! Қуёшнинг чиқишидан олган таассуротларидан ҳам кучлироқ, муҳимроқ гап-сўз бўлиши мумкинми?!

Қорин тўйгач, ўрнидан туради. Супурги сўрайди.

«Ўзимиз... ўзимиз...» — уй эгалари унинг атрофида хижолатомуз гирдикапалак бўлишади. Султон тандирчи ўзи тозалаб, супурмасга кўнгли жойига тушмайди.

«Боринглар, ишларингизни қилаверинглар!» дейди. Маҳсисини ечиб ташлайди. Иштонининг устидан канопдан тўқилган чолворини кияди. Чолвор кирланиб, асл ранги билинмай кетган. Чолвор билан у тупроқ демай, лой демай — тўғри келган жойга ўтираверади. Белкуракчасини ҳам ана шу чолворга артади...

Узи супуриб-сидирган супада чордана қўради. Тиззалари орасига патила-патила эчки юнларини уяди. Чувий бошлайди. Гулбўтага яхшилаб аралаштиради. Сув қўшиб лой қилади.

Шундан сўнггина асосий иш бошланади.

Икки қўлини белининг устига қўйганча, энкайиб, пишиллаб озгина лойни кун бўйи тепади. Кечқурун лой бўйнига занжир солинган қулдек итоаткор бўлиб қолади. У тандир ясашга киришади. Ичида саксовулми, жинғилми, тоқкуллами гуриллаб ёниб турган, ҳали қурилмаган тандир сиртига Султон тандирчи тахтача билан турли-туман шаклу шамойилларни туширишга ишқибоз эди. Бу машғулотга шунчалик берилиб кетардики, ён-атрофда тўдалашиб, унинг ишини томоша қилишаётган одамларни ҳатто пайқамасди.

Кечқурун эшакнинг устида теракдек бўлиб ўтирганча ҳориб-толиб қайтар экан, ортидан болалар чуввос солишиб, анча жойгача эргашиб боришарди:

— Дароз бобо!

— Оёғингиз ерга тегяпти...

— Эшагингиз ўтириб қолади ҳозир.

Тандирчи улардан хафа бўлмасди. Илжайиб қўя қоларди. «Нега бундай дединг?» — дея болаларнинг қулоғидан чўзишаётган катталарга:

— Қўйинг, бола-да, — дерди. Уларни шаштидан туширарди.

Бора-бора қишлоқ кенгайверди. Нон дўконлари пайдо бўлди. Хотинларнинг кўпчилиги нон ёпишга вақт тополмай ҳам қолишди — иш, болалар...

Султон тандирчининг негадир тепа сочи тик бўларди.

— Темирда пиширган нонда маза-матра бўлади-ми?! — Ҳеч кимга айтмаса-да, ўзича ғўнғилларди: — Тандир бошқа! Шох-шаббалар гуриллаб қизитган тандирнинг нони қаёқдаю магазинники қаёқда! Бўлди энди, бас, тандир-пандир қилмайман. Ясаган тандирининг ичида ўт ёниб турмаса нима кераги бор?!

¹ Буюмлар ясаладиган қизғиш тупроқ (шева)

Нафсониятдан ташқари, аслида, чолнинг дармони тобора қуриб борар, тандир қилишда унда илгариги куч-қувват ҳам йўқ эди. Тандирчиликни бас қилди. Аммо субҳи содиқдаёқ ўрнидан туриб Қизилтепага боришни, қуёш чиқишини томоша қилишни канда этмади. «Султон ота,— дейишди унга,— Қизилтепага қуруқ қўл билан бориб келаверманг, кўза-пўза ясаб туринг. Бизга асқотади. Айниқса, ёз кунда. Даладан чанқаб келганда обрезде муздек турган кўзадан сув ичишга нима етсин. Савобга қоласиз».

Султон тандирчи анча вақт бу гапга рўйхуш бермагандек, аччиқланиб юрди. Кўнглининг бир четида эса, «шу ишга бир чоғлансам, ҳар ҳолда тандирга қараганда енгилроқ», деган фикр ҳам йўқ эмасди.

Яна ишга киришди.

Нурсиз кўзларида аллақандай ўт йилтираб кетди. Тароватини йўқота бошлагандек кўринган уйлар, дарахтлар, қишлоқ кўчалари яна жонлангандек, ҳаёт нафасини уфураётгандек бўлди...

Бу манзара онийлигича қолди. У ясаган кўзаларнинг ҳеч эпни йўқ эди.

«Эсиз гулбўта!» деб қўярди секин, бир уюм кераксиз шақир-шуқурларга маъюс термулганча.

«Э, Хуштакчи,— деди бир куни ўзига ўзи.— Мана, Қизилтепани ташиб-ташиб орттирганинг...»

«Хуштакчи...» Кайфи йўқ чоғларда ўзини шундай атарди.

«Тур, ўғлим, эрта турганининг хосияти кўп бўлади,— қачонлоқдир отаси унга шундай дер эди.— Қуёш чиқмай Қизилтепага етайлик...»

Отаси тандирга андармон, у хуштак ясаш билан овора... Ҳамма боланинг кўлида унинг хуштаги... Қишлоқнинг турли томонида басма-бас чиқаётган чуриллаган овозлар...

«Бу хуштакчи бола дастидан уйқуям йўқ. Кўз энди илинганда чуриллатиб қолишади»,— дейишарди одамлар.

Дарахтлару қушлар, осмон, булутлар, қишлоқ кўчалари, уйлар, Султон чолнинг назарида худди болалигида бўлгани каби ғаройиб сеҳрга бурканди... Бўлди, ҳаммасини йиғиштиради. Одамларга қорин тўйдириш бўлса бас — тандир ноними, магазинникими — фарқи йўқ уларга!

Қизилтепаним Султон тандирчи чопиб адо қилдими, ер ютиб кетадими, ишлари йўқ!

Бўлди энди! Кўзаданми, ариқданми — чанқоқларини бостиришса, шунга хурсанд бу одамлар. Хуштагини ясаб юравериши керак эди у! Ҳалиям кеч эмас!

Чол ҳаяжон билан кўлига лой олди, қанча вақт ўтибдики, қаранг, ёдидан кўтарилмаган экан, ясаган хуштаклари бинойидай чиқди.

Энди у кўчага ҳар куни илжайиб чиқар, атрофида ғуж бўлган болаларга турли-туман қушлар, ҳайвонлар, одамчалар шаклидаги хуштакларни чалиб кўрсатар, ўзиниям оёқланг, бошланг болакайдай ҳис этар, «ўртоқлари»га хуштаклар тақдим этарди.

Узоқдан қораси кўринди дегунча болалар:

— Хуштакчи бобо! Хуштакчи бобо! — дея қувончларини ичларига сиғдирмай чуввос солишарди.

— Бобо, бу нима? — деганча қўлларидаги хуштакни унга кўрсатиб, тирғалиб келишарди.

— От... Бу от, болам!

— Отга ўхшамайди-ку?!

— Шунақа от бор эди. Убай чавандозники. Бир гал Аравасойда улоқ бўлганида бўйни остига қолганди. Қара, бўйнининг қайрилиб туришини!

— Чумчуқ, чумчуқ! — Чуғурлашди болалар бир куни унинг кўлидаги хуштакка талпинишиб.

— Кушларниям ажрата олмайсизлар-а! — Хафа бўлди чол.— Бу ёввойи кўк каптар... Жарликларда уя қуради. Жарликлар текисланиб ҳозир йўқ бўлиб кетган. Биз болалигимизда жарлик тубидаги ариқдан сув ичаётган каптарларни ҳуркитишни яхши кўрардик...

Болалар кўп вақтларини Султон чолнинг уйида ўтказишар, баъзи-баъзида хабар олиб турувчи қизи бундан ҳам қувонар, ҳам хавотирланарди. Қувонгани — чолни ёлғиз қолдиришмаётганидан, хавотири — уни чарчатиб қўйишмаса деган ўйдан эди.

Вақт ўтарди.

Қишлоқда тандирчининг тенгқурлари қолмади ҳисоб. Ҳайби чол бору, уям рамақижон бўлиб ётганмиш...

Султон тандирчи...

Унинг ҳам умри шамдек сўниб борарди...

...Ҳавонинг қовоғи солиқ эди. Кўчаларда, томларда сарғиш япроқлар сочилиб ётарди. Шу куни у Қизилтепага бормади. Пешонаси муздек, Қизилтепа уёқда турсин, пешобга чиқиш ҳам малол эди ҳозир.

Қизига одам юборай деса, болалардан ҳам дарак йўқ. Эҳтимол, улар ҳозир Хуштакчи бобо тупроқ олиб келгани кетгандир, деб ўйлашаётгандир. Сал фурсатдан сўнг болаларнинг чуввиллашганча кириб келишларини ўйлаб чол ҳорғин жилмайди.

Кийимларини алмаштириб ўрнига чўзилди. Уй димиқиб кетгандек, нафас олиши оғирлашиб борарди. Устидаги кўрпани оёғи билан итариб пастга туширди. Пайпасланиб, ёнбошидан тоғ шакли туширилган гулбўтани топди. Кўтариб қарашга ҳоли келмади. Маҳкам чангаллаган кўйи ётаверди.

У бу гулбўтадан хуштак ясамоқчи эмасди. Йўниб-йўниб, чиқиб келаётган қуёшу, қуёшнинг илк нури сачраган тоғ устидаги осмонни кўрсатмоқчи эди...

— Хуштакчи бобо, Хуштакчи бобо!

Дарвоза олдида бир тўп қора-қура, паст-баланд болалар қанчалик чақиримасин, ҳеч ким чиқмади. Кута-кута улар кетиб қолишди.

Оёғига акасининг йиртиқ ботинкасини кийиб олган, ҳаммаёғи кир-чир, кўримсизгина, бироқ кўзлари оловдек ёниб турган беш-олти ёшлардаги болакай секин-секин қадам ташлаб улардан ортда қолиб кетди. Муюлишда ўртоқлари кўздан ғойиб бўлиши биланоқ ортига бурилди-ю, яна дарвоза ёнига қолиб келди.

— Хуштакчи бобо! — Бор овози билан чақирди у.— Ман Шапкатман. Кеча хуштак яшаб беяман деганшиш. Ман Шапкатма-ан... — Жавоб бўлмагач, ўша ерда мунгайиб пича ўтирди. Кутди.

Сабри чидамай дарвозани очди. Ичкари ҳатлади. Ҳовли кимсасиз эди. Саҳнида ҳазонлар тўзғиб ётар, мудҳиш бир сукунат ҳукм сурарди.

— Хуштакчи бобо! — чақирди у яна, ҳовли ўртасида турганча.— Ман Шапкатман. Кеча хуштак яшаб деганшиш...

Хувиллаган ҳовлида бола юрагига ваҳима тушдими, пиқиллаб йиғлаб юборди-ю, бурнининг икки четидан оқиб тушаётган кўз ёшларига парво қилмай уй эшигини итарди.

Эшик ғирчиллаб очилди.

— Хуштакчи бобо! Ман Шапкатман! Кеча хуштак яшаб беяман деганшиш...

У баралла дод солиб, ўкраб-ўкраб йиғларди.

Булутлар қаватини илкис ёриб чиққан қуёш нурлари эшикдан, болакайнинг устидан, ён-атрофидан қиялаб кириб келди-да, кўрпа устида чўзилиб ётган чолнинг гавдасини ёритди.

У оппоқ иштон-кўйлақда эди.

Гулбўта бўлагини чангаллаб қотиб қолган кўли гавдасига нисбатан ҳаддан ташқари катта кўринарди.

Эртак

Осмонга бўй чўзган чинор.

Унинг остидаги супа.

Эшниеъ чол.

Чинор йўл бўйида эканлигига қарамай, улканлигидан мактаб ҳовлисининг деярли ярмига олачалпоқ соя ташлаб туради.

Кўкламу куз, ҳатто иссиқ ёз кунлари ҳам чол одатини қанда қилмайди. Сахар чоғи уйғониб мол-ҳолларга қарайди-да, чой ичиб, мактаб томон жўнайди. Йўлда учраган одам борки, салом беради, сўрайди:

— Ишгами, Эшниеъ ота?..

— Ишга-а!..

...Чол мактаб ҳовлисини бошдан-оёқ айланиб чиқади. Қоғоз парчалари, хас-чўпларни йиғиштириб олади. Теграси ихоталанган майдончадаги гулларга сув қуяди. Иши тез тугайди. Қоровулхонадан шолча олиб чиқиб супага ёзади. Чордона қуриб ўтиради. Бирин-кетин муаллимлар келишади, салом бериб, сўрашади:

— Ҳаммадан аввал келиб олган экансиз-да?!

Эшниеъ чол хижолатомуз жилмаяди:

— Йў-э... Қуёш чиқиб қолган эди...

У негадир бесаранжом. Ниманидир, кимларнидир интиқ кутаётгандек.

Ҳуштак чалишиб, бир-бирларини туртишиб, бир-бирларини қувлашиб, қочишиб болалар кела бошлашади. Улар кетма-кет салом беришади. Эшниеъ чол беихтиёр ўрнидан туриб кетади, кўзлари чарақлайди, қўлини кўксига қуяди:

— Ваалайкум... Ваалайкум... Баракалла, баракалла...

Узини етти қават осмон устидагидек ҳис этади.

Қий-чув тинади.

Дарс бошланади.

Эшниеъ чол ёнбошлайди.

Тилининг остига бир чимдим нос ташлагач, томирлари бўшади. Утган-кетганга манзират қилади: «Қани-и, носдан битта отсинла-ар!»

Агар чўнтагига носкади солиб юрмайдиган носкашлардан бўлса, илжайиб келаверади.

Шу баҳонада бир-икки оғиз у ёқ-буёқдан гаплашиб олишади:

«Мортепада пичан қалай?»

«Белга уриб ётибди чалғи кутиб!»

«Тузук-тузук! Подани суғоргани ҳалиям Ҳасан ҳовузга олиб боришяптими?» Ва ҳоказо, ва ҳоказо... Бошқа ниманиям айтади?

Сўхбатдош ҳам носни тупурадию туриб кетади, ташвишу юмушлар бошдан ошиб ётганида бу гапларнинг бир чақалик фойдаси йўқ...

Чол зерикади. Начора, ўтириши керак. Иши шу — мактабга қоровуллик.

Фаррош хотинлар у ёқ-бу ёққа супурги уришади. Сўнгра, қўлбола ёғоч ўриндиқда қатор тизилишиб ўтирганча ғийбат бошлашади. Эшниеъ чол уйга кетаверсаям бўлади-ю, кетмайди. Ғийбатга ўзиниям қўшиб юборишларидан қўрқади.

Дам чордона қуриб ўтиради, дам ёнбошлайди...

Ёмғир-қор ёғиб, шамол эсган тўс-тўполон кунларда супа бўшайди. Чинор ҳам алланечук мунғайиб қолади.

Чинор...

Йўқ, аслида бундай:

Эшниеъ чол.

Чинор.

Супа.

У танаффус бўлишини бесабр кутади. Қўнғироқ чалиндими, бас, болалар чолнинг олдига ёпирилиб келишади. Бир-бирларига гал бермай чувиллашади:

— Бобожо-он, битта эртак айтиб беринг!..

— Биттагина...

— Э, қўйинглар-э! — Эшниеъ чол қиёфасига жиддий тус бермоқчи бўлади-ю, эпллолмайди, илжайиб юборади. Юзига қон тепади. Болалар тиқилинч қилиша-вергач: — Қўймадинглар-да! — дея жисмига таралган аллақандай ҳузурданми, бошқа нарсаданми — кўзларини бир оз юмганча ўйланиб қолади.

— Жо-он бобожон!

— Айтгингиз келиб турибди-ку?..

Қора-қура, мунчоқ кўзли, қора кўзли, мовий кўзли болалару қизалоқларнинг мўлтайиб туришлари унинг кўнглини юмшатади. Дадилланиб, челақни тўнтради, ўтиради, икки кафтини иккала тиззасининг кўзига тираб... Тантанали сукутдан кейин бошлайди:

— Шу-у Германияда кетяпми-из, қўлда-а бешотар! Бир пошист ўтди олдимиздан — ҳаҳх, дедим! Пешона-сидан ўқ тегди пошистнинг — йиқилди, чўзилди, тўлғонди, жон берди! Ортидан яна бири келяпкан экан. Уям уҳ дедию кетди...

— Кейин-чи, кейин?!

— Шошманглар. Гапнинг бердисини эшитинглар-да!..

Болалар жим бўлишади. Қийшанглаб-қийпанглаётганларини туртишиб, дўқ уришиб тинглашга мажбур қилишади. Яна сукунат. Эшниеъ чолнинг кўзлари яна ўша-ўша ғалати ифодаларга тўлган. Ҳикояси... Ҳикояси ҳам ўша-ўша:

... — Шу Германияда кетяпмиз. Қўлда-а бешотар!..

Эшниеъ чолнинг урушда кўрган-билгани шу. Қаҳрамонлигию хотираси шу. Ёшларга, кексаларга айтиб юрадиган ҳикояси. Бошқа гап гапирмайди уруш ҳақида. Бир гал уйқусирабми, хаёл чалғитибми бошқа нарсаларни ҳам айтиб юборган-у, оқибат, юраги қинидан чиқиб кетаёзган!

Ҳазилакам гап эмас-да!

Эшниеъ чолнинг юрагига балли ҳалиям! Хайрият, ўшанда ҳеч ким билмай, эшитмай қолган. Чол шу-шу тилини тишининг остига маҳкам босган — бошқа ҳеч қаерда, ҳеч қачон айтиб юборганмас.

...Эшниеъ чол бир пиёла қайноқ чой илинжида қоровулхонага кирди. Оловнинг тафтидан икки бети қипқизариб картнинг ўртасида Ҳамида фаррош жун титиб ўтирарди. Бир томонида урчуқ, иккинчи томонида пўс-так парчаларидай сочилган титувсиз жун. Хонага ёпирилиб кирган совуқ боис, озорланиб эшик томон қарадию чолни кўриб бирдан ҳовлиқди:

— Эшикни ёпинг, эшикни! Қатларда юрасиз-а?! Директор сўради сизни. Дарров учрашсинлар деди...

Эшниеъ чолнинг ранги ўзгарди. Фаррошга норози қиёфада, курк товуққа ўхшаб қоқоғлайвермасанг-чи, дегандек қарадию изига қайтақолди.

— Эшикни, эшикни!.. — Ҳамиданинг бақириси қулоғига кирмади.

Директор кабинети, Эшниеъ чол эшик қабзасини хавотир аралаш ушлади. Узига тортаркан, кўнглига минг турли ўю фикр келиб-кетди. Остонага қадам босаётиб тўрға нигоҳ ташлади. Директор нималарнидир китирлатиб ёзар, ёзишдан тўхтаган заҳоти бир қошини кериб шифтга боққанча ўйланар ва яна ёзишга киришиб кетарди. Эшниеъ чол унинг илмига қойил қолди. Қошини кериб шифтга термулгани билан ҳар кимнинг ҳам калласига қоғозга туширса арзигулик фикр келавермайди-да!

Чол томоқ қирди.

— Келинг! — директор креслога ястаниб ғалати илжайди.

— Қалай энди?!

— Тузук...

— Михдек бўлиши керак! — директор кўзларини чақнаиб бош бармоғини кўрсатди. — Бугун шонли армиямиз ташкил топган кун-а? Хабарингиз борми?

— Ҳа.

— Яшшанг! — директор мақсадга кўчди: — Энди-и сиз ҳам аҳил коллективизминг аъзоси, узвий қисмисиз, дейлик! Ёш авлодга ота-боболарнинг жасоратлари ҳақида бирор нарса айтиб бериш керак, дейлик! Урушда бўлгансиз. Немис-фашист босқинчиларидан бир нечтасини яксон этгансиз. Танклару пушкалардан ҳам бир-иккитасини йўқ қилгансиз. Герой қидириб юрмайлик. Ҳуқуқчилар даврасида ана шулар айтиб берилади энди. Эсдан чиққан жойларига қўшиб-чатилса ҳам майли... Биров ёлғон айтдинг, деб ёқангиздан тутмас...

Директор ишшайди. Чол қизариб бўзарди-ю, индамади. Нимаям дерди? Уғлимас, ошнасимас, муаллиммас — директор-а! Йўл-йўриқ кўрсатади кўпчиликка, ойликниям шу беради — катта одам!

Чол ер остидан қанчалик зингил солиб тикилмасин, у ҳазиллашяптими, жиддий айтяптими — фарқлолмади.

У ўқувчилар тўпланиши лозим бўлган синфнинг печкасига кўмир қалади. Ут ёқди. Иситди. Катта танаффусда болаларни олиб келишди. «Геройни кўрамиз!» деган хаёлда бўлса керак, чувиллашган ўқувчилар олдинги парталарга ёпишишди, бир-бирларини суриб чиқаришди, кучлилари бемалол жойлашишди...

Тўс-тўполон сал тинди. Директор қаламининг орқаси билан столга бир-икки урди. Хонага сув қуйгандек жимлик чўкди.

— Ҳурматли ўқувчилар... — Директор армия тўғрисида, уруш ҳақида гапирди. Ҳозирги кун билан боғлади. Сўнгра тантаналаи суратда: — Мана-а, бугун шу муносабат билан ўтказилаётган учрашувимизга Улуғ Ватан уруши қатнашчиси, мактабимизнинг заҳматкаш қоровули Эшниеъ Тошниеъовни тақлиф этганмиз! Марҳамат, сўз сизга, ўртоқ Тошниеъов! — дея эълон қилди. Болалар бирваракайига «ие!» деб юборишди. Эшниеъ чол ўрнидан турди. Ҳаяжон босди уни. Синфни тозаям иситган экан-да — терлаб кетди! Қаршисида, чап томонида, ўнг томонида пичирлашиб-қиқирлашаётган қорақура, мовий кўзли, мунчоқ кўзли, паст-баланд болалар! Йўталди. Қўлларини қаерга қўйишини билмай дам кўксига чалиштирди, дам саланглатиб осилтирди. Бир оз титроқ товушда:

... — Шу-у, Германияда кетяпмиз-из, қўлда-а бешотар, — деди.

Гурр кулги кўтарилди. Дераза ойналари зириллаб, шифт кўчиб тушаёзди.

Эшниеъ чол адо бўлди. Оёғидан мадор қочиб, кўз олди қоронғилашди: «Нега кулишади? Ҳар сафар кўнғироқ чалиниши биланоқ «биттагина айтиб беринг!» деб, ялиниб-ёлборишиб олдига югуриб боришмасмиди?!»

Нажот кутгандек директорга мўлтайиб қаради. Унинг қовоғидан қор ёғиб турарди. Директор бояги қалам билан столга бир-икки марта урди. Болалар жим бўлишди. Эшниеъ чол: — Бир пошист ўтди олдимиздан, «ҳаҳҳ» дедим. Пешонасидан ўқ теғди пошистнинг. Йиқилди, чўзилди, жон берди! Ортидан яна бири келяпкан экан, уям «ух» дедию кетди! — дея, сўнги жумлаларни чайнаб, қийнала-қийнала тугатди.

Синфни бошга кўтаргудек қаҳқаҳа бошланди.

Эшниеъ чол қаршисидаги, чап томонидаги, ўнг томонидаги болалару қизалоқларга ҳайрон боқди.

Директорга жовдираб нигоҳ ташлади:

— Утирайми?

Директор афтини бужмайтирди:

— Тамомми?! Дарров-а?!

Ноилож ўзи ўрнидан кўзғалди.

Эшниеъ чол ўтирмади.

«Уртоқ Тошниеъов фалон-фалон фронтларда шундай-шундай қаҳрамонликлар кўрсатган! — Директор бичиб-тўқийверди, бичиб-тўқийверди...

Гап билан танклар яксон этилди!

Ғалаба қозонилди!

Ҳаммаси бўлди!

Учрашув тугади.

Болалар ўзларини эшикка уришди.

Эшниеъ чол ўша ҳолатда тураверди.

— Бешинчи «а»га йўлаб бўлмайди — музхона! —

Директор папкасини қўлтиғига қистираркан унга қарамай ғўлдиради.

Чол тушунди.

Енгил тортиди.

Ташқарига йўналди.

Кўмирхонадан кўмир тўла челақ ва куракчани олди.

Муаллимлар хонасининг рўпарасида Кароматиллонинг ерга урсанг кўкка сапчийдиган невараси; унинг дастидан арзу дод қилмаган муаллим йўқ. Шу болани кўрса Эшниеъ чолнинг юраги ортига тортиб кетади. Бунинг онасига ўғлимга, деб нон ҳам синдириб қўювди-да... Нон синдирган билан насиб этмаса...

Чол лаънатлайди.

Сўкади.

Бироқ у машъум тун кўпкарида маррага интилган от янглиғ ўтиб кетган. Дупур-дупури чолнинг қулоқлари остида, туёқлари кўксиди...

Машъум тун. Дарё узоқ-узоқлардан ҳам қирғоқдаги аскарларнинг кўркам гавдаларини бир чизиқдагидек равшанлаштириб кўрсатиб турарди. От янглиғ ўтди...

Ботиқ излар чолнинг кўксиди...

Кароматилло кейин оғиз солди...

Анча кейин...

Эшниеъ чолнинг ўзи қўявермагач...

Бу бола саккизинчида!..

Э, бўлди! Соли чўлоқнинг кенжаси ўқийдиган синфда!..

Бориб эшикни очди. Болалар дув қарашди: Эшниеъ чол ўнғайсизланди. Муаллимга — Абдувалининг укасига қаради. У бош ирғаб, машғулотини давом эттираверди...

Чол дераза ёнига борди. Чўнқайиб чўян печканинг кулини тозалай бошлади. Қулоғига муаллимнинг сўзлари кириб турди.

«...Бу-у Абдувалининг укаси хў-ўп каллани экан-да! Одамлар унинг мунчалик илм йиққанини билишмайди-ёв! Тўю маъракаларда жойи доим пойгоҳда!..

...Узиям хокисор-да жуда! Бухгалтер Карим бу билганнинг ярминиям билмас! Гапи йирик лекин!.. Ҳурмат-иззатиниям жойига қўйишади. Доимо тўр бўлмаса-да, пойгоҳга ҳам тушиб кетмайди...»

Челакни кўтарганча чиқиб кетди.

Куракчани печка устида унутиб қолдирди.

Бу ташқарига чиққанида хаёлига келди.

Қайтиб кирмади.

Челакни ерга қўйиб белбоғи қатидан носқовоғини олди ва кафтига тўлатиб нос тўкди...

Хаёл элитди... Кўз ўнгида ранго-ранг ҳалқачалар жириллаша бошлади. Пешонасидан совуқ тер чиқди.

Директор хонасидан чиқиб у томон кела бошлади.

Чол каловланди.

— Бу-у, — директор чолнинг оқариб кетган юзига, юпқалашаётган лабларига бир қур қараб қўйиб аччиқ гапани ичига ютди, барибир, шундаям, индамай кетаверишни ўзига эп кўрмади: — Узи икки фашист ўлгач нима бўлувди? Шу бўлган гапми? Урушга борганларнинг ўзлариям тўқишса кераг-ов! Наҳот иккисиниям ўзингиз отдингиз?! Тушингиздами, ўнгингиздами?! Гап-иям эпполмайсиз! — Директор шундай дея жаҳл билан эшикдан чиқиб кетди.

— Шомда уйга келди. Кампири сандал бурчагида белини тўнга ўраб, инқиллаб ётарди.

Тўнғиллади:

— Ётаверар экан-да!..

Кампирнинг кўзлари ялтиради:

— Жўрттага ётипанми?! Зора, омонатини тезроқ ола қолса-а...

Чолнинг юраги ториқди. Уйга сиғмади, ҳовлига чиқди. Совуқ. Тўлин ой сепаётган нурлар ҳам муздек туюлди. Сомонхонага кириб тоғорага емиш солди, сигирга келтирди. Сигирнинг охуридаги нушхўрдни эшакка ташлади... Ҳовлида анча андармон бўлиб юриб уйга кирганда, кампир уйқуга кетганди. Аҳён-аҳёнда ихраб, ғўлдираб, инқиллаб қўярди. Эшниеъ чол сандалнинг кўрпасини кўтариб косов билан чўғни қўзғади. Тўрга ўзига жой ташлади. Қорни таталаётганига қарамай кўрпага бурканиб олди.

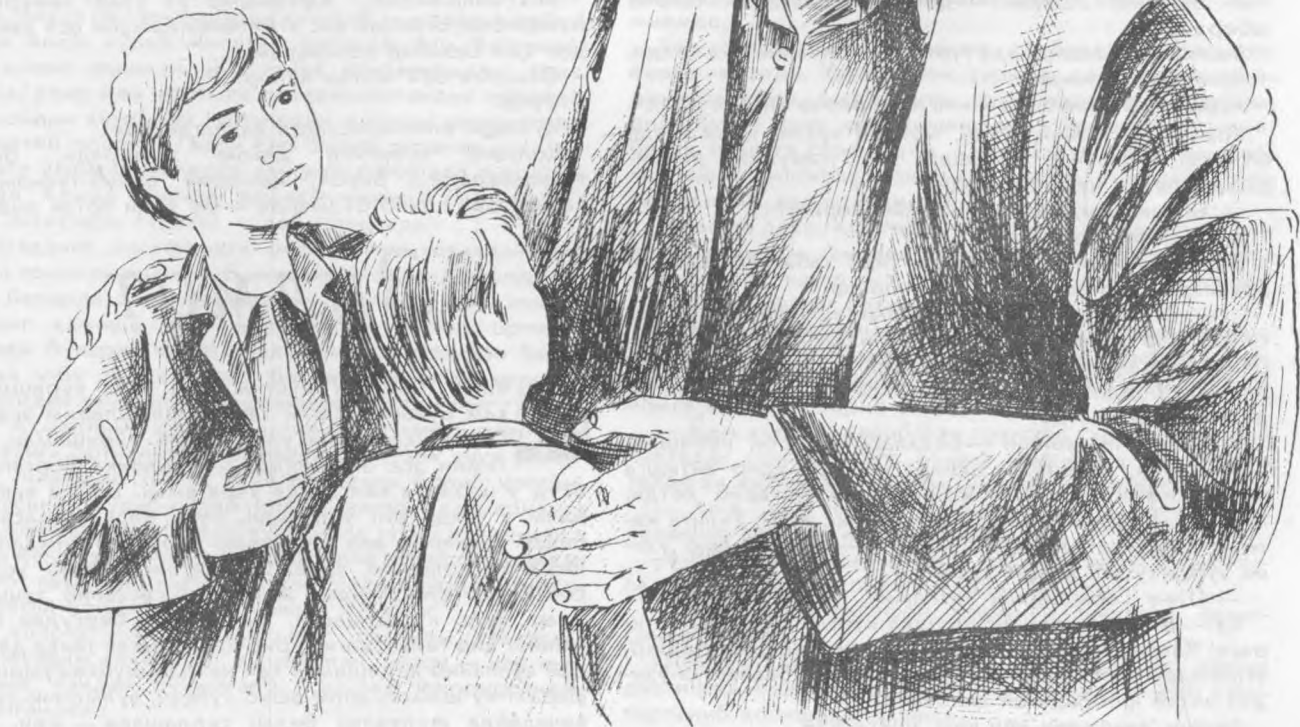
Уйқуси келмади.

Хаёли кампирига оғди. Айтган гапига афсус чекди.

Учрашувни, директорни кўнгли ғашланиб эслади.

«Бормайман энди мактабга ҳам! — пичирлади қаҳри келиб. — Энағар директорнинг ҳали бир кўзига кўрсатмасам!.. Комиссия келсин, жавобгарлик йўқ деб очиқ айтаман!..»

Чол субҳи содиқда уйғонди. Қор қалин ёғибди. Қуруқ таппи келтириб, ўчоққа қалади. Чойгумни косовга илиб устига қўйди. Ут ёқди. Молларга қараб келгунча чойгум қайнаб, таппидан кўр тушганди. Қўрни сандалга солди. Дастурхон ёзди. Чой дамлади. Шопиёлада кам-

пирига илимилиқ сув келтирди, олдига дастшўй қўйди...

Жимгина нонушта қила бошлашди.

— Ишга бормадингиз? — сал ранги кирган кампир унга саволомуз қаради.

— Бормайман энди!

Кампирнинг чеҳраси очилди:

— Мана энди ақлингиз кирибди! Қачондан бери айтиб келаман сизга! Пенсамиз етади. Улимлигимиз тахт.

Чол унга эътибор бермай маҳсисини кийиб чиқиб кетди.

Абдувалининг укаси том кураётган экан. Эшниеъ чолга кўзи тушиб саломлашди, сўради:

— Мактабгами, ота?

— Йўқ, мактабгамас.

— Отдих экан-да бўлмаса?

— Йўқ...

Абдувалининг укаси елка қисиб, қор курашда давом этди.

— Ҳо-ой муаллим! — Эшниеъ чол анча ердан қайтиб келиб, уни қақирди. — Қўнғироққа кўпми ҳали?

Абдувалининг укаси соатиға қаради:

— Ун беш минут бор!

...Эшниеъ чолнинг юраги ҳаққирди «Болалар дилдираб ўтиришгандир?! Корсон фаррош Ҳамида ўла қолса ҳам кўмирга қўл урмайди! Ҳализамон кўнғироқ чалинса болалар гурр этиб кўмирхона олдига келишади. Келишармикан? Кеча кулишаётганди. Бугун келишармикан?! Келишса...

Қидиришса...

Топишолмайди.

«Эшниеъ бобо араз қилибдилар», деб ўйлашади?

Ўйлашармикан?

У қорда чуқур-чуқур излар қолдириб мактаб томон жўнади...

Директорни учратмади.

Чол қоровулхонага бош суқмоқчи бўлиб, эшикни қия очган эди, оёқларини эркакчасига чалиштириб урчуқ йигириб ўтирган Ҳамида:

— Эшикни! Эшикни! — деб жонҳолатда қичқириб юборди.

Эшниеъ чол ташқарида туриб эшикни ёпиб қўя қолди.

Қўнғироқ чалинди.

Юраги гурсиллаб урганича кўмирхона олдига борди.

Қора-қура, мовий кўзли, мунчоқ кўзли, қора кўзли болалар тўдаланиб келишди. Улар совуқдан дилдирашар, лекин чувиллашарди:

— Бобожо-он, биттагина айтиб беринг!

— Жон-он, бобожон...

Эшниеъ чолнинг лабларида хиёл табассум ўйнади. Болаларни кўп зориқтирмай бошлади:

... — Шу-у Германияда кетяпми-из, қўлда-а бешота-ар! Бир пошист ўтди олдимиздан. Ҳаҳҳ дедим. Пешонасидан ўқ тегди пошистнинг — йиқилди, чўзилди, жон берди! Ортидан яна бири келяпкан экан, уҳ дедию уям ке-етди!

— Кейин-чи, кейин? — Болалар жипсроқ келишди.

— Кейин, кейин... — Эшниеъ чол нимадир айтишга жазм қилган бўлди-ю, юзи оқариб, ўзгариб кетди, кўзларида теран ва оғир изтироб акс этди. Тилига калима келгунча: — Кейин... кейин... — деб турдию ўзини зўрға тутиб, давом этди:

— Шу-у Германияда кетяпмиз, қўлда-а бешотар!..

Бу — Эшниеъ чолнинг урушда кўрган билгани, хотираси. Қаҳрамонлиги, ёшларга бир, тенгдошларига бир, ўғлонлару қизалоқларга такрор-такрор, баъзан ўз-ўзидан айтиб юборадиган ҳикояси...

Бунинг давомини ҳеч ким эшитмаган,

эшитмас ҳам.

Билмаган,

билмас ҳам.

Эшниеъ чол бир марта уйқусираб айтиб юборган-у... шамдек қотган!

Кампирга қарашгаям ботинмаган!

Унинг юзини эрталабдан ер остидан синчиклаб кузатган: «Эшитмадимикан?»

Эшитмаганига ишонч ҳосил қилган бўлса-да, ториқиб, ухлолмай юрган — айтиб юбормай деб!..

... — Шу-у Германияда кетяпмиз, қўлда бешота-ар!..

Ҳозир-ча шу. Давомини чол лаънатлайди.

Сўкади.

Машъум тун.

Дарё ёқасидаги аскарларнинг кўркам гавдалари қилт этмайди...

Оддий аскар Эшниеъ Тошниеъовнинг ўғли сержант Нусрат Эшниеъовни елиб бораётган от янглиғ тун билан бирга узатишмоқда...

Оддий аскар Эшниеъ Тошниеъов кўксига туннинг метин туёқлари ботиқ-ботиқ излар қолдирмоқда...

Ботиқ излар ҳамон кўксиди...

Ушанда у яккаю ягона ўғли — Нусратни ўз қўллари билан қабрга қўйганди. Агар... айтиб юборса... не илинжу умиддаги кампири қай қолга тушади? Майли, қанча афсонаю эртақлар керак бўлса тўқийди, тўқийверади, бироқ...

Одам боласи токи ўз бошидан кечирмас экан, ҳар қандай изтироб, оғриқлар ҳам унга эртақ бўлиб туюлаверади...

Шундай экан, чолнинг тўқигани бежиз эмас... Ундан кейин...

Қора-қура, мовий кўзли, мунчоқ кўзли, қора кўзли болаларга, ўғлонлару қизалоқларга иккита фашистнинг ер тишлагани ҳақидаги ҳикояю иккита фашистни ер тишлатган боҳодирнинг тантанаси қанчалик мароқли!..

Бу, эҳтимол, чолнинг ўзига ҳам катта таскинدير.

Биз билмаймиз... Афсоналар ва улар замиридаги изтиробни, оғриқни ҳис этмаганимиз каби асл ҳақиқатдан ҳам беҳабар қолаверамиз...

Осмонга бўй чўзган чинор.

Супа.

Кўзлари олис-олисларга қадалган чол...

Қолгани осонгина давом этаверади, бичиб-тўқилаверади... Бироқ, қанчалик бичиб-тўқилмасин, ҳақиқатдан қочиб бўлмайди — бу энди эртақ эмас...

Зулмат

Менинг биргина дўстим бор. Юз кўришмасам ҳам бўлаверадиган таниш-билишларим эса кўп. Бироқ, ҳар куни улар билан кўришаман, дўстимни эса ойда-йилда — қишлоққа борганимда ёхуд у шаҳарга келганида учратаман. Бошқа вақтлардаям у ҳақда кўп ўйлайман. Бунинг пеш қилмасам-да, баъзи тунларда ана шу яккаю ягона дўстимдан ҳам ажралиб қолсам-а, деган даҳшатли хаёлдан устимга совуқ сув қўйилгандек жунжикиб-сесканиб тушаман. Агар, худо кўрсатмасин, бу ҳол юз бергудай бўлса менинг қир тепасидаги қуриб-қовжираган танҳо дарахтдай сўппайиб қолишимга ҳеч қандай шубҳа-ғумон йўқ. Дарахт-ку шамолларни ошно тутуди, зулмоний-зулмат кечаларда юлдузлар билан сирлашади — мен... ша-

молларниям, юлдузларниям... нима десам экан, тилини тушунмайман. Йўқ, дейман қоқшол касали тутган кимсадек қалтириб ўзимга-ўзим, бундай бўлиши мумкин эмас. Ҳар куни кўришиб юрган одамларим фикрларимга, гап-сўзларимга мутлақо қизиқишмайди — нима дейишимни азалдан билиб олишгандек, оғиз жуфтласам хўмрайишади. Дўстим эса ундай эмас, ҳурмат-эҳтиром сақлаган ҳолда тинглайди. Бас, шундай экан, бежо хаёллар қандай келиб қолганлигини ўйлаб утирмай, уларни миямдан хонадаги чивиндай қувиб чиқармоғим керак.

Гап шундаки, дўстим билан болаликдан бирга ўсганимиз. У, чамаси, бирга ўсганимиздан кўра мени дорилфунунда ўқиганим, катта шаҳарнинг катта корхонасида бухгалтер бўлиб ишлаётганим учун кўпроқ ҳурмат қилади. Таниш-билишларим эса бундан ҳеч ажабланишмайди, аксинча, касбу коримга қандайдир паст назар билан қарашаётганини сезиб юраман...

...У билан узун кун, тонгдан шомгача боғу роғларда, шаффоф тоғлар қўйнида, адирларда, тупроқ кўчаларда тентираганимиз тентираган эди. Бир-биримизни «жўра» деб атардик. Кўзларимни ҳарчанд юмиб, папирос тутунига кўрилиб ўй сурмайин, дўстим ҳақида ана шу тентирашларимиздан бошқа тузукроқ пичоққа илингулик воқеани эслолмайман.

Қишлоғимиз этагида боғ бўларди. Шоҳларининг ярмидан кўпи қуриб-қовжираган каттакон қандак ўрик остида эрмакка данак қақиб ётардик. У гурунг берарди...

Дўстим гурунглариининг ҳаммасида қишлоғимиздаги Мирза Бадал деган полвон бўларди: «Мирзо Бадал бир куни...», «Мирзо Бадал ундоқ кипти, Мирзо Бадал мундоқ кипти...» Хотирам заифлигини айтдим шекилли, лекин, Мирзо полвоннинг бутун хатти-ҳаракатлари, Ҳориш-туришлари онгимда муҳрланиб қолган. Негадир унинг исмига «Бадал» сўзини қўшиб айтишарди. Шошқалоқлиги, ғалати-ғалати ҳаракатлари боисидандир?

Корхонамизда ҳангомачию латифагўйларни жуда қадрлашади. Улар ўзлари тўқиган олди-қочдиларни ҳам Насриддин Афанди номига вобаста қилиб айтишади. Аввал бу латифаларни қизиқиб тингладим, кейинкейин ёмон кўриб қолдим, қулоғим том битгандек тишимнинг оқиниям кўрсатмай ўтиравераман. Назаримда, улар мен ҳақимда гапиришаётгандек туюлади, очиқ-ойдин айтолмай Насриддин Афанди номини қалқон қилиб олишган. Бари бир билиб тураман.

Бизга ўхшаганлар ишга кеч келса бошида ёнғоқ чақилади, Аҳмад кечикса, эшикдан кириши биланоқ:

— Янгисидан борми? — деб сўрашади.

Аҳмаднинг латифалари оёғи енгил хотиндай бир зумда хонама-хона кезиб чиқади. У гарчанд аёллар олдида бепарда олди-қочдиларини айтмаса ҳам, хонимларнинг ҳаммаша динг қулоқчалари девор ортидан бўлсаям буларни илғаб олади. Мен ҳам Мирзо Бадал ҳақида у-бу нарса айтиб берай дейман-у, хотирам сандиғидан ҳеч вақо тополмайман. Дўстимнинг гурунглари Аҳмаднинг ҳавойи, енгил-елпи хангомаларидан ўлса ўлиги ортиқлигини равшанлаштироқ учун ўйлайману ўйлайман, холос. У келса, ёинки бориб қолсам, ҳаммасини сўраб-суриштириб, ҳатто дафтарчамга ёзиб оламан, дея чандон кўнглимга тугиб қўйганман...

Бир куни хонамиздаги яккаю ягона телефон ўрнидан сапчиб кетгудай қаттиқ жиринглади. Тўрда ўтирган салобатли бошбухимиз трубкини кўтарди.

— Алло-о! — бошбухимизнинг овозиям гавдасига мос, жудаям салобатли, ғўлдираган, йўғон — нақ киндининг ўзидан бўлмасаям, сал-пал юқориюғидан чиқаётгандек.

Саккиз кишимиз — саккиз жуфт кўз ер остидан бошбухнинг афтига тикилди. Бундай пайтда, афт қанчалик такаббур ва ўзига бино қўйган бўлмасин, ундаги ҳар бир чизик, ифода эътибордан четда қолиши қийин. Ҳали-ҳозирча эса томошагоҳда ўзгариш сезилганича йўқ...

Бадриддин — хушбичим мўйловининг ҳар бир тукидан ишқ-муҳаббат тўкилиб турган санамараста йигит. У телефон шубҳасиз ўзига қилинганига ишончи комил ҳолда ўрнидан туришга чоғланди.

Бошбухнинг:

— Мирзо-о Бадриддин, сизга-а! — деган сал осойишта чиқиши лозим бўлган товуши бу ишончни тасдиқласа, бас, қиз қўлидан ушлаётгандек трубкини авайлаб кафтига оладио йигирманчи, балки, эллигинчи маъшуқаси билан мулоқотга киришиб кетади.

Баҳорда очилган гулдек хушбўй таратиб ўтирган Раънохонга ҳам икки-уч кундан буён пешма-пеш телефон бўляпти. Раънохон йигирма бешдан ошган, ҳали бокира, хаёлангина эркак қучоғига ташна — кўнғироқ қилишларини интиқ кутаётгани йилтираётган кўзларидан аён. Телефон аппарати билан ҳамоҳанг, ҳамнафас сапчиб ўрнидан туриб кетди-ю, бошбухнинг «алло-о!» сидан сўнг:

— Раънохону-ум!.. — дея томоқ қирмагани учун ўнғайсизланганча жойига ўтирди.

Телефон дастагида тақдирлари, наинки, ўзларининг, башарият тақдири ҳал қилинаётгандек, қолганлар ҳам безовта нигоҳларини бошбухдан олишмасди.

Менгина хотиржам эдим. Ким ҳам мени йўқларди дейсиз? Алҳол, бошбухнинг юзида ажабсиниш ифодаси зуҳур этди:

— Ҳа-а, шу ердалар, — дея мен томон ўгирилди. — Сизга экан!

— Менга-а! — ҳаммадан кўра, ҳатто бир хезланиб пилдирпис бўлиб қолишган Бадриддину Раънохондан ҳам кўра кўпроқ ўзим ҳайратга тушиб, ўрнимдан турдим. Ҳамон ишонқирамай бошбух столи томон оҳиста қадам босдим, Бадриддин ёки Раънохон бўлганида қушдай учиб келарди, деган фикр ялт этди миямда.

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, трубкадан дўстимнинг овози келарди. Ҳаяжоннинг зўридан қалт-қалт титрардим, барибир, титроғимни хонадагиларга билдирмадим. Бутун кучу қувватимни, азму иродамни ўзимни босиқ тутишга сарфладим. Саккиз жуфт кўз каминага мўлғтайиб, йилтираб, қақчайиб, олайиб, симрайиб, зингил солиб... қадалганди-да!

Телефон дастагида гарчанд башарият тақдириям, менинг тақдирим ҳам ҳал қилинмаётган бўлса-да, негадир, биткўз, қағир кўз, шокоса кўз, уқки... кўзларнинг қизиқиши чандон ортиб борарди.

Гапни қисқа қилдим. Кечқурун фалон ерда учрашамиз дедим, ресторанга яқинроқ жойни назарда тутиб. Трубкини жойига қўйиб, бошбухга раҳмат айтдим. Жойимга индамай бориб ўтирдим.

— Ким экан? — салобатли товушда сўраб қолди бир лаҳзадан сўнг бошбух. Бунақа одати йўқ эди, менга телефон қилишгани ғалати туюлган бўлса керак.

— Ҳа-я, ким билан гаплашдингиз? — овоз чиқди хонанинг аллақайси бурчагидан.

— Кўнғироқ қилаверишиб сезизиям ҳолу жонингизга қўйишмайди, — пичинг қилди яна бири.

— Уйингизда телефон борми? — шунчаки қизиқсинди бирови.

«Дўстим эди», десаммикан? — Йўқ! Қандай, қанақа дўстингиз, билсак бўладими, сир эмасми? — деб хавотирланиб қолишади, яхшиси...

— Танишим экан, — дедим оҳиста, ўзим билан ўзим гаплашаётгандек ва ҳамма эшитганига тўла ишонч билан.

Дўстимнинг келгани яхши бўлди, деб ўйладим ишни тугатаётиб, Мирзо Бадал ҳақидаги гурунглари энди астойдил билиб оламан. Хотирамда сақлайман. Эҳ, ишларимнинг олға силжишига бу гурунглар қанчалик катта ёрдам бера олишини дўстим билмайди-да!

Келишилган жойга жўнадим. У билан қучоқлашиб кўришдик. Анча озибди. Кўзлари ич-ичига ботиб кетган.

— Қачон келдинг?

— Кеча, — толғин товушда жавоб қайтарди у.

Ресторанга кирдик. Менга чиқим қилгани кўймади, пулини олдиндан тўлади.

Ҳол-аҳвол сўрадим. Тинчлик экан.

Негадир иккаламизнинг ҳам хаёлимиз паришон эди.

— Жўражон, — дедим ниҳоят, сал қизигач. — Мирзо Бадални ҳалиям кўрасанми?

— Кеча кўргандим, — дўстимнинг юзидаги хомуш кайфият ифодаси қуноқлашди.

— Қалай, гурунглоп воқеа бўлди? — оғзимнинг таноби қочиб сўрадим. — Тўғри келиб қолганини қара-я, талай вақтлардан буён у ҳақдаги гурунглари эшитсам, деб юрардим...

Дўстим менга ғалати қараш қилганига эътибор бермай:

— Гапир, қани, гапир! — дея уни қистай бошладим.

— Кеча кечқурун поезддан тушиб тўғри меҳмонхонага келдим, — деди у бошини ҳам қилганча. — Жой йўқ экан. Туйнук олдида турган Мирзо Бадалнинг қорувли елкаларига кўзим тушиб қолди. Жой йўқ, дея тўрсайиб ўтирган гунгурсдай меҳмонхоначи хотинга у кўлтиқтаёққа суянган рамақижон мажруҳ одамни кўрсатиб, кўлини кўксига қўйганча:

«Ҳеч бўлмаса инвалидга жой беринг, опажон!» деб ялинарди.

«Мен сизга опа эмасман. Бошингизни туйнукдан олинг!» деб бақирди аёл.

Мирзо Бадал бўлса: «Хўп, хўп! Сингилжон, инвалидга...» дея илтимос қилаётганди, «боринг-э, сингил эмиш! Инвалидингизни шаҳарма-шаҳар судраб юрмай уйда қолдириб эди. Жой йўқ! Бошингизни туйнукдан олинг дедим сизга... Қанақа одам бу...» қичқириб берди ҳалиги аёл. «Э-э, — хитоб қилди Мирзо Бадал. — Бу инвалидни менинг қариндошим деб ўйлапсизми? Ундай эмас, биринчи марта кўриб туришим, раҳим келяпти... қаранг ахир...» «Бас! — дея қичқирди аёл. Бунақа раҳмдилларнинг кўпини кўрганмиз. Уф-ф... Яна бошини туйнукка тикади-я...» Мирзо Бадалнинг кўзи менга тушгани йўқ ҳали. Қошлари дамодам кўтарилиб тушаётганини, лаблари пирпираётганини, бурун парраклари кенгайиб-тораяётганини ён томонидан кўриб турардим...

— Стоп! — дўстимни тўхтатдим. Гурунг мен ўйлагандан ҳам аъло эди. Эсимдан чиқиб кетмаслигига имоним комил. — Юзта-юзта отайлик, давом этасан... Ичдик.

... — Шу пайт, — давом этди дўстим. — Меҳмонхонага башанг кийинган ёшгина йигит кириб келди. Ҳалиги гунгурсдай хотинга кўриниш бериб, паспортини унга Мирзо Бадалнинг елкаси оша узатиб юборди. Йигитга жой топила қолди. Аёлнинг таниш-билишларидан бўлса керак-да, бунақалар кўп-ку... Бирдан олатасир бўлиб кетди, шовқин-сурон кўтарилди. Мирзо Бадал хотин билан ўзининг ўртасидаги ойнани бир мушт кўтариб чил-чил синдирди. У болахонадор қилиб сўкарди. «Мен кўчадаям ётавераман! — дерди. — Мана бу

инвалид одамга жой бер!.. Анали олифтага топилган жой бунга топилмайдими?» Милиционер келди. Одамлар негадир айбнинг ҳаммасини Мирзо Бадалга тўнкашар, ранги паға бўлиб кетган хотин бобиллаганча оғзига келганини қайтармасди...

— Мирзо Бадални милиционер олиб кетди? — Бу воқеани эртага айтиб берсам бирданига обрўйим қанчалик ошиб кетишини ўйлаб ҳузурланарканман, сўрадим.

— Олиб кетишди.

— У-чи?

— Ким?

— Мирзо Бадал...

— Юлқиниб милиционерларнинг қўлидан чиқиб кетишга уринарди. Сўкинарди.

— Милиционерларнинг қўлидан чиқиб кетишга уринармиди? — Мирзо Бадалнинг буқага ўхшаб юлқинаётганини кўз олдимга келтирдиму ўзимни тутолмай қулиб юбордим. — Ва-ҳа-ҳа... Юлқинарди де... Қилғиликни қилиб қўйиб сўкинармидиям? Их-ҳ-ҳи-ҳи... Об-бо! Бу гурунг жа-а зўр бўлди аммо-лекин... Эртага айтиб берсам, ҳамманинг ичаги узилгудек қотиб қолади. Ва-ҳа-ҳа... Об-бо, аҳмоғ-эй!..

— Бас қил! — бу бақирди зўр-базўр ўзимни тўхташга мажбур қилди. Кулгунинг зўридан ёшланган кўзларимни артатуриб, дўстимнинг юзига ҳам қарамай охирига айтган сўзимни беихтиёр яна такрорладим:

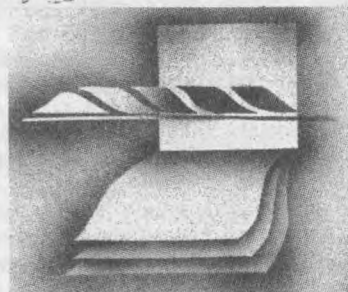
— Об-бо, аҳмоғ-эй!..

— Падарингга лаънат! — бу ҳақоратни кимга айтяпти деб илқис дўстимга қарадим унинг қийшайиб кетган лаблари, ўт бўлиб ёнаётган кўзлари қаҳрига дош беролмай юрагим орқага тортганча бошқа томонга ўгирилдим. Шу кўйи қимирлашга ҳам ҳолим келмай тошдек қотиб қолдим. Унинг қадам шарпалари ресторани тарк этгунча гўё ўликка айландим. Кейин аста секин ўзимга кела бошладим. Томоғим қақраб кетганди. Сув қуйиб ичдим. Дўстимдан ажралганимни ҳис этдим. Боисиниям ғира-шира англагандай бўлдим. Айрилиқ мен ўйлаганчалик даҳшатли эмаслигини, аллақачонлар қир тепасидаги ёлғиз дарахтдай сўппайиб қолганимни пайқай бошладим. Гарчанд, тунлари дарахтдай шамоллару юлдузлар билан тиллаша олмасам-да, бу ҳам мен ўйлаганчалик даҳшатли туюлмади...

Бордию тақдир ҳиммат кўрсатиб йигирма йил ортда қолган МЕНи айни лаҳзаларда қошимга чорлаганида у МЕН ўзи макон этган танадаги беҳудуд зулматдан юраги ёрилиб қайта ҳижрат қилиши турган гап эди...

Лекин, МЕН сал-пал нур тушиб турган пучмоққа жойлашиб олсам ҳолимни хароб қилишига шубҳагумон йўқ...

Бундай ҳодисалар ора-сира бўлса-да, юз берган. Бирок, хавотирланишимга ўрин йўқ. Йигирма йил бурун МЕН боғу роғлар, шаффоф тоғлару кўм-кўк адирлар қўйнида дафн этилган. Ҳар тонг, ҳар шом қабр бошига чиқиб олиб, нималарнидир бўзлаб-бўзлаб кўйлайди...

«Унга ҳавасим келди»

Ёзувчи халқини вақти-вақти билан ҳуркийтиб туриш нақадар роҳат, айниқса — суяги қотмаганларини. Шухрату мансабга йўғрилганларга камроқ ҳамла қиламиз, уларнинг асарлари «айрим камчиликларига қарамай» яхши бўлмоғига умид бордай. Лекин ёшларнинг шўри қўрсин. Гўё доно табиат («қодир худо» деб айтишдан чўчипман) уларни атай найзабоз танқидчиларнинг машқи ошини деб яратгандай. Уларга отиладиган тошлар аввалдан рақамлаб қўйилган:

1. Асарингда давр руҳи кўринмайди!
2. Қаҳрамонларининг тақдири бут эмас!
3. Шу гўзал замонда ҳам ғусса бўлиши мумкинми?
4. Шаҳар билан қишлоқ орасига нифоқ солишга нима ҳақинг бор?

- 5.
- 6.
- 7.

Кейинги уч қатор бўш қолди, уларга яна учта «замонавий» талабни ёзиб чиқсак бас, «ҳафт пайкар» бўлиб, бечора ёзувчининг рўйи-жамоллари билан нақ ақлдан оздиради.

Шойим Бўтаев — ростгўй ёзувчи. Узи кўрган, ўзи билган нарсаларни ёзади. Шакл борасидаги изланишлари ҳам ғашга тегмайди, сабабки, улар жуда табиий, она тилимизнинг қонун-қоидаларидан «ўсиб» чиқиб кетмаган. Қаҳрамонларининг хатти-ҳаракатлари, толган деталлари, боринги, пировард мақсад — чизган характерлари ишонарли, аниқ.

«Эртақ»нинг мавзуси аввал кўп бора такрор этилгандай. Урушга бориб келиб, кейинчалик уруш ҳусусида икки оғиз гапни жуфтлаштириб айтолмайдиган камтарин инсонлар ростдан ҳам кўп. Ҳикоядаги янгилик шуки, Эшнӣёз чол урушнинг «эртақ» қилиб олган. Шунини ҳадеб такрор этаверади. Чолнинг инсофи бор, бировларга ўхшаб, урушнинг бўй-бастига мослаб, шахсий «қаҳрамонлик» мисоллари билан тўлдириб, қайтадан тўқиб-бичиб олган кимсаларга асло ўхшамайди.

Унинг эртаги — битмаган яра устига қўйилган бир парча доқадай гап, ҳарна, озгина бўлса-да бекитиб туради. Дард — оғир, уни биргина одам кўтариши мумкин, бошқанинг ҳам кўнглига юкланса бас, бу дард баттар оғирлашиб кетаверади. Эшнӣёз чол аслида қутлуғ бир анъананинг давоми. Бу анъана, агар ёдингизда бўлса, Қаҳҳорнинг ҳикоясидан, Асрор бобо ва унинг кампири тақдирдан бошланган эди. Фарқи шуки, Эшнӣёз бобо фарзандини ўзи ерга қўйган. Шунини унутолмайди, бировга айтишининг ҳам иложи йўқ. Узини озгина бўлса-да овутмоқ учун бир гал «эртақ» тўқинган-у, ўзи ҳам ишониб қолгандай. Бутун дард, бутун алам ва нафратини ўша «уҳ-ҳ» деб йиқилган фашистнинг ўлигига юклайди-да, салгина енгил тортади.

Аслида Эшнӣёз чолнинг «эртаги» жуда даҳшатли. Унга қулоқ тутган болаларнинг айна даҳшатни сезмаганлари яхши, фақат кулганлари ёмон. Лекин бунга болаларнинг ўзлари эмас, балки «гапниям эплоқмайсиз!» деб таъна қилаётган мактаб директорига ўхшаш одамлар айбдор. Фожиа шундаки, биз болаларни ҳам «эплаб» айтиладиган чиройли ва қуруқ сўзларга ўргатиб қўйди.

Еш ёзувчига қўйилажақ айблар рўйхатида, «Эшнӣёз чолнинг тақдири, кемтик, тақдири ярим», деган таъна бўлиши эҳтимол. Тўғри, чолни жудаям бағри бут деб айтиб бўлмайди. Лекин унинг «эплаб гапирадиган» директорнинг, тушунмай мазах этадиган болакайларнинг, қолаверса, сизу бизнинг ҳам тақдиримизни бутлаш учун тақдири кемтилганини ўйласак, балки гуноҳи озаъра?

Шойим Бўтаевнинг яна бир «айби» шундаки, у ҳозирча кекса одамлар ҳақида кўпроқ ёзаяпти. Аниқроғи, кексаларга бағишланган қисса ва ҳикоялари кўпроқ чиқаяпти. Адабий маҳаллада «кексалар ҳақида ёзиш осон» деган тушунча бор. Мутлақо бемаъни гап! Умуман ёзиш қийин. Қолаверса, кексаларни ёзишнинг маънавий-маърифий бир аҳамияти борки, бундан кўз юмиш нодонлик бўлади. Кексалар эрта-индин кетади. Уларнинг табиатида мужассам этилмиш олижаноб хислат-

«Асар ёзилмайди, содир бўлади...»

Менинг ушбу фикрларим Шойим Бўтаевнинг изланишлари ҳусусида ҳукм эмас. Умуман, ёшидан қатъи назар, ҳамкасблар ижодига баҳо беришни хуш кўрмайман. Ижодкор қанчалик объектив бўлмасин, барибир бир-бирининг ижодига тўғри баҳо бера олмайди. Бу шарт ҳам эмас. Ҳакамликни халққа қўйиб бериш керак. Бу мен амал қиладиган гапдир.

Бундан олти йиллар бурун Ленинобод педагогика институтининг битирувчи курс талабаси Шойим Бўтаев менга почта орқали қиссасини юборган эди. Бадиий жиҳатдан бакуват бўлмаса-да, лекин қиссада ҳаётнинг бир парчаси самимий талқин қилинганди. Қиссанинг ўша пайтдаги «Шарқ юлдузи»да босилиб чиқиши аслида Шойим учун маънавий қарз эди. Бу орада Шойим яхшигина ҳикоялар ва қиссалар ёзди.

Мана, «Ёшлик» тавсия этган уч ҳикоя. Унинг илк машқиға нисбатан олганда бу ҳикояларда жумлалар пишик, ҳаёт икир-чикирларигача тасвирлангандек. Бироқ нимадир эмас, анчагина нарса етишмайди чоғи. Ҳатто ғализ жумлалар, ноўрин ишлатилган сўзлар бор. Воқеалар астойдил тасвирланиб, қанчалик чўзилмасин, ўқувчига ҳеч нарса бермайди. «Тандирчининг армони»даги зерикарли тасвир ва тасодикий яқун. Бу одамнинг асл тандирчиллигига ҳам, унинг армонига ҳам ишониб бўлмайди. Ҳикояни ўқиб чиққандан сўнг мен хаёлан Шойимдан сўрадим: «Шойимжон, нима демоқчисиз ўзи?...»

Бари бир, насрда ақл ва фалсафа бирламчи бўлмоғи даркор. Мен нимани ўқимайин, ундан ўзим кутган ва кутмаган фалсафани ахтраман. Бироқ мана шу руҳ ва услубда ёзилган ҳикояларнинг ўқувчилари ҳам кўп.

«Одатда яхши асар ёзилмайди, содир бўлади...»

Мен Шойимни яхши кўраман. Унга нисбатан талабчанлик ҳам ана шу меҳрдан келиб чиққандир. Унинг имкониятлари ушбу ҳикоялар даражасидан анча баланд. Унга бундан ўзга талаб қўймаслик ҳам мумкин эмас. Гапнинг қолгани эса ўқувчиларга ҳавола.

Нурали Қобул

ПРОЗА БЎЛИМИДАН: Бугунги китобхон кечагидан тамомила фарқ қилади. У ҳаётда содир бўлаётган ҳар бир ўзгаришда иштирок этишга, адабий неъматлардан баҳраманд бўлиб, уларга муносабат билдиришга, фаол бўлишга ошиқади. Журнал саҳифаларида эълон қилинаётган қисса ва ҳикояларга муносабат билдириб битилган хатлар шунини кўрсатадики, ёшларнинг активлиги тобора ўсаётир, гражданлик туйғулари янада шаклланаётир.

Кейинги пайтларда эълон қилинган Абулқосим Мамарасулов, Юсуф Жумаев, Темирпўлат Тиллаев, Шухрат Маткарим, Луқмон Бўриев каби ёш адибларнинг асарлари ҳам ўнлаб журналхонлар муносабат билдиришдики, уларнинг хатлари билан таниша туриб юқоридаги фикрга амин бўласиз. Журналнинг июль сонидан чоп этилган ёш адиб Абдунаби Ҳамроев ҳикоялари ўқувчиларнинг кизгин баҳсига сабаб бўлди. Хат муаллифлари фикрларини ошкор айтишдан чўчимади. Баҳсга киришишга шошилади. Бир-бирига қўншамаган бу хатлар адабиёт ихлосманди бўлган қанча ўнгилларнинг ихлоридир. Улар ёш ижодкорларимиз ҳаётга янада фаолроқ аралашиларини, воқеликни янада реалроқ тасвирлашларини ва янада салмоқлироқ, дадил, умумлашма фикрлар айтишларини, бинобарин, адабиётимизнинг янада қаттароқ миқёсларга чиқишини исташади. Уларнинг ёниқ ва талабчан муносабати ўз навбатида сўзга масъулликни кучайтиради.

Шойим Бўтаевнинг ушбу ҳикоялари ва унга муносабат билдириб ёзилган Н. Қобул, М. М. Дўст каби ёзувчиларимизнинг фикрлари ҳам журналхонлар баҳсига сабаб бўлиши табиий. Ҳикояларга икки адиб бир-бирига зид бўлган икки хил нуқтаи назардан ёндашади. Қай бири самимий, қай бири ҳақ? Ш. Бўтаев ҳикоялари сизда қандай таассурот қолдирди?

«Ҳакамликни халққа қўйиб бериш керак», дейди Н. Қобул. Биз шунини маъқул кўрдик ва ҳакамликни сизнинг ихтиёригизга қолдирдик, азиз журналхон.

— Майли, бўлари бўлипти, гапни кўпайтираверманлар, — деди отаси, — кўза кунда эмас, кунда синади, шунисигаям шукр. Шофёрга ҳам даъвомиз йўқ, денглар, — у дағал қўлларини Барнонинг манглайига қўйди, — қизим, тез кунда опоқ бўлиб кетасан, оёғингнинг эти сал-пал лат ебди, холос...

Ҳаммаси шундан бошланди...

Онаси Барнонинг ёнида қолди. Ота-бола уйга қайтишди. Келаси куни эрталаб Жамшид ишдан бир-икки соатга жавоб олди-да, яна касалхонага борди. Чойнак-пиёла, қанд-қурс келтирди. Кўнгил сўрайтуриб, сингилчасининг кўзига тик қарай олмади. Барно ҳам унга бир нима демади.

Тоza ёмон бўлди-да. Ҳаммаси кўз очиб-юмгунча юз берди-я. Ростдан ҳам ўзи бора қолса бўлмасмиди. Эринди. Айтишлик сабаб бўлса ҳам майли эди, шу сигаретни деб... Ана энди бу оврагарчилик — онаси хафа, отаси хуноб, ўзи сарсон... Сингилчасининг кўнгли совуб кетмаса эди ундан. Ақалли бир оғиз гап айтмади-ку, ахир.

Жамшид бошини эгиб ишга йўл оларкан, шуларни ўйлади...

Кунлар ўтаверди. Барнонинг эти яхши экан, жароҳати тез тузала бошлади. Жамшид кунига ишдан касалхона орқали қайтадиган бўлди. Ҳар куни қўйнида қоғозга ўралган нарса билан палатага кириб келарди. Сингилчасининг кўнглини овламоқ бўлиб турли ширинликлар ҳам, ўқув қуролларини илгарилари ваъда қилса-да, олиб бермай юрган ўйинчоқларини ҳам кўтариб борди, бироқ акасидан хафа эканлигини Барно барибир яширолмас, совғаларга безътибор, очилиб гапирмасди ҳам...

Ниҳоят, у соғайиб касалхонадан чиқди. Оз-моz оқсоқланиб бўлса-да, мактабга қатнай бошлади. Кеч-қурунлари Жамшид уни ўзига оғдиришга уринар, ўқишларидан сўрар, ёдлаган шеърларини айтқизар, ўзи ўргатар, енгил-елпи иш буюрар, гапга-солар эди, бироқ барчаси кутилганидек табиий чиқса-да, ака-сингил ўртасидаги кўз илғамас тўсиқ йўқолмас ва бу барчани бирдай ташвишга солар, дилларни хуфтон қиларди.

— Кўявер, — дерди отаси Жамшидга, — ёш бола, юрганида оёғи оғриб, шунда эсига тушиб... Тузалиб кетганидан сўнг унутиб юборади.

— Худди катта одамдек гина қилади-я қизи тушмагур, — бошини чайқарди онаси.

Барно акасидан ўзини тортиб юрди...

Жамшид қилган гуноҳидан озорланиб ич-этини ейди...

Ёлғиз қолганида хотини ҳам унинг дардига шерик бўлиб жим ўтираверарди. Жамшид сингилси батамом тузалиб кетгач ҳам гинасини унутишига ишонмас эди. Анов куни илгари ҳатто варақлаб ҳам кўрмаган, даҳлизнинг гоҳ у, гоҳ бу бурчагида ётадиган муқовасиз китобни ўқиб чиқди-да, бунга икдор бўлди. Қандайдир педагогнинг «Бола қалби нозик, беғубор...» деб бошланадиган бу китобини арта-арта яшириб қўйди.

— Эсингдан чиқаргин, қизим, — деди бир куни она, — аканг шундай бўлсин деганми? Туш кўрибдимми ахир... Соғайиб кетдинг-ку. Оёғинг ҳам энди оғримайди.

— Хафа эмасман, — суйкалди Барно.

— Хафа бўлма, қизим, аканг сенинг суянадиган тоғинг, ишонган боғинг бўлади. Уни бунча қийнамагин, дилини оғритма.

Барно бири-бир акасидан ўзини тортиб юрди.

Якшанба куни Жамшид томорқада ишлаётган эди. Помидор кўчатларини энди ўтқазиб бўлай деганида, қиз боланинг қийқириғидан сачраб кетди. Юраги уву-

шиб дарвоза томонга қаради. Барно пилдираб келар эди. Бир тутам тим қора сочи елкаси оша селкиллар, кўйлакчасининг этаги шамолда ҳилпирар эди. Қўлида эса бир қути сигарет.

— Мана, — деди югуриб келгач, — магазинчига Жамшид акам айтган, яхшисидан беринг, дедим. Кейин у шуни берди, қаранг.

Жамшид қулт этказиб ютинди. Бир нафас тили калмага келмай қолди. Вужуди титраб кетди. Кейин:

— Вой шайтон-ей, одамни тамом қилдинг-ку, а? Шунчалик бўлмайди-да, — дея олди холос.

— Мана, олинг.

Жамшид ҳайрон эди. Чимчилаб кўрсамикан ўзини, агар туш кўраётган бўлса... Сингилсига тикилди, унинг кўзларида илгариги зиё чақнар, илгариги беғуборлик, илгариги меҳр...

— Пулни ким берди? — сўради Жамшид.

— Кеча отам ўн беш тийин берган эди, йиққан пулим тўппа-тўғри бир сўм бўлди. Ушанда пулингизни йўқотиб қўйгандим-да. Машинага урилиб кетсам, қўлимдан тушиб қолибди. Касалхонадан келиб ҳўп изладим, тополмадим. Кейин йиғиб юравердим...

— Касалингни олсин!..

— Бугун магазинга борсам, одам жудаям кўп экан. Навбатга турувдим, бир киши мени чеккага суряпти. Амаки, мен ҳам навбатда турибман, сурманг, дедим. Ҳалиги киши, ийе, билмабман-ку, турақол қизим, деди. Кейин навбатга туриб олдим мана шуни... — Барно шундай деб ширин жилмайди...

Нордон момонинг туши

Қишлоқ ўртасидан оқиб ўтадиган каттасой тўсиларкан, сув омбори қуриларкан, деган гап тарқалди. Утган куни катталар келиб одамларнинг уйлари, ҳатто томорқаларини ҳам хатлаб кетишди. Томорқаларни пулга чаққунча бошлари ачиб, роса овора бўлишди. Бировнинг томорқаси катта-ю, ичиди шумғия ҳам йўқ, бошқаники кичкина бўлса-да, боғ-роғ, ярмидан кўпи жийда денг. Бировнинг иморати янги, бировники эски. Ҳаммасиники бир тараф-у, бобойларники бир тараф бўлди: «Қўйинглар бизни, ниҳолни кўчириб ўтқазиш мумкин, аммо-лекин дарахтни жойидан суғуролмайсан», дейишди улар. Кейин қабристон ҳимоясига ўтишди.

Ҳарҳолда, барча муаммолар ҳал этилди. Қишлоқ аҳли бирин-кетин қирнинг ортидаги янги қурилган посёлкага кўчиб кета бошлади.

Ер юзиди қанча аҳил оила яшашини билмаймиз, бироқ шунисини биламизки, улардан биттаси шу қишлоқлик марҳум Келди бобонинг оиласи. Гарчи Келди бобо ҳаётлигида ўзи бош бўлиб тўрт ўғлининг ҳар қайсисига биттадан ҳовли қурдирган бўлса-да, кейинчалик ҳам томорқа, кўра ва қозон битталигича қолди. Албатта, бундай оиланинг ҳам бошида янги посёлкага кўчиб ўтишдан бўлак яна бир ташвиш — кўра билан қозонни тенг тўртга бўлиш масаласи кўндаланг тургани учун ҳеч бўлмаганда кичкинагина «оилавий кенгаш» ўтказилиши лозим эди.

Кенгаш шанбага белгиланди. Таомилга кўра, масла-

хатга Қулмат бобо билан Комил бобо таклиф этилди. Комил бобо бетоблиги учун келолмади. Қулмат бобонинг ўзи чиқди. Чиққани яхши бўлди. Ахир, жон кўшни, бунинг устига Келди бобонинг ҳовлисидаги терак қачон экилганидан тортиб, кўҳна оғилхона тупроғи қаердан олинганигача биладиган у киши.

Улар Келди бобо чиқарилган уй, ҳозирда Нордон момонинг ҳужрасида фотона қуриб ўтирдилар. Ош ейилиб, дастурхонга фотиҳа ўқилгач, Қулмат бобо кампирга имо қилди. Нордон момо келинларини чақириб келди-да, одати бўйича бурчақда мунғайиб ўтирди.

Ниҳоят, жамоа жам бўлгандан сўнг Қулмат бобо тили тағига бир отим нос ташлаб, гап бошлади:

— Энди бу ерда ортиқча сўзнинг кераги йўқ. Нимани гаплашиб олишимиз аниқ. Ўзларингиз биласизлар, у ерда ҳозиргидай бирга яшаб бўлмайди. Иложи топилса, ўша ёқда яна келишаверасизлар. Хў-ўш, бўлишишларинг лозим. Ҳар бирингиз албатта, алоҳида рўзғорли бўласизлар, шунинг учун ўртадаги мол-ҳол, товоқ-қошиқ, сабзи-пиёзлар ҳам... Энди янги жойда ўрганишиб олгунча... Тенг ажрим қилинмаса бўлмас. Биласизлар, Келди аканиям қазо қилганига беш-олти йил бўлди, сандали, пойтешасидан бошқа сизлар бўлишадиган мол-дунёси қолмаган — бариси ўзингизники. Шу уйдаги бор нарса ўзингизнинг пешона терингиз...

Нордон момо ҳам кўп қатори жимгина ўтирарди. Кўнгли тўқ эди. Ўғиллари мўмин-қобил болалар. Келинлари ҳам эрларнинг чизган чизигидан чиқишмайди. Жанжалсиз турмуш кечиради.

— Тўғри айтасиз, — деди катта ўғил, — бизга қолса, ҳалиги, ўзбекчилик дегандай... ўша ёқдаям уйлари-мизнинг ёнбошидан ўзимиз бир-икки иморат солиб кўра қуриб, яна бирга яшайверардик, лекин посёлканинг ҳусни бузилармиш. Мумкин эмасмиш. Энамгаям айтдим...

Нордон момо катта ўғлига фахр билан боқди. Тўнғичи — шафтолихўри. Биринчи бўлиб отасининг қаноти-га кирган, кейин укаларига бош бўлиб қолган ҳам шу. Ҳар уч гапнинг бирида «энам» деб гапирди.

Тақсимот қорамолдан бошланди.

— Сигир еттита экан, — деди Қулмат бобо. — Ҳамманга иккитадан тегмайди. Бу ёқда хўкиз, ғунажин, бузоқлар бор. Ҳар ким рўзғорига яраша, ҳолига қараб бўлиб олса ёмон бўлмас.

Ўғиллар, келинлар бирваракайига маъқуллашди. Учинчи ўғил таклиф киритди:

— Молларимиз касал бўлсаям, бола туғсаям, бошқа бўлсаям сизга чопамиз. Барисини беш қўлда танийсиз. Каттасиз, биласиз. Раз-раз ўзингиз биздан сўрамай, бўлиб-бўлиб ташлайверинг.

Ўтирганлар (унча хушламай, албатта) бош ирғаб тасдиқлашди. Нордон момо ўртанча ўғлига жилмайиб қаради. Чўрткесари, суянчиғи. Ичидагини дангал айтади-қўяди. Армияга кетганида уч ой хат ёзмай ҳамманинг ўтакасини ёрай деган.

Қулмат бобо таклифни қабул қилиб сигирларни ҳар бир оилага қараб, бола-чақага қараб учтасига иккитадан, кенжага битта қилиб бўлди. Шу пайт индамай ўтирган кенжа келин кулиб-кулиб гапириб қолди:

— Анови бизга берилаётган қора сигир бор-ку, шунинг сути нимкала роқ-да. Дадасиям, болалариям оқ ошни яхши кўради...

Нордон момо бу келиннинг гапларини ўзича маъқуллаб ўтирарди. Ҳақини айириб олишни билади. Балодай, тетик. Ўзининг эркатойининг, супрақоқдисининг хотини.

— Келин тўғри айтади, — деди Қулмат бобо, — ана шундай очиқ-ойдин гапираверинглар яширмай. Кейин домонгир бўлиб юрмайсизлар... Тўғри айтасан, келин. Хў-ўш, нима қилдик бўлмаса?

Иккинчи ўғилнинг битта ола сигири бояги қора сигир билан алмаштирилди. Нордон момо ўғлининг афтангорига қараб туриб, унинг бундан норози бўлаётганини сездди. Ўзи азалдан оз-моз қитмироқ-да. Лекин барибир энасига меҳрибон.

«Кенгаш» оғир қозондек аста-секин қизий борди. Айниқса, «кейин домонгир бўлиб юрмаслик» учун «яширмай» гапиришлар авж олди. Шунгами ёки бошқа нарсалари, Нордон момонинг камгапгина, юмшоқгина чеҳраси тундлаша бошлади.

Алламаҳалгача ўтирдилар. Қорамол, майда мол, сабзавот-мевалар, товоқ-қошиқлар тенг тўртга бўлинди.

Ўйдан чиққач, Қулмат бобо ишнинг ҳеч хафагарчиликсиз ҳал бўлганидан хурсанд эди: «Аҳил оиланинг садағаси кетсанг арзийди. Раҳматли Келди аканинг хизматлари зое кетмабди. Узиям чўрткесар, билагон одам эди. Фақат болалари тушмагурлар бир нарсадан оғиз очилмади-да. Э, бу масалани аллақачон ҳал қилишган, эсдан чиқадиغان нарсамидики... Шундай бўлса ҳам, айниқса, шу бугун бир тилга олишганида ёмон бўлмасди чоғи...»

Бошқалар ҳам дам олиш учун уйларига тарқалишди. Нордон момо алламаҳалгача мижжа қоқмади. Унсиз йиғлаб ётиб, умрида биринчи марта марҳум чолини қарғади, негадир қарғади, фақат тонгга яқин бир оз кўзи илинибдию туш кўрибди. Аммо-лекин унинг болалари кечаси билан жойида ухлолмай тўлғаниб чиқдими-йўқми — бизга қоронғи, ҳар қалай, тонг отди.

Янги кун бошланиб, аҳил оила аъзолари яна юзмаюз учрашган, кечқурун фарзандлар яна йиғилиб, кечаги ҳал қилинмай қолган масалани ечган бўлсалар-да, Нордон момонинг тушидан ҳеч ким огоҳ бўлмади.

... Сойнинг олди тўсилган, сув омборининг сатҳи анча кўтарилиб қолганмиш. Қоқ ўртада чўкиб бораётган Нордон момо афтодаҳол ва ҳайрон эмиш. Тўрт ўғил эса тўрт томонга қўй-сигирларнинг ипидан тутганча қийналиб сузиб кетишар, қирғоққа етай деб қолишганмиш. Улар орқасига, Нордон момо томонга ачиниб қараб-қараб қўйсалар-да, иложлари йўқ эмиш. Қўллари банд эмиш...

Хат

«Салом ака!

Сизга яқиндагина хат ёзгандим, яна ёзаяпман. Ҳозир ёлғизман. Қорним унча оғримаяпти. Дадам ишда. Зиёда опам, Раъно опам ва аям сабзи ўташга чиқиб кетишган. Биров келиб қолмай тезроқ ёзиб битиришим керак.

Ака, командиригиздан жавоб олиб бир келиб кетмасангиз бўлмайди. Ишим чатоқ: хўкизимиз Зиёда опамни шохламоқчи бўлиб югурган куни телевизорни бузиб қўйдим. Билмасдан. Орқасидаги тешигидан сим тикқан эдим лампочкаси чирс этиб синиб қолди. Энди дадам мени хўкизнинг думига боғлаб икковимизиям тоққа ҳайдаб юбормоқчи: «Сузгич хўкизния, сенга ўхшаган бемаза боланиям бизга кераги йўқ!», деди. Уйдагилар мениям, хўкизния ёмон кўриб қолишган. Сиз кўрмагансиз-да, хўкизимиз жуда катта бўлиб кетган. Шохлари узун-узун, кўрқинчли. Энди нима қиламан, тоғда бўрилар ҳам бўлиши мумкин. Эндигина

¹. Нимкала — «кам», «мазаси йўқ» маъносига (шева).

иккинчига кўчандим-а. Янги йилда Қорбобо, яхши ўқигин, деб китобча совға қилганди, Алифбе байрамида «Ўқиш китоби» бўлгандим, охириги кўнғироқниям мен чалгандим. Қанча шеърларни ёддан биламан. Табелимда битта «тўрт»им бор, холос, қолгани «беш». Ҳаётимиз: «Иккинчи синфда синфком бўласан», деганди. Энди эса ҳаммаси тамом.

Икки кунга жавоб олаверинг. Икковимиз Кўкбулоқкам боришимиз керак. Холамнинг кучуги туққанмиш, боласидан олиб келамиз.

Тезроқ келмасангиз бўлмайти, мен бошқа ёмон иш ҳам қилиб қўйганман. Дадам, ҳўкизнинг думига боғлайман, деганидан кейин кўрқиб кетдим. Эртаси куни телевизорга лампочка изладим. Акрамдаям, Турдимуроддаям, Аваздаям йўқ экан. Авазларниқидан қайтаётган эдим, учинчида ўқийдиган Султон чиқиб қолди. Ёмон бола бўлсаям, ундан: «Сенда телевизорнинг лампочкаси борми?», деб сўрадим.

«Бор», деди у.

«Синиқ эмасми?»

«Бус-бутун, офилхонанинг шифтига яшириб қўйганман».

«Ўшани менга бер, телевизоримиз бузилиб қолди».

«Майли, — деди у, — мен билан бирга ўйнасанг, оласан».

«Дадам менга ёмон болалар билан ўйнама, деган».

«Менгаям дадам шундай деган. Ўзи сен яхши боламисан?»

«Яхши бола эдим, телевизорни бузганимдан кейин бемаза бўлиб қолганман».

«Майли, бўлаверади».

Икковимиз кўрғонга чиқдик. Жарнинг ёқасида битта қора эшак ётган экан. Султон: «Шуни пастга думалатиб юборишимиз керак, — деди. — Кўрқма, ўрнидан туролмайди, беланги бўлиб қолган». Думалатолмадик. Қулоғидан, думидан тортқиласак ҳам жойидан силжимади. Ака, ўшанга сизнинг кучингиз етадими?»

Кейин пастга тушдик. Бир боғнинг олдидан ўтаётганимизда Султон: «Кел, зардоли ўғирлаймиз», деди. Мен кўнмасам ҳам қўймади. Тешикнинг тубида у ёқбу ёққа қараб турдим. Султон боққа кириб кетиб қўйиниям, чўнтақлариниям тўлдириб чиқди. Тоза кўп опчиқди. Сойга тушиб роса едик. Ширин... Охирида бир дўппи зардоли ортиб қолди. Султон:

«Шуни ейсан!» деди.

«Ёёлмайман, қорним жуда тўйиб кетган».

«Бўлмаса лампочкани бермайман».

Мен ўзимни зўрлаб ҳамма зардолини едим. Қорним жуда шишиб кетди, яна сув ҳам ичдим.

«Энди данаклариниям чақиб еб қўёлмайсан», деди Султон.

«Ҳалиям».

«Агар еб қўйсанг, лампочкани аниқ бераман».

Султон данакларни чақиб бераверди, мен мағзини ейвердим. Биттаям қолдирмадим. Кейин бўлса, Султоннинг жани чиқди. Данакдан менга қолдирмабсанку, деб жогимга бир солди. Мен йиғлаган эдим, у қочиб кетди.

Тушдан кейин ичим қаттиқ оғриб қолди. Уйдагилар кўрқиб кетишди. Сабабини яширдим-да.

Бари бир, сирим очилди. Яқшанба куни бўлгани учун медпункт ишламаётган эди. Врачни уйдан чақиртиришди. Бир пайт Манзура опа кириб келяпти. У кишининг врач эканлигини мен билмас эдим, яқинда бўлган экан. Ҳалиги, сиз соатингизни қолдириб кетган Манзура опа-чи, ўша.

Мени даволаб бўлгач, у: «Бизнинг боғдан зардоли ўғирлаб қочган бола сенмидинг?» деб сўради.

«Йўқ, Султон эди. Мен тешикнинг тубида тургандим», дедим.

Ҳамма мени масхара қилиб кулди...

Мана шундай қилиб ўғриям бўлиб олдим. Ҳозирча мени ҳеч ким уришгани йўқ. Касалман-да. Биламан, тузалганимдан сўнг ҳали таъзимимни ейман. Энди ҳўкизнинг думига боғлаб уйдан ҳайдашлариям аниқ.

Ака, сизга ростини айтиб қўя қолай: телевизорни атайлаб буздим. Биласизми, бизнинг телевизор уруш тўғрисида кўп кўрсатадиган бўлиб қолган эди. Шуни кўрса аям йиғлайверади. Дадамнинг ҳам жаҳли чиқади. Сиз армияга кетгандан бери шу аҳвол.

Мен аямнинг йиғлашини ёқтирмайман.

Ишқилиб тезроқ келинг, иложи бўлса, ўша ёқдан лампочкаям сотиб олинг».

УЙ

Йўлда бир киши менга ҳамроҳ бўлди. У Маржонлик чўпон бўлиб, қўйларни тоғда шеригига топшириб уйига қайтаётган экан. Йўлдошим кўпчилик чўпонларга хос қандайдир шубҳа билан афт-ангоримни ошқора назардан ўтказгач, ҳамма нотаниш йўловчилар мисоли: «Қаёқдан келясан?», «Кимникига борясан?» каби қатор саволларни ёғдира бошлади. Мен жавоб берардим, шу тарзда тил топишиб олдик.

Қиялик бўйлаб дов-дарактлар билан қуршалган, катта сойликни эгаллаб ётган қишлоққа туша бошладик. Пастқамликдаги жимир-жимир сой сувини кўриб:

— Жуда чанқадим, — дедим ютоқиб.

— Булоқдан ичамиз, — дея сўқмоқдан ўннга бурилди ҳамроҳим. — Яхдай суви бор-да.

Ўттиз қадамча юриб, чўпон мақтаган булоқ бошига етдик. Чанқоғимизни қондиргач, бир оз дам олмоқчи бўлиб ўтирдик. Мен сигарет тутатдим.

Юқоридан қишлоқ яққол кўриниб турарди.

— Катта қишлоқ экан, — дедим.

— Нима, бу жойга илгари келмаганмисан?

— Келганман-у, бундай юқоридан кафтдагидай томоша қилмаганман.

— Катта ҳам гапми, — ички чўнтагини ковлаб қолди чўпон, — бу жойлар тоза эски. Бурун одам кўп бўлган, уйлар шунчалик тифиз жойлашганки, қишлоқнинг бу бошидан туриб томма-том ирғиб ўтса, ерга тушмасдан нариги бошигача борса бўларкан.

— Йўғ-э?

— Ишонавер. Кейин кўчки тушиб, омон қолган одамлар кетиб қолган, очарчилик пайтлари терламадан қирилиб кетган, бошқа бўлган... Уйлар ҳам бузилиб ўрни текис бўлиб кетди.

Чўпон чўнтагидан соатини чиқарди. Унга дам берди. У ёқ-бу ёғини арта бошлади.

Мен ҳамон қишлоқни томоша қилардим.

Синчиклаб қаралса қир ёнбағирлаб сарғайиб кўринаятган катта-кичик тепаликлар чўпоннинг бояги гапини тасдиқлаётгандек туюларди.

Юқоридаги шиферланган, дид билан қурилган иморатларнинг қоқ ўртасида томмини қалин ўт босган қаровсиз эски бир уй ҳам қаққайиб турарди. Томорқаси катталиги жиҳатидан қўшни ҳовлиларниқидан қолишмасди.

— Анави уй бузиб турар экан, — дедим ўша ёққа ишора қилиб. — Нима, эгаси ташлаб кетганми?

— Шундай десаям бўлади. Ҳозир сен, бузиб тураркан, деётибсан-у, вақтида қишлоқда бу уйдан ўтари йўқ эди.

Мен савол назари билан чўпонга қарадим.

— Бу уйни Иброҳим деган одам Самарқанддан уста олиб келиб қурдирган, — деди у. — Яқинига бориб қарасанг, ҳозир ҳам ҳайрон қоласан. Девори пахса, устунлари ўйиб ишланган; ромлариям, эшиклариям эскича, бекларникидек нақшинкор. Ҳамма хоналарининг шифтига вассажуфт урилган. Тоза пишиқ уй, бўл-маса аллақачон қулаб тушган бўларди. Оғилхоналариям яхши эди.

— Ҳозир тиклаб олса бўлмасмикан?

— Қийин-ов, омонат бўлиб қолган, агар томорқаси демаса... Бу уйнинг ўзига яраша тарихи бор. Иброҳим бово ёлғиз фарзандини шу ерда уйлантирди. Уруш бошлангач ўғлини ҳарбийга чақиришди. У урушдан қайтмади. Кейинчалик чолнинг келини ҳам кетиб, кампири иккови катта ҳовлида ёлғиз қолишди. Кўп ўтмай кампири ҳам қазо қилди.

— Ушанда сотиб юборса бўларкан, — дея чўпоннинг гапини бўлдим.

— Ҳамма қизиқ шунда-да, — деди чўпон. — Уйга у ёқ-бу ёқдан харидорлар чиқа бошлаганди. Чол бўлса ўғлидан умид қилиб сотолмай юрарди. Анча қуввати кетиб қолгандан сўнггина сотди бечора. Эски пул билан уч минг беш юз сўмга. Холдор деган одамга. Айтишларича, ўшанда насыяга сотган экан. Холдор ака хотин, бола-чақаси билан кириб яшайверишди, бир ҳужрачада Иброҳим бова турарди. Кейин чол қазо қилди. Узиникини ўзига яратиб кўмиб келдик. Холдор ака ўқимишли киши эди, вақт-ўтиб, кўтарилиб, шаҳарга кетадиган бўлиб қолди. Ҳовлини ҳов анави уйнинг эгаси, — чўпон қўлини бигиз қилиб кўрсатди, — Абдураззоқнинг қарамоғига ташлаб, сотиш тўғрисида оғиз очмасдан кўчиб кетди. Абдураззоқ қишда томини кураб ёзда томорқадаги пичанини ўриб олиб, мева-чевасини еб юраверди. Ҳалигача шу аҳвол, эгасидан дарак йўқ.

— Уша Холдор деганингиз беҳафсала одам бўлса керак, — дедим ҳамон ҳувиллаб ётган ҳовлига тикилганча ачиниб, — шундай уйни...

— Баримиз ҳам шундай деб ўйлаймиз-у, лекин гап бошқа ёқда-да.

Мен қизиқдим:

— Хўш?

— Эшитишимча, у одам уйнинг пулини чолга тўлаёлмай қолган экан. Кимгадир ўзи айтганмиш. Абдураззоқ ҳам аросатда қолган: сотиб олақолай деса, шаҳардаги эгасидан бир ёруғлик чиқмайди, бошқа бировга беролмайди. Уй ҳам, томорқаям кундан-кунга хароб бўлиб боряпти. Ахир бунгаям алоҳида қунт керак, куч керак, қарз ёмон нарса-да, а, қара...

— Энди нима бўлади? — дедим ташвишимни яширолмай.

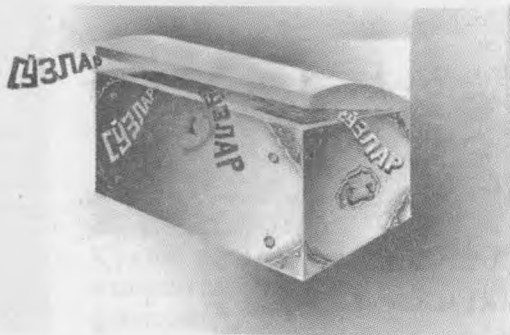
Чўпон обдон артилган соатини қўйин чўнтагига солиб қўйди. Кўзғаларкан, деди:

— Ким билади дейсан, бу уйга на Холдорнинг ҳадди сиғади, на Абдураззоқнинг. Бошқа бировни-ку айтмасак ҳам бўлади. Энди-и... анавиларга ўхшаб нураб, қабрдай дўмпайи-иб қолса керак-да...

ТИЛ САНДИФИ

Сўз айлади инсонни ҳайвондин жудо.

Алишер Навоий

Ҳурматли редакция ходимлари!

«Ёшлик» журналидан алоҳида саҳифа ажратиб «Тил сандифи»ни ташкил этишларинг кўп савоб иш бўлди. Мен журналнинг 8-сонига берилган 20 та сўзнинг изоҳларини ўқиб, теграда қизиқиб интилувчанларнинг кўплигига қониқиш ҳосил қилдим. Бу билан илмий тил фондимииз, ундан адабий тилимииз яна бойиши қувончлидир.

Бироқ мен қутлаш билан бирга, айрим фикрларимни ҳам баён қилмоқчиман. Сўзлар ўз жойи-ўрни ва ўрин топган лавҳаси (мисоллари) билан бўлиб, шеър, эртақ, дoston, мақол ва халқ топишмоқлари билан исботланилса, жуда ҳам кўркам-ли чиқар эди.

Бизда дostonлар шажара бошида
Кўшиқ-куйлари минг йиллар ёшида.

Яна халқимиз оғзаки ижодида шундай айтим ҳам бор:

Рисояли айтмаса,
Дурри гавҳар — тил ғариб.
Бошчи ақл бўлмаса,
Бўлиб қолар эл ғариб.
Ўз жойини топмаса,
Бўлиб қолар тил ғариб.
Ўз тенгини топмаса,
Бўйга етган қиз ғариб.
Қадрин қавми билмаса,
Қари қолар тез қариб.

Масалан: «БЕДОВ» сўзи тулпор, учқур от, ғир от, қанотли от деган синонимларга эга. Таърифи:

Даҳ деганда Қатортолдан хезлаган,
Шамолига оққан дарё музлаган,
Фалакдан яшиндай энган бедовсан.

[Эргаш Жуманбулбул, 2-жилд, 39-бет.]

дейилса, отнинг хашаки, паст наслиги «ЖОБИ» дейилади. Таърифи:

Парилар макони кўйиқопиди,
Сув тубида юрган одам обиди,
Бу қичовга бу отларинг бўлмайди,
Тулпор эмас, бунинг бари жобиди.

[«Равшанхон» дostonидан.]

(Давоми 57-бетда)

Картина қурилишининг бутун системаси белгига, қурилмага, иероглифга айланади. Уларнинг оралигида қисман ёритилган мавзунинг ривожлантирувчи Мовийлик тимсоли — Сув тимсоли, Орол тимсоли жойлашган.

Асар улкан рамзга айланган, бир сюжетнинг мукаммал даражасига етказилган. У фақат пластикага оид масалалар фокусига эмас, энг асосий, маънавий, фалсафий, коинот экологияси муаммолари фокусига айланади. Бу муаммолар энди инсон олдида турмайди, балки уни ичдан бўлиб ташлайди, Инсоннинг ички параллелларини вайрон қилади. Эвклиднинг бешинчи постулатини сақлаб қолиш истаги рассомнинг орзусига айланади. Шу орзу билан у инсониятга мурожаат қилади: Табиатни асрайлик, она Сайёрамиздаги Бахри Муҳитни асрайлик, Оролни, Войкўлни, Исиккўлни ва Уммонларни асрайлик.

Ҳа, биз яқинлашиш ва узоқлашишнинг абадий гирдобидамиз. Бузиш ва Яратиш. Вайрон қилинган нарсаларни тиклаш, йўқолганларини қайтариш, Уйғунликни тиклаш ва Уйғунликни асраш, айниқса, ҳозир ҳар нарсани англаш жараёни кетаётган, Бўшлиқнинг бир бўлаги бўлиш — Коинот ўзлаштириладиган даврда жуда муҳимдир. Сукунат... Самога кўтарилган, муаммоларнинг қоронғи чоғи узра парвоз қилган Сахро сув сўрайди, қақроқ сахрога айланган самони мовий чаманзорга айлантиришимизни талаб қилмоқда. Инсоннинг фаолияти, фаолияти ва яна фаолияти Табиатни асрашга, инсон курашининг буюк кучи Табиат ва Коинотдаги Уйғунликка қаратилиши лозим — асардаги асосий қақриқ ва аланга ана шу. Шу маънода, яъни асарнинг ижтимоий аҳамияти маъносида Б. Жалолов Пикасонинг «Гернике», Дейнеканинг «Петроград мудофаси», Суриковнинг «Войвучча аёл Морозова» асарларининг аҳамияти даражасига яқинлашади.

Рассом Баҳодир Жалолов асари тимсолларининг мутаносиблиги билан томошабинни одатдаги кузатишлар чегарасидан ташқарига — фалсафий ва руҳий ҳаракатдаги тимсоллар дунёсига олиб киради. Асарни тушуниш муаммоси, у орқали эса, ҳозирги замон муаммоларини билиш масаласи пайдо бўлади. Асарни бугунги кунимизнинг руҳи ўрнида қабул қила бошлаймиз. Замон ўзига мос символ, ўзига мос белги, ўзига мос иконограмма белгилайди.

Замон ўз реализмини қарор топтиради — бирон-бир тузилишга эга, драматик, аммо бугунги Инсоннинг маънавий изланишларига далда бўладиган реализмни. Жавоб Ақлда ҳам, Юракда ҳам мавжуд. Поэзия фикрдан ажралмасдир. Инсон учун ҳаммаси бир бутун нарса...

«Экологик фоғия» асари янги замонавий проблематикуси билан, янги пластик тили билан республикамизда тасвирий санъат асарларининг янги типини вужудга келтирди. Бу пластик тил грамматикаси ҳам классик ва академик картиналар грамматикасидан кескин фарқ қилади.

Давримиз зиддиятларининг ҳосиласи бўлиш коинот экологиясига бағишланган жанр замонавий улкан масофаларни жойлаштириш ва мослаштиришга қаратилган ўз услуби, ўз методи, ўзининг образлар системасини шакллантирмоқда.

Бу картиналар замонавий архитектуранинг ички безаклари учун жуда асқотади.

«Экологик фоғия» асари ўзининг бутун ижодий йўли ва изланишларини мана шу марказлаштирилган рамзларда ифодалай олган рассомнинг ҳозирги ижодий босқичдаги муваффақиятлари йиғиндисини ташкил этади. Рассомни шахсан таниб, ижодини ўн йилдан ортиқ вақт мобайнида кузатиб, унинг келажаги ва аҳамиятини ёрқин тасаввур қиласиз; у Уйғунлик қутби томон бораётган Жумбоқлар Уммонига йўл очувчиларнинг олдинги сафида бўлишдан иборат.

Баҳодир! Бир кун келиб сайёранинг зангори қатлами абгор қилинишига ва жулдур рўмол каби Нодонликнинг қоронғи чоғига улоқтирилишига йўл қўйиб бўлмайди. Санъат ва санъаткорнинг зиммасига тушадиган муҳим вазифа — инсонпарвар масалалар, инсоннинг маънавий қуроли худди ана шу нуқтадан бошланади.

«Экологик Фоғия» асари рассомнигина эмас, бутун Ўзбекистон санъатининг муҳим даври, босқичи, программ асари бўлиб қолади ва республикамиз сарҳадлари оша ватанимизнинг кўпмиллатли маданиятига қўшилган ҳисса

сифатида бутун Иттифоқда қадрини топажак.

Экологик фоғия, экология масалалари, коинот экологияси муаммолари — булар бари умумсайёравий масалалардир. Оролнинг ҳалокати туфайли Европа ва Канадада иқлим ўзгара бошлайди, тайгадаги ўзгаришлар натижасида марказий минтақада мувозанат бузилади. Сайёрамиздаги нарсаларнинг ҳаммаси ўзаро боғлиқ. Масала тобора сайёравий, интернационал характер касб этипти, пластика тили, сўз тили ҳам умумсайёравий, умуминсоний аҳамият касб этиб борапти.

Худди мана шу пластика тилида маданиятлар бирлигини англаш юз берапти. Бутун сайёрамизга тааллуқли масалани ҳал қилишда пластик услуб беихтиёр Малевичга, Пикасога, Кандинскийга, Хлебниковга, Хайёмга, Басёга, яъни ким маҳаллий, миллий шаклларнинг тор доирасини ёриб, коинотга оид тушунчаларга, мифология, фалсафий, поэтик тушунчаларга етиб борган бўлса — шуларга мурожаат қилмоқда. Шу маънода Б. Жалоловнинг «Экологик фоғия» асари шакли ҳам, тили ҳам, мулоҳаза тарзи ҳам ягона умумсайёравий маданиятни шакллантирувчи умумий боғлиқлик, умумлашма алоқалар қонуниятига бўйсунадиган катта умуминсоний, сайёравий орбитага чиқади.

кўзлари эса юмилди. Оғир сукутга толди. Зўр бериб миясидаги овозлар — фарёдларни чиқариб ташлашга уринди. Сал ўтмай хотирасида қўлга тушган кезлари хира жонланди.

Кўклам эди. Хур чўққилар орасидаги арчалар, дарахтлар кўм-кўк. Шох-шаббадан сопол товоққа ўхшатиб ясалган уясида у темирқанот эгизаги билан ҳозиргина онаси ташлаб кетган ёввойи кабутарни чўқишар, гўштарини узиб, ямлаб ютишарди. Баъзан у уя уватиға тумшуғини тираб бир-бирига мингашган қорамтир қоялар, сукутга толган яшил арчалар, тоғ этагида ўтлаётган моллар, ғимирлаётган одамларни кузатар, ҳаммаси ҳавасини орттитарар, тезроқ учгиси келарди. Гоҳ-гоҳ гандираклаб оёқларига қалқир, қанотларини силкиб, шу билан учиб ташналигини қондирарди. Бирдан уя ёнида боши катта аллақандай баҳайбат нусха пайдо бўлиб, унга чанг солди. Чирқираб, типирчилашига қарамай қанотларини сиқди-да, олиб бағрига яширди. Барча уринишлари зое кетди...

Одам уни ҳамон қоронғи хонада асраб, баъзан бир неча кунлаб озиқ бермас, сувсиз қолдирар, бу билан ўзининг ўйинларига бўйсунушига мажбур этарди. Қанотлари ўсиб, тумшуғи ва тирноқлари ҳам мўлжалдаги меъёрга етиб, у росмана бургутга айлангач, эгаси кутилмаган қилиқларни ўйлаб топа бошлади. Баъзан у узун ходанинг учига турли латта-путталарни боғлаб, эшикни қия очганича, хона ичкарисига суқарди. Бургут жонҳолатда унга ташланиб, тирноқлари билан чангаллаб чўқирди. Бу дастлабки ов — машқ эди, албатта. Лекин буни бажармаса, яна оч, сувсиз қолиши турган гап. Зимистонда мўлтайиб ўтираверарди. Бургутнинг миясида аста-секин «демак, ҳодадаги латтага ташлансам, чўқисам, эгам мени боқар экан», деган тушунча пайдо бўлди ва энди йиртқиқлашиб, эгаси кўрсатаётган ўйинларни бажараверди. Қорни тўйса, эгаси унинг учун ҳур чўққи бўлиб кўринарди. Одам, тасма, латта, қоронғи хона хотирасини банд этиб, бошқа ҳис-туйғуларни аллақачон четга суриб ташлаган эди...

— Қиғғғ... — Бургут беихтиёр чирқиради. Унинг бу галги чирқирашида беҳад толиққанлик, юрак хасталиги, телбалик кўйига тушган жонзотнинг исёни англашилмади. Ана шу кайфият билан у атрофини кузатди. Назарида, бургутлар кўпайгандек, қиғиллашлар ҳам тобора авжига минаятгандек туюлди. У кўклам кезлари осмонда мана шундай қора қуюнни кўрган, салдан кейин шаррос дўл ёққан, онаси уни қанотлари остига олиб, ўлимдан асраганиди. Бугун эса, бургутлар... бургутлар дўйдан уни ким асрайди?! Оҳ, эгаси тезроқ хонага кирса-чи! Қачон оёқларидан тасмани, кўзларидан латтани олади-да, бургутлар таъқибидан қутқаради?!

Уч ой ўтди. Бургут тинмай қанот қоқиб, учини машқ қилди. Унинг учиб кетиши мумкинлигиға кўзи етган эгаси янги «ўйин» ўйлаб топди. Қанотларининг ўсиши — росмана бургутга айланиши ўзининг бошиға етди. Оёқларига тасма, кўзларига латта боғланди. Эгаси найрангбозликни бошлашдан салгина олдин тасма ва латтани ечиб ташларди, холос. Шундагина у хона ичида у ёқ-бу ёққа учиб, қанотларининг чигалини ёзарди. Уша кунларнинг бирида хонага сарғиш жонвор чопиб кирди-да, ўзини бурчакка урди. Бургут қиғиллаб унга ташланди. Уткир тирноқлари каламушнинг вужудига қирт-қирт санчилди, ичак-чавоғини чиқариб ташлади. Каламушнинг кўзларини чўқилаб турганда эгаси югуриб келиб, чангалидан ўлжани ажратиб олди. Олмаган тақдирда у каламушни еб қўяр, бу ҳол овға қўл келмасди. Бургут ўлжани олиши, эгасига қолдириши керак. Овнинг таомили шунақа. Бургут шунинг учун боқилар, тутқунликда сақланарди. Тешилган, чўқилган тери яроқ-

сиз бўлиб, уни тегишли идоралар қабул қилмасди. Бургут эса буни тушунмайди. Шу сабаб тумшуғига урилган таёқ зарбидан орқасига ағдарилди. Кўзлари очилди.

— Кўз тегмасин, — деди ўша кунни одам қувониб ва чирқираётган бургутга тикилди. — Ажойиб, олғир бургут бўласан. Энди латтани ечмайман. Кўзларининг нури тежалади. Оёқларингни тасмадан бўшатмайман, ҳуда-беҳуда куч сарфламайсан. Менинг бахтим бор экан. Сендақа бургут бу атрофда ҳеч кимда йўқ.

Бургут эгасига қаради. Гапларига тушунмаса-да, барибир, шаъниға олқишлар ёғдираётганини сезди.

Қиғиллашлар уни яна ҳушиға келтирди. Ҳали-вери улардан қутулишнинг иложи йўқ шекилли. Улади — қутулади. Ё оёқлари тасмадан бўшаши, кўзларидан латта олиниши биланоқ қочади. Йўқса, унинг қондошлари парчалаб ташлашлари мумкин. Яхшиямки, кўзларига латта боғланган, бўлмаса, аллақачон кўзларидан ажрарди. Қизиқ, нимаға улар нотинч? Балки у бечораларни одамлар тинчитишмаётгандир? Балки бургут зотини мутлақо қириб ташлаш нияти бордир!..

Хонадаги қиғиллашлар авжига минганди. Атроф тобора даҳшатга тўлиб борарди. Бургутлар тўдаси телбаларча бир-бирларига ташланишар, бало-қазодай кўзларини чўқишар, патларини тўзитишар, гўштарини олишарди. Бу бандиликда сақланаётган Бургутнинг бундан бўёнги тақдирини ҳал қиладиган кун эди. Бургут бутун вужуди билан буни ҳис этиб, англаб турарди. У не-не азоблар, не-не найрангларға кўникмади. Очлик ва сувсизликка чидади. Улмаслик учун одамнинг барча нағмаларига бардош берди. Аммо оёқларидаги «тушов»ға, кўзларига боғланган латтаға, узуқун бандиликда ўтиришға кўниколмади. Энди... тақдирини шу уш нарса ҳал этади.

Қайсидир кунни толеи кулиб боққанди унинг. Оёқларидан тасма, кўзларидан латта олингани кез, хонаға катта, қора нарса чопиб кирди. Кўзи равшанлашиб билдики, бу мушук. Бургут дарҳол ҳамлага шайланди. Учди. Мушук орқасини деворга тираганча вағиллаб овоз чиқариб, пайт пойлади. У мушукка уч бор ҳамла қилди, лекин уринишлари бекор кетди. Мушук ундан ҳам кўра олғир чиқди. Шунда бургут илк бор қўрқди-ю, барибир, бургутлигиға борди: шаштидан тушмади. Охирги марта кучини, шиддатини синаб кўрди. Уткир тирноқлари мушукнинг бошиға санчилди. Мушукнинг териси бошиға йиғилиб, танаси тиришди. Биғиллади. Типирчилади. Бўлмади. Салдан кейин эса, кўзларидан ажради... Танасидан тирқираб қон отилди. Қорни ёрилганди. Бургут унинг кўзларини чўқилаб ютса ҳам, лекин гўштини емади. Тумшуғига таёқ тушишини эслаб, шаштидан қайтди. Сал ўтмай одам келиб, унинг панжалари орасидан ўлжани ажратиб олди. Лаҳм гўшт билан сийлади.

— Яхши, қойил! — деди у шодликдан ҳовлиқиб. — Сени тоққа олиб чиқиб, овға соламан. Мушукни олдинг, тулкини, энди қуённи бемалол тинчитасан. Эрта ё индин сени ташқарига — ёруғликка олиб чиқаман.

— Қиғғғ... — «Худо хайрингни берсин, тезроқ олиб чиқ. Юрагим қон, кўнглим хуфтон бўлди. Оҳ, нимасини айтай. Бордию ўзингни қоронғи хонаға ташлашса-да, кўзларингни боғлаб, оёқларингга тасма солиб қўйишса, табиийки, бўкириб оламни ларзаға келтирардинг. Мен... ахир, мен эркин қуш эдим, эркинликка ўргангандим. Оч, сувсиз қолдириб, турли ўйинларға ўргатганин алам қилади...» Эгаси буни дарҳол бургутнинг кўзидан англаб олди. Лекин унга ачинмади. Ачинмасди ҳам. Чунки у бургутнинг шундай аҳволға тушишини табиий деб биларди.

Мушук бургут учун сўнги синов бўлди.

Энди асралган кўз нурлари, кучини бўлғуси овга сақлаши керак.

Мушук «ови»дан кейин эшик ташқаридан беркитилди. Хона — унинг олами яна зимистон орасида бўзариб қолди. Назарида, Бургутнинг тўдадошлари тагин учиб, хонани чирқироқ овозларга тўлдириб юборди.

— Кифф...

— Етар, тинчланинглар! — Унинг кўксидан, эҳтимол, шундай бир нидо отилиб чиқди. — Улимга рози қилдиларинг! Оёқларим банд, кўзларим боғлиқ, албатта, сизлардан енгилман. Сизлар эса, эркин сизлар. Эркинликда гап кўп, унга ҳеч нарса етмайди, бандиликдан қутулай, сўнг сизлар билан олишаман, оғзи-бурнимдан тирқираб қон отилгунча олишаман. Кейин ора очилади, ҳозир мени тинч қўйинглар. Эгамнинг зуғуми ҳам етиб ортади...»

Бургутнинг қулоқларига таниш, ёқимли овоз — баъзан отаси йўқлигида кириб қанотларини силайдиган, яширинча гўшт, сув берадиган боланинг овози чалинди. Юрагини қувонч ҳисси эгаллади, танаси енгил титради: бола ҳозир ёнига кирар, қанотларини силар, олдига гўшт ташлар, сув беради!..

У болакайнинг киришини тоқатсизлик билан кутди, лекин у ҳадеганда келавермади. Аста-секин Бургутнинг хотирасида бола билан боғлиқ воқеа тикланди.

Боланинг отаси ўша куни бозорга кетганмиди — йўқ эди. У пайтдан фойдаланиб, ўртоқларини хонага — бургутнинг ёнига бошлаб кирди. Болалар бургутнинг атрофини ўрашиб:

— Вой-вуй, тумшуғи, тирноқларининг ўткирлигига қаранглар, бўрини ҳам олади, — дея қичқиришарди. Зериккан, сиқилган бургут эса ҳамроҳ топилганидан шодланиб қанотларини силкитар, қиғиллар, тўнкани панжалари билан ғижимлар, чўқир, ўз шаънига ёғилаётган олқишларни шу тариқа қаршиларди. Ўртоқлари қўярда-қўймай боладан бургутни ташқарига олиб чиқишни сўрашди. Пешонаси кенг, кўзлари катта раҳмдил бола билагига чармни боғлаб, устига бургутни кўндириб, ташқарига олиб чиқди. Узоқ бандиликдан кейин бургутнинг оёқлари тўнкадан, кўзлари латтадан халос бўлганди. Оламини бошига кўтариб қиғиллади, қанотларини қоқди. У гўё инсон зотиға қарши ёлғиз жанг бошлашга ҳозирланганди. Худди шу пайт бурчакда ухлаб ётган олапар кўзғалдию бургут унга ҳужум қилди. Ҳаш-паш дегунча итни ағанатиб, кўзларини чўқиб олди-да, ютиб юборди. Кўздан ажралган ит акиллаганча думаларди. Болалар даҳшатли манзарани кўриб, ҳар томонга қочиб қолишди. Ҳовлида итни саранжомлаётган бургут билан бола қолди. Яхшики, кўп ўтмай шопмўйлов киши бозордан қайтди. Амал-тақал қилиб, бургутнинг устига қоп ёпиб ушлади. Яна кўзларини боғлаб, қоронғи хонага олиб кириб ташлади. Йиғлаётган ўғлини юпатди, қопоғон итни тинчитган бургут энди бўри овига ҳам ярашига у ишонарди. Бу ҳол уни қувонтирмасдан қўймасди. Шу боис бургутни лаҳм гўшт билан эъзозлади.

Зерикиб, сиқилган бургут боланинг хонага киришини ҳамон кутиб, нола қилар, тўнкани тирнар, чўқирди. Йиртқичлиги беҳад ортганди. Оҳ, қандай даҳшат! Кўзи кўрмаган, қулоғи эшитмаган кўнгилсизлик содир бўляпти. Тасавурида... исён қилаётган бургутлар энди омонлик бермайди чоғи. Улар тутқун бургутни тинчатиш, ё ўзлари билан ҳур чўқиларга олиб кетиш учун борган сари уринишяпти. Оҳ, ўша тўдага қўшила олармикан? Истаганича жазолашсин, майли. Фақат қоронғи хона, тасма, латтадан халос этишса, бас. Оҳ, нимага эгасидан дарак йўқ?! Нимага у ҳолидан хабар олмайди?!

Оҳ, шодлик! Оҳ, бахтиёрлик! Адоқсиз, ниҳоясиз шодлик, бахтиёрлик. Ниҳоят, ҳа, ниҳоят, Бургут кунлаб, ҳатто ойлаб, йиллаб орзиқиб кутган лаҳзалар яқинлашди. Ҳа, яқинлашди! Кўпдан бери зимистонга айланган, ҳисобсиз кечаларнинг қоп-қора рангига бўялган, яъни қоп-қора ранглар жамланган хонанинг эшиги очилди. У эшикнинг қандай очилгани, эгасининг қай ҳолда ичкарига киргани, ҳатто қандай кайфиятда эканлигини ҳам аниқ ҳис этди. Эгасининг кайфи беҳад чоғ. Демак, ошиғи олчи. Чунки у бугун сеvimли бургутини ташқарига олиб чиқади-да, антиқа овга солади. Ҳозир эса оёқларига сариқ мисдан ясалган шарга ўхшаш кўнғироқчаларни тақади. Сор бургут кўнғироқчаларини жиринглатиб осмонга кўтарилади-да, ўзини, кўнғироқчаларини кўз-кўз қилиб, ўлжасига ташланади. Узини ҳам, эгасини ҳам қувонтиради. Антиқа ўлга қўлга киритилгач, уйга донгдор овчилар йиғилишади. Унинг ҳам, эгасининг ҳам шаънига олқишлар ёғдиришиб, қадахлар кўтаришади. Баҳонада бургутнинг ҳам қорни тўяди. Уч кунлик сурункали очликдан сўнг шундай бахтга муяссар бўлади...

У кутган ҳол чиндан ҳам юз берди. Аввал унинг кўзларидан латта олинди. Олингани заҳоти шодлик, бахтиёрликдан гўё терисига сиғмай семира бошлади. Ҳаяжонини яширолмайдан тантанавор қиғиллаб юборди. Гўё абадий уйкуга толадигандай ё бу дунёни абадий тарк этадигандай сармастик ва ташналик билан хонани кузатди. Қоронғи хона гўё яшнаб кетганди. Шоду хуррамлик билан у эгасининг ҳиссиз, ифодасиз кўзларига, шопмўйловига, қора тўнига, қизил белбоғига термилди. Эгаси хурсанд эди. Чунки ўзи ва бургут шаънига олқишлар ёғилладиган давр — ов фаслига навбат етганди. Бургут буни эгасининг кайфиятидан англаб турарди. Куз яқинлашаётганини тахминан сезаётганди. Хона эшиги очирилиши билан, у бир неча кундан бери тасавури, ҳис-туйғуларидан жонланаётган, гирдоб янглиғ учиб, нолалари билан қони, юрагига садо бераётган ўша бургутларнинг таъқибларидан ҳам қутулди. Эгаси унинг юрагидан бу таъқибларни маълум муддатга суриб чиқарди, уни изтироблардан қутқарди. Мана, ҳозир ёруғ оламга чиқади. Ташқари... ёруғ олам... оҳ, у ерда ҳур чўқилар, уяси, ҳаво, ота-онаси, қондошлари бор! У ерларда ҳур-ҳур учиб, ҳур-ҳур ов қилиши, ҳур-ҳур дам олиши, ухлаши, кўнглини чоғ қилиши мумкин... Ҳатто жуфтлашиши, насл қолдириши мумкин... Бу ерда насл қолдирилмай, пушти абадий қуриб кетиши тайин...

Кийиш, ейиш, кайфу сафодан бошқа нарсани билмайдиган одам бургутнинг оёқларига кўнғироқчаларини ҳам тақди. Тасмани тўнкариб ечди. Қанотларини қоқиб, панжаларини кериб, шодлигини намоён қилаётган бургутнинг ҳис-туйғулари билан бу гал ҳам қизиқмади. У биринчи галда овчи эди, ҳамма нарсани шу ов нуқтаназаридан баҳолайдиган одам эди.

— Уч кундан бери сенга гўшт бермаяпман, — деб минғирлади у бургутга тикилиб. — Очиққан, ўлгудай йиртқичлашгансан. Бугун сени бўрига соламан. Бўрилар тўзиб қолишди. Бугун бўри учраши керак. Кейин қорнингни тўйғазаман. Ашаддий овчи ота-боболарим ҳам сендай олғир бургутни қўлга туширмагандир. Сен бургутларнинг султонисан. Нега кўзларинг қонталашиб, важҳатинг бузиляпти?..

Бургут эгасининг гапини қанот қоқиш, чирқираш, кўнғироқчаларини жиринглатиш билан қаршилади. У бу билан: «Кўзларим қонталашгани, важҳатим бузилгани рости, — дея ҳисларини изоҳлай бошлади. — Сен ўз кўнглингни чоғ қилиш учун мени не азобларга қўймадинг. Эркимдан, ғуруримдан айрилдим. Ота-онам, қондошларим дийдорига тўймай улардан жудо бўлдим.

Неки найранг бўлса, менга ишлатдинг. Улмаслик учун ҳаммасига кўникдим!..»

Шопмўйлов киши бургутнинг кўзига тикилиб туриб, унинг фикри бузилганини, бугун ундан яхшилик кутиб бўлмаслигини тушунгандай бўлди, лекин жиддий эътибор бермади. Бепарволик билан билагига чарм боғлади, устига бургутни кўндирди. Тирноқлар чармни сиқди. Ҳатто эгасининг терисига қадалиб сескантирди.

— Тирноқларинг қурсин, — деб тўнғиллади одам қовқларини уйиб, — яхшики, билагимда чарм бор, йўқса, кўлдан ҳам айирасан.

Шопмўйлов киши ташқарига юзланди. Бургут гўзал оламни энтикиб, ташналик билан кузата бошлади. Оҳ, гўзал, ҳур олам! Оҳ, бу ёруғ оламда ҳамма нарса — тозалик ҳам, эрк ҳам, тоза ҳаво ҳам мавжуд! Бу оламда паст-баланд инсон кулбалари ҳам, дарахтлар, бургутлар, турфа қушлар ҳам, товуқлар, итлар, мушуклар, сичқонлар, моллар, йиртқич ҳайвонларгача бор. Бургут ҳаммасини кўриб, ҳис қилиб турибди. Ҳаммасини кўриш ниҳоят насиб этди. Лекин бундан қувонишга ҳам улгурмади. Кўзларининг нури беҳуда сарф бўлмаслиги учун эгаси унинг кўзини қайтадан боғлаб қўйди. Боз устига кўз тегмасин учун бўйнига кичкина тумор ҳам осди. Одамларда шундай ўткир, ҳасадли кўзлар бормишки, бургутни бетоблантериши, ҳатто ўлдириши мумкинмиш...

Бургут мувозанатни тўғрилаб, тирноқлари билан чармни ғижимлаганча эгаси билан қаёққадир кетаётганди. Хаёлидаги бургутлар унга яна яқинлашди.

Шопмўйлов киши қора отини йўрттириб борар, орқасидаги бола эса сукут сақлаб бургутни кузатарди. У бугун севимли бургутининг ов қилиши, бўри олишини кутар эди. Унг томонда чўққилари кўкка туташган — қачонлардир Бургут учун азиз ошён бўлган қоялар савлат тўкиб турарди. Қолган уч томон чексиз-чегарасиз кенглик — сахро эди. Шопмўйлов кишининг ота-боболари шу сахрода бургутлар билан ов қилишганди. Бу ерда япроқлари тўкила бошлаган дарахтлар, саксовул ва қамишлар кўзга ташланарди. Дарахтлардан нарида эса қумликлар ястаниб ётарди. Дарахт шохларида турли-туман жажожи қушчалар мунгли-мунгли сайрашар, куз билан видолашардилар. Кўклам фаслида бу ерга кўра-кўра қўй-эчкилар йиғилишар, куз тугаши билан изларига қайти-

шарди. Куз фаслида бу ерга фақат овчилар ташриф буюришар, мўмай ўлжалар билан яна уйларига йўл олишарди.

Қушларнинг овозлари Бургутнинг тоқатини тоқ қилиб, қорнини қулдиратар, эгасининг тезроқ илтифот кўрсатиб кўзларини ечишини сабрсизлик билан кутарди. Шу лаҳзада эса илк бор кўзларига латта, оёқларига тасма тушган воқеа хотирасида жонланди. Ҳаммасидан ҳам бандиликка кўниқолмаган, кўникишни истамаган ўша куни оғир кечди. Бошини ҳар томонга силкиб, оёқларини типирлатиб, тасмадан қутулиш йўлини излади. Очлик, ташналик, ундан ҳам кўра яшашга бўлган илинж, юпанч — қисмат уни ниҳоят бандиликка кўниктирди...

— Қиғғ...

Унинг қулоқларига яна бургутлар чирқираши эшитилди. Бутун вужудини қалтиратиб юборди. Қанотлари беихтиёр силкиниб, панжалари ёзилиб яна йиғилади. Ўзи билмаган ҳолда чирқиради. Демак, ота-онаси, қондошлари тагин учиб келишиб, уни чорлашяпти. Демак, у энди эгаси билан қололмайди. Қолмаслиги керак...

— Тавба, бу бургутлар қаёқдан келди? Бунча кўп? — Шопмўйлов киши кўркүв билан кўкка қаради. У юзлаб, минглаб бургутларни кўрди. Бургутлар осмонни булутдай тўсганди. Ўзлари билан бирга олиб кетишмаса эди... Овга солмасамикан?

Қора от тепалик ёнбағридан бир текисда йўртиб борарди. Тоғ чўққилари ёришган, пастда олам — ер ҳамон қорамтир парда орасида мудрарди.

— Қиғғ...

— Олим, ана унга қара! — ўшқирди шопмўйлов киши ва оёқларини узангига тираб кўзгалди. Кўзи қумлар устида ўлар-тириларига қарамай чопиб бораётган бўрига тушди. — Бўри, бўри... — У эгарга чўкди. Шошилич бургутнинг оёқларини бўшатди. Кўзларини ечди. Худди шу лаҳзани тоқатсизлик билан кутаётган бургут қиғмиллаб шиддат билан қанотларини қоқди-да, осмонга кўтарилди. Кўзлари ярқираб кетди. Оламни майда нуқталаридан тортиб, катта тепаликлари, тоғлари, дарахтлари, сойларигача аниқ кўрди. Олам унинг учун янгидан яралди, яшнади, гўзаллашди. Бургутнинг ҳам кўзлари, вужуди, ҳис-туйғулари қайтадан туғилди. Олам! Барча илинж, юпанчлар манбаи — шу гўзал оламни бургут узоқ вақт кўзлари, оёқлари боғлиқ ҳолда ҳис этди. Бир марта туғиладиган, бир марта яшайдиган шу оламда у умрини тутқунликда ўтказиб келди. Ҳеч ким, ҳеч қачон бандиликка тушмасин. Кўзи боғланмасин. Оҳ, мунаввар, музаффар олам! Узоқ бандиликдан сўнг оламни тўла гўзалликда кўришга муяссар бўлди. Оламнинг дийдорига тўйди. Яшаш гўзал туюлди. Ташналиги қонди. Танасининг тириши, кўнглининг чигаллари ёзилди.

Инсон гўзалликни тўла кўришни, ҳис қилишни чеклаб ташлаганди. Табиат қонунларини бузганди.

— Қиғғ... қиғғ... — Бургут осмонга қараб, ўзини бандиликдан қутқариш илинжида учиб юрган сонсаноксиз қондошларини кўрди. Қондошлари унинг шиддатига шиддат, кучига куч қўшди. Улар оламни ларзага келтириб чирқирашди.

— Қиғғ, — Бургут шиддатга минди. Барча йиртқичларнинг энг ҳиссиётлиси саналмиш шу сор бургут телбалик кўйига тушиб, ўзини ҳам, эгасини ҳам, қондошларини ҳам даҳшатга солиб учарди. Энди унинг учун ҳамма нарса қадрини йўқотганди. Қаршисида иккита йўл: ўлиш ё тирик қолиш турибди. Кўзлари нури, кучқуввати уни ҳар лаҳза эгасидан ўч олишга ундарди. Ниҳоят, бургут қочиб бораётган рақибни — бўрини ўчкорлик билан кузатди. «Ҳозир ташланаман, эзиб,

«Эзгилаб ташлайман, ё у мени ўлдиради!» — Шу туйғунинг юрагини ларзага солди.

— Қани, Бургутжон! Шиддатингни, кучингни кўрсат! Эртага манаман деган овчиларни доғда қолдириб мақтанай...

Бургут эгасининг гапига пинак бузмай йўлини бўри томон бурди. Ҳавони қанотлари билан кесиб, тезлигини оширди. Гўё оғир ҳаво, кумушранг осмон ўртасида бир олов, тезлик билан учиб борарди. Шопмўйлов киши отига қамчи босар, жазавага тушиб қичқирарди. Боланинг кўзи бургутда эди. Бургут кутган палла яқинлашди. У ҳужумга шайланди. Шу кез бўрини йўқотиб қўйди. Бўри хавфни сезиб, саксовуллар орасига кириб яширинган эди. Бургут шаштидан тушиб, яна юқорига кўтарилар экан, ўлжаси очиқликка чиқишини кута бошлади. Бўри ҳам ўлгудай фирибгар эди. Рақиби бургутни вақтинчаликка чалғитганди. Қутураётган бургут аламзадалик билан чирқирар, панжаларини кериб, тирноқларини ёзиб, ҳамон ўлжасини изларди. Боз устига тепадаги жондошлари уни исёнга ундашарди.

— Қиғғғ... қиғғғ...

Бургутнинг жонига эгаси ва чопаётган от ора кирди. Отнинг туёқ товушларини эшитган бўри яна қочишга мажбур бўлди. Бургут бирдан шўнғиб, панжалари мўлжалга етганда бўри ерга ағанади. Ҳамлага тайёрланди. Тишларини бир-бирига уриб, ириллаб тураверди. Бургут учун ноқулай вазият туғилганди. У қайтадан тепага кўтарилиб, қулай вазият туғилишини кутди. От тобора яқинлашар, бу ҳол бўрини таҳликага солаётганди. Яширинишга имкон қолмаганди. Қочди. Кучли зарб билан ташланган Бургутнинг панжаларига бўрининг бош териси эмас, орқа териси илинди. Кўтаришга уринди. Салдан кейин ташлаб юборди. Бўрининг кўкраги ерга урилди. Унгангани кез бошига яна оғир калтак тушди ва гангитиб қўйди. Кейин оғир панжалар бошини исканжага олди. Уткир тирноқлар бош терисига қирт-

қирт санчилиб қисди. Бош териси йиғилиб, кўзлари юмилди. Бургут ғазабга тўлиб, бўрини чўқишга тутинди. Навбат кўзларига етди. Кўзларини ҳам чўқиб ташлади. Шу тариқа бўрининг кўзлари, милки, бурнига иссиқ, шилимшиқ суюқлик оқиб тушди. Бу — бургутнинг тумшуғи, тирноқлари остидан сизган қон эди. Бургут ўртаниб ҳамон уни чўқиларди. У эгаси учун зарур бўлган бўри терисини илма-тешиқ қилиб ташлаши мумкин эди. Шопмўйлов киши отнинг жоловини болага тутқазиб, ўзи ўлжа томон югурди. Тасмани ушлаб, Бургутни тортди. Лекин Бургут қўзғалмади, чўқийверди.

— Қойил, боладинг, энди қўйиб юбор, — деди у Бургутга. — Терисини бузасан. Ҳозир гўшт бераман.

Одам хуржундан бир парча гўшт олиб Бургутга ирғитди. Бургут бўрини қўйиб, гўштга ташланди. Чўқиди, бироқ емади. Бир эгасига, бир ўлжага қараб тураверди. Энди унинг фикри, ҳислари мутлақо тиниқлашганди. Кўзлари олдидан қоронғи хона, очлик, сувсизликда ўтказган умри, оёқларига тушадиган тасма тинмай ўтарди. Кейин хотирасида латталар боғланган хона, илк бор олгани — каламуш, мушук жонланди. Шу орада у яна бургутларнинг қиғиллашларини эшитиб, осмонга қаради. Сон-саноқсиз бургутлар гирдобига кўзи тушди. Оламни бургутлар тўлдириб юборганди. Бургутнинг кўнгли озди, айнади. Панжасидаги гўштга қаради. Гўшт томоғидан ўтмади. Ейиш кўнглига сифмаётганди. Юраги ташна, безовта эди. Энди уни чўққиларга кетиш орзуси ўртарди. Оҳ, ҳур чўққилар! У ерда тасма, латта йўқ. Қоронғида эзилмайди, бўғилмайди. Эгасининг ҳаваси учунгина оёқларига тақиладиган кўнғироқчалар эса жонига тегди.

— Бургутжон... — деб шивирлади бўрини саранжомлаган одам қаддини ростлаб. — Гўштни е. Бугун мени қувонтирдинг. Эртага ўртоқларим йиғилишади, сени мақташади. Қийматингга ҳатто пул тикишади...

— Бургутжон, олақол, — деди бола унинг ёнига чў-

киб. — Аразлама отамнинг феълени биласан-ку. Мен учун олақол. Кўрқма, эртага яна гўшт бераман... Ол, е.

Бургут болага, кейин эгасига қаради. Кўзлари тўқнашди. Бургутнинг қонталаш кўзлари: «Аблаҳ, ифлос, сендан ҳеч қачон яхшилик кутиб бўлмайди. Сен мени бандиликда сақлашдан роҳатланасан. Бир йилдан бери найранглар билан турли ўйинларингга ўйнатдинг. Уйнамаганимга қўймадинг. Бу фақат сенинг ҳавасинг, шодлигинг учун юз берди. Лекин бирор вақт сен «Бургут бўлганимда, мени ҳам бандиликка ташлаб, қоронғи уйда асраб, кўзларимни боғлаб, оёқларимга тасма солиб қийнаганида, нима қилардим, деб ўйлаб кўрмадинг... Энди сенга омонлик бермайман. Учимни оламан...» қабилидаги ифода акс этарди. Одамнинг кўзлари эса: «Бургутжон, кўзларингдан нима демоқчи бўлаётганингни кўриб турибман. Сен ҳақсан. Лекин мен ўз ҳавасим, шодлигим учун сени банди этмадим. Тўғри, қийнадим... Тушун, ахир, мен шунга ўрганганман. Бургутсиз, овсиз туролмайман. Бу менга ота касб...» дер, Бургут ҳам буни англаб, кўзлари билан таъқиб этар, кўзларида энди бошқа туйғу ифодаланар эди: «Бир томон доим ғолиб, бошқа томон доим мағлуб бўлиши асло мумкинмас, ҳамма ҳам вақти билан қилмишига яраша жазоланиши шарт. Бу — табиатнинг қонуни. Шу табиат, албатта, сендан бургутларнинг ўчини олади». Одамнинг кўзлари эса: «Тўғри айтасан. Ҳозирча мен ғолибман, сен мағлубсан. Вақтики етиб, табиат қилмишим учун жазола — ўч олса, пешонамдан кўраман...» дер эди.

— Бургутжон, нима учун бунчалик важоҳатинг бузилди?! — деб минғирлади одам. — Гўштни есанг-чи...

— Қиғғ... қиғғ... — «Фирибгар, сен мени алдолмайсан. Илгари оёқларим, кўзларим боғлиқ эди. Хонага қамалгандим. Энди эркинман, сен билан олишишга кўрбим етади!» — Бургут қиғиллар, ҳисларини тахминан шундай изҳор этарди.

Табиатда бир ҳақиқат бор. У қушни ҳам, ҳайвонни ҳам, одамни ҳам эркин яратган. Улар ўз ўйлари, уялари, инларида эркин яшашга ҳақли. Ўзларини ҳимоя қилишга ҳам ҳақлари бор. Инсон кўзига яхши кўринган қушлар, ҳайвонларни қириб ташлади. Қолган жониворларни эса бургутлар билан овлаб йўқотяпти...

Шопмўйлов киши ҳайвонлар, қушларга бағишланган эшиттиришларни телевизорда кўрган, улар ҳақидаги китобларни ҳам ўқиган. Ҳозиргина бургут кўзларида акс этган тушунча, туйғуларга дуч келган. Лекин эътибор бермаганида. Бугун бургут уни ўз қисмати ҳақида жиддий бош қотиришга, аниқ бир қарорга келишга ундади. Мажбур ҳам қилди. Юрагида илк бор меҳр туйғуси кўзғалиб, Бургут томон яқинлашди. Яқинлашгани кез, у Бургутнинг кўзлари олайган, тирноқлари керилганини кўрди...

«Бугун сени овга олиб чиқиб янглишдим, чоғи, — ўйлади у рақибидан нигоҳини узмай. — Милтиқ бўлганида отиб ташлаб қўя қолардим...»

— Чамаси, қондошларингни кўриб, фикринг бузилди, — деб шивирлади одам. Осмонда ҳамон исён, ғалаён уз берарди. Тўда-тўда бургутлар ердаги қондошини тинмай чорлашарди. Вақт зиқ эди. Кутишга имкон йўқ эди. Бургут дард-алам, ғам-ғуссага, ҳасратга тўлиб қиғиллади. Бу — унинг ҳур чўққиларга учиб кетиш олдидан сўнгги илинж изҳори — қиғиллаши эди.

Бургут шиддат билан тепага кўтарилди. Худди шундай шиддат билан пастга шўнғиди. Одамнинг пешонасига оғир зарб тушди. Орқасига ағдарилди. Ағдарилгани кез, пешонасига тирноқлар ботди.

— Олим! Ур! — Бўкирди одам жонҳолатда. Кейин кўзларига ўткир нарса санчилди. Урни куйгандай ачишди. Ачишиш аста-секин оғриқ билан алмашди. Кўзлари

косасига қон тўлди, кейин ташқарига оқиб туша бошлади. Бургут чўқилган кўзларни ютиб юбориб, шиддат билан тепага кўтарилиб кетди.

Бургут қанотларини эркин-эркин ёзиб, мовий бўшлиқлар томон кўтарилди. У қиғиллар, тобора шиддатга миниб, атрофини қуршаб бораётган бургутлар орасидан ўзини мутлақо эркин, бахтиёр сезиб, қанот қоқар эди. Осмонга, унинг мовий рангига, тоза ҳавосига, атрофидаги тасмасиз, латтасиз, эгасиз бўшлиқларга термилиб тўймасди. Ҳислари жўшгандан жўшар, юраги гупиллаб урар, вужуди шодлик туйғусидан яйраб борарди. Узоқ бандилиқдан сўнг ниҳоят, ҳурликка чиққани эвазига уни мовий рангли осмон, тоза ҳаво, тубсиз бўшлиқлар қутлар, қаршиларди. Энди унга устки олам — осмон, пастки олам — ер, ердаги жамики мавжудот — дарахтлар, моллар, қурт-қумурсқаларгача, ҳатто одамлар ҳам ҳавас қиларди. Ў, ягона орзуси — чўққилар, қадрдон уяси, азиз ота-онаси, қондошларига етиш учун ўртанар, лекин ҳислари, тушунчасининг қаеридадир тасма, латта, эгаси ва қоронғи хона тикилиб турар, юрагини эзарди. У тутқунликдан мутлақо қутулса-да, у ҳақдаги тушунчадан ҳали қутулолмаганиди. Озод осмон! Оҳ, ҳурликка не етсин! Урина-урини охири ўша ҳурликка эришди. Майли, энди қанотлари ҳам узилиб тушсин, вужуди емирилиб кетсин! Кўзлари ириб, тирноқлари синсин! Барибир, ҳурликка чиқди-ку! Бандиликнинг барча кўринишлари, у ҳақдаги тушунчалардан қутулди-ку!

Ниҳоят, у кун чиқиш томондаги юксак чўққиларга термилди. Ўша ҳур чўққилар унга афсонавий жаннатдай, туганмас бир ҳазинадай туюлди. Ҳур чўққиларда ҳамма нарса мавжуд, муҳайё... Қизғиш харсанглар, яшил арчаларгача қалбига яқин, қадрдон. У йўлини ўша чўққилар томон солди. Етиб ҳам келди. Учиб, ўйнаб, кўнглини овлаб, сўнг уясини қидириб топди. Қўнди. Энтикиб, ҳансираб атрофни кузатди. Ўша сопол товоққа ўхшаш — шох-шаббалардан тикланган уяси. Тагига парлар тўшалган. Онаси тўшаган. Шодликдан кўнгли озиб, боши айланди. Аста-секин хотираси тиниклашди. Темир қанотлигида кўрган, бошидан кечирган воқеаларни бирма-бир жонлантириб юборди. Уззукун қанотлари остига олиб танасини қиздирган, ёмғирлардан асрайдиган меҳрибон онаси, ўқтин-ўқтин гўшт ташлаб кетадиган Бургут — отаси, гўшт талашиб чўқишадиган эгизаги ҳамма-ҳаммаси хотирасида тўлалигича тикланди. Кўзларига ёш қалқиди. Бу шодлик кўз ёшлари эди...

Бир пайт осмонда ғалаён қилишаётган бургутлар пастлади, унинг атрофига қўнишди. Сукут сақлаганча ҳайрат ва таажуж билан уни кузата бошлашди. Мана шу бургутлар узоқ муддат унинг тинчлигини бузишди. Бугун ҳурликка чиққанида, нима учун атрофини қуршаб олишяпти. Етти ёт бегоналардай тикилишяпти? У уя ёнгинасида қўниб турган онаси ва отасини таниди. Ўртада яна бир кичикроқ бургутча турибди. Бошқаларини танимади. Ўзини танитиш, орадаги ёт-бегоналикни унуттириш мақсадида чирқиради. Барибир ота-онасидан садо чиқмади.

— Қиғғ...

У онасига қаради. Кўзлари тўқнашди. Юраклар кўзгуси — шу кўзлар бир-бирларига жиддий термилди. Онаси кўзларида гўё: «Сотқин ўғил! — деган маъно акс этаётгандай. — Мени ташлаб, одам билан қаёққа кетдинг? Кута-кута кўзларим тўрт бўлди. Нимага қочиб келмадинг? Бургутлар таомилига нима учун хиёнат қилдинг? Отангни иснодга қўйдинг. Энди менга сендай сотқин ўғил керакмас... Тезроқ кўзларимдан йўқол,

йўқса, мана бу бургутлар кўзларингни чўқиб ташлашади... Бўйнингдаги туморинг, оёқларингдаги кўнғироқларни кўрмай...»

«— Қиғғғ... Онажон, мени тушун, — у ҳам қиғиллаб кўзлари билан мақсадини онасига англитишга уринди. — Мени одам ўғирлаб кетди. Қоронғи уйга қамади. Қанотларим чиқиб, учиш имкони туғилганда эса, кўзларимни боғлаб, оёқларимга тасма солди. Илк бор овга олиб чиққанда эса ёшлик қилдим, қочишга ақлим етмади. Ақлим энди кирди. Эгамнинг кўзларини ўйиб ташлаб, ёнингизга қайтдим. Ҳа, қайтдим... Энди сизлар билан яшайман. Сизларга содиқ қоламан...»

— Қиғғғ... — У бўйнидаги парлари тўкилиб, кўзлари кўрқинчли тусга кирган отасига қаради.

«Аблаҳ. Сотқин ўғил, — дерди гўё отаси қиғиллаб. — Қанотларинг ўсганда, илк бор овга чиққанингда қочишинг керак эди. Сени аллақачонлар унутганман. Бургутлар олдида иснодга қолдирдинг. Сен одамлар орасидан бузилиб қайтдинг. Оёқларингдаги кўнғироқчаларни жиринглашиб, туморингни силкитиб, бизни сеҳрлаб, анави нусхаларнинг ўйинларига ўргатарсан, уларга тутиб берарсан. Мен бунга йўл қўймайман. Яхшиси, ўзингни чўққига ур...»

— Қиғғғ...

«Ахир мен эгамнинг кўзини чўқиб, қип-қизил қонга бўяб келдим-ку, — деган маънода чирқираб дардини изхор этишга киришди. — Нахотки, сизларга хиёнат қилсам. Озгина фурсат беринглар, синаб кўринглар. Хиёнат қилсам, майли, ёриб ташланглар, кўзларимни чўқинглар. Бандилик жонимга тегди. Унга бошқа қайтишни истайман!...»

— Қиғғғ... қиғ...

Чўққини қайтадан бургутларнинг фарёдлари тўлдириб юборди. Улар гўё: «Кет! Қорангни ўчир!» деяётгандай туюлди. У олазарак бўлиб атрофидагиларга қаради. Узига ўхшаш ёш, навқирон, қорамтир бургутга кўзи тушди. У ғазаб ва нафрат билан ташланишга шайланарди. Кўзларида эса: «Ҳой сотқин! Найрангларингни йиғиштир. Сени одамлар олдида кетишга ҳам, бу ерда қолишга ҳам қўймаймиз! Сен сотқинлигинг учун жазоланишинг керак. Ҳализамон атрофингни ўраб учганимиздан мақсад, ўч олиш эди. Шунинг учун... сени қанча изладик. Руҳингни безовта қилдик. Сен бу ерга ўзинг билан бирга сотқинлиқни ҳам олиб келдинг! Биз буни асло кечиролмаймиз» қабалидаги тушунча ифодаланарди.

Бургут қанотларини ёзиб, учишга тайёрланди. Бироқ олдинроқ учган бургутлар уни кўзғалишга қўймади. Қуюн янглиғ тепасида айланиб, кўзини очишга имкон бермай, унга қарши очикдан-очик жанг бошлашди. Қанотлари билан уни уришар; тепишар, чўқишарди. Бургутни гангитиб ташлашганди. Зўрға у ўнгланиб учди. Жанг тепада — осмонда давом этди. Ўнлаб бургутлар унга ташланар, у эса рақибларидан ўзини ҳимоя қилар, чўқишар эди. Бир неча бургутларни тепиб тинчитди, кўзларини чўқишга ҳам улгурди. Энди унга барибир эди. Эгасини кўр қилган, у ёқларга қайтолмасди. Қондошлари эса ўч олаётганди. Улиши, ўлганда ҳам аламдан чиқиб ўлиши керак. Бўлмади. Ҳолдан тойди. Кўпчилик уни ҳолдан тойдирди.

— Қиғғғ — Бу унинг сўнги қиғиллаши бўлди.

«Сотқиннинг қисмати шу!» — Бургутлар чирқирашар, гўё фикрларини шу тариқа уқтиришарди. Салдан кейин у мутлақо ҳушидан кетди. Оёқларида жиринглаётган кўнғироқчаларнинг товушини эшитмади. Эс-ҳуши вужудини тарк этган кез, харсангдан харсангга урилиб, парчаланиб кетди.

ТИЛ САНДИФИ

[Давоми. Бошланиши 47-бетда.]

«**ЖОБИ**», «**ЕБИ**» сўзлари асли битта сўз бўлса ҳам, маъно англитишда фарқлидир. «**ЕБИ**» эл, қабила номида ҳам ишлатилиб келади. Мисол:

Сўғд ичинда ўлтирурлар ёбулар,
Ёбуларнинг минган оти ёбилар.
Ёбуларнинг илгидин эл тинмади,
ё булар бўлсин бу ерда, ё булар.

[Ўзб. ад. тар. хр-яси, 27-бет.]

Келтирилган мисоллардек, изоҳли қилиб, таърифи билан берилса, ўқувчи ҳам сўз ўрганиб борар, ҳам халқ ижодига қизиқиши ортар эди.

Журналнинг изоҳларида маъно мужмал. Масалан: «**ҒУЗ**» — тўрт томони ҳам жарлик билан ўралган чуқур» [74-бетда] дейилибди. Чуқур сўзининг ўзи жар сўзига яқин бўлса, яна қандай қилиб унинг атрофи тўрт томонидан жарлик билан ўралар экан?

Кейин, турк тили лўғатида «ғуз» деган сўз учрамайди. Боринги бўлсин ҳам. Исбот келтирилиб, «ғуз» сўзи мисол ичида кўрсатилса, ўқувчига бошқача бўлиб етар эди.

Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону лўғатит турк» китобида ёвуз ер ҳақида «ғазған» деган изоҳ бор.

«**ҒАЗҒАН**» — қазған, ўйилган ер, ўнқир-чўнқир, ботқоқлик, ёрилган ер, ёвуз ер, бузук ер. Мисол:

Қуш ёвузи зоғизғон,
Дарахт ёвузи азған,
Ер ёвузи қазған,
Будун ёвузи Барсаған.

[411-бет.]

Изоҳ: «**АЗҒАН**» — олови турмас, ёқишга ярамас дарахт.

«**БУДУН**» — одам, яъни Барсағаннинг одами ёвуз, бузук одамлар демоқчи.

59-бетда яна бир сўзнинг изоҳи бор: «**ГЕЛАГАЙ**» — янги туққан сигир сути, увуз», дейилган. Исботи керак.

«**АҒУЗ** — оғиз; оғиз сути [М. Кошғарий Д. Л. Т. 88-бет]. Оғиз сути фақат янги туққан сигирда эмас, эчки-қўйда, от-туяда в. б. ҳам бўлиши мумкин-ку!

Хулоса шуки, изоҳлар исботи билан берилса, ҳеч бўлмаса, олинган жойи аниқ кўрсатилса, яхшилигимизнинг қиммати яна ошар эди...

ШАҲБОЗ (фолк.) — лочин, овқуши.

Эгарлаб кел назаркарда тозимди,
Фирга миндир Ҳасандек шаҳбозимди.

[Э. Жуманбулбул, 2-жилд, 19-бет.]

ДЕЯНЧИҚ — деди-деди қилувчи, гап тарқатувчи, дедигўй. Мақол:

Гапда деянчиқ ёмон,
Дардда санчик ёмон.

КИЯНКИ (фолк.) — Келиннинг қайсингилларини атаб чақириши, аташи, айтиши.

Қулоқ солинг алвон-алвон сўзларга,
Карвон юрар элсиз кула тузларга,
Уйга келинг, икки бирдай киянки,
Уруш-жанжал ким қўйибди сизларга?

[«Хуш келди» достонидан, 229-бет.]

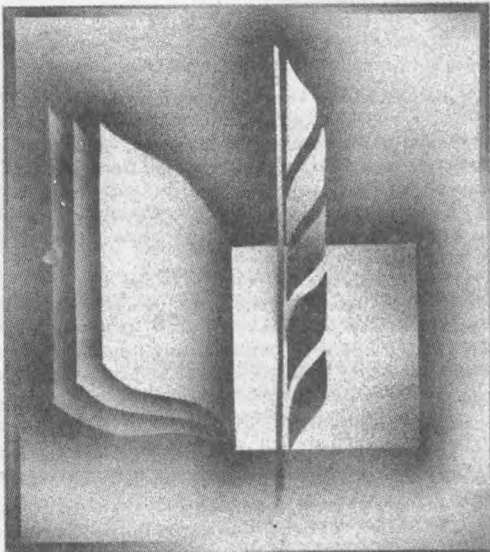
Маъқул кўрсаларинг, «Бас!» дегунларингча юбориб тураман. Сизларга ижодий камолот тилаб, самимий салом билан

Чори ҲАМРОЕВ,
Улуғ Ватан уруши қатнашчиси,
II группа инвалиди.
Қарши шаҳридан.

Хуршид
Даврон

Ёдимиз—ҳаётимиз

Болаликда Самарқанд атрофидаги районларнинг бирига пахта тергани чиқиб, уфққа туташган даланинг ўртасида мунғайиб турган кўҳна ёдгорлик (работмида, мадрасами, мақбарамми, аниқ билмаганман) ёнидан оқшом маҳали кўр-қа-писа тўп-тўп бўлиб ўтганимиз ҳамон эсимда. Ёдгорликнинг кўни битгани шундоқ кўриниб турарди. Уша пайтлари фожиани англамаган эканман. Ҳозир ўша манзарани эсласам юрагим зирқираб кетади.

Бугун ҳам республикаимизнинг кўпгина районларида йўқолиб кетиш арафасида турган тарихий-маданий ёдгорликлар жуда кўп. Атрофингизга назар ташласангиз, беихтиёр тарихий обидаларнинг хароб аҳволда ётганини кўрасиз...

20—30 йилларда динга қарши қурашнинг кескин, оғир хато-

ларга тўла суронида халқимиз асрлар давомида юрак тўрида асраб-авайлаб келган қўлёзмалар билан бирга юксак меъморчилик намуналари бўлган масжиду мадрасалар, работу мақбаралар ер билан яксон қилиб ташланди. Ахир вайрон этилган ёдгорликлар асрлар синови шакллантирган, ривожлантирган маданий анъаналар, гўзал меъморчилик намуналари — халқимизнинг нозик дидидан далолат берувчи гувоҳлар эди-ку! Биздан кейинги авлодларга қандай гувоҳлар қолади?

Самарқанд, Тошкент, Бухородаги қадимий боғларни, узумзорларни қуритдик. Қовуну тарвузларнинг уруғини заҳарладик. Ёдгорликларни буздик! Бироқ, бу ишларни амалга ошираётганда ҳар доим инсон маънавиятини бузётганимизни ўйладикми?!

Мен юқоридаги сўзимни Самарқанддаги Ашратхона ёдгорлиги мисолида шарҳлаб бермоқчиман.

Афросиёб харобазорлари сингари ЮНЕСКО ҳисобида турадиган Ашратхона ёдгорлиги тақдири маданий меросга эътиборсизликнинг ёрқин намунаси.

«Бобурнома»да қуйидаги маълумот бор: «(Темурбек) Самарқанднинг шарқида икки боғ солибдур, бириким йироқдур — Боғи Булдурур, ёвуқроғи — Боғи Дилкушодур. Андин Феруза дарвозасигача хиёбон қилиб, икки тарафига терак йиғочлари эктирибдур. Дилкушода ҳам улук кўшк солдирибдур, ул кўшкда Темурбекнинг Ҳиндистон урушини тасвир қилибдурлар». Бобур таърифлаган Боғи Дилкушо бугун эл ичида Ишратхона (Ашратхона) номи билан машҳур ёдгорликдир.

50-йилларда ушбу комплекс озми-кўпми таъмир қилиниб, атрофи ободонлаштирилган эди. Афсуски, кейинги йиллар давомида ўз ҳолига ташлаб қўйилган Ашратхона бугунга келиб вайронага айланди. Ёдгорликка нисбатан қилинаётган эътиборсизлик охир-оқибатда одамларга салбий таъсирини кўрсата бошлади. Бугун Ашратхона ҳожатхонага, ахлатхонага айлантирилган, теварак-атрофда яшовчилар ёдгорлик ичига шўрданак пўчоқларидан тортиб эски ашқол-дашқолларигача чиқариб ташлашмоқда.

Очиғини айтиш керак, Самарқанд область партия ва совет органлари ҳамда мутасадди ташкилотлар бир неча бор бу обидани қатъий назоратга олиш, уни таъмир планига киритиш масаласини кўриб чиққанди. Афсуски, фақат қарор қабул қилишу шунчаки масала қўйиш билан иш битмаслиги, бундан ёдгорликка ҳеч қандай фойда йўқлиги аниқ-равшан кўриниб қолди.

Ҳар гал Самарқандга борганимда албатта Шоҳизинда, Бибиҳоним, Регистон ва бошқа ёдгорликларни айланиб чиқаман. Авваллари бир ўзим томоша қилардим, ҳозир ўғлим билан бирга айланаман.

Ўтган йили баҳор пайти эди. Бибиҳоним таъмирида қатнашаётган таниш устани суриштириб борсам, у кишини ҳозир Самарқанд районидидаги Нодир девонбеги мадрасасининг таъмирида ишлапти деб айтишди. Излаб бордим. Салом-аликдан кейин: «Уста бобо, Бибиҳонимдан кетиб қолибсиз? Ахир у ердаям ишнинг бошида турганларнинг бири эдингиз-ку?», деб сўрадим. Уста анча вақт сукут қилди-да, кейин бошини кўтариб: «Ука, гуноҳга қолмай деб кетдим!», деди. Ҳайрон қолдим. Уста буни сезиб шундай деди: «У ерда қизиқ ишлар бўляпти. Таъмир лойиҳасини Тошкентдаги махсус институт бажарувди. Ишни бошлаб юбориб, қарасак, лойиҳа жуда хом экан. Лойиҳа ўлчамми билан Бибиҳонимнинг ҳажми тўғри келмайди денг. Энг қизиғи кейин бошланди: лойиҳани эмас, Бибиҳонимни лойиҳага қараб тузата бошласа бўладими! Бу нима эканлигини тушунасизми ўзи, ука? Бу бор нарсани бузиб, унинг нухасини тиклашга ўхшайди. Қолаверса, ёмғир ёғса уваланиб кетадиган ғиштлар билан тикланяпти. Эртага Бибиҳоним қулаб тушса, кейин мен гуноҳга ботмай деб ишдан кетиб қолдим».

Кўз ўнгимда қулаб тушган Бибиҳоним гавдаландию титраб кетдим.

Ёдимга Андрей Вознесенскийнинг Третьяков галереяси биносининг таъмир қилиниши тўғрисида ёзган мақоласи тушди. Шоир бино деворига ёпиштирилаётган ҳар битта плита Финляндияда махсус корхонада тайёрлангани ва устанин қўлига целлофан ўрамада келиб тегаётганини ёзган эди.

Хўш, нега биз қиммати Третьяков галереяси билан тенг обидаларимизни ҳаммом қуришда ишлатиладиган ғиштлар билан тиклашимиз керак? Бундан бир неча йил олдин республи-

лика ҳукумати томонидан кўҳна обидаларни тиклашга зарур фишт ишлаб чиқарадиган завод ташкил қилиш ҳақида қарор қабул қилинганди. Лекин қарор ҳамон қоғозда қолиб кетмоқда.

Рус архитектори Н. Соколов мақоласида шундай сўз бор: «Архитектор кўҳна шаҳар қиёфасида қадимий рус (ўзбек, арман, латиш) меъморчилиги хатларини ўқий билиши керак».

Шуни ўқидиму Регистон кўз ўнгимда ялт этиб тикланди. Қадим ўзбек маъморчилиги хатларини ўқий билмаган чаласавод архитекторлар айби билан ёдгорлик ёнида мактаб, рўпарасида беўхшов бинолар қад тиклаган. Гўри Мир мақбарасининг шундоқ яқинидаги меҳмонхона ўзининг осмонўпар «улуғворлиги» билан меъморчилигимиз гултожини ерга «чўктириб» юборди. «Бу — жаҳолат! — деб айтганди шаҳарни айланиб юрарканмиз москвалик шоир дўстим. — Наҳотки, меҳмонхонани бошқа ерга қуриш мумкин эмасди?!»

Уша кун «Бу — жаҳолат!» деган сўзни кўп марта эшитишим мумкин эди. Бирок, мен меҳмонга ҳозир область маъмурий киноси жойлашган майдон Самарқанд шаҳрининг қадимий кўргони ўрни эканини айтмадим, уялдим. Унга таъмир қилинаётган Бибиҳоним масжидини кўрсатдим шундоққина рўпарада — фабрика ичида мунгайиб турган Бибиҳоним мақбарасини ҳам кўрсатмадим, уялдим. Мен уни вайрона бўлиб ётган Ашратхонага олиб боршдан кўрдим. «Агар бизда шунақа бойлик бўлганида!» деди дўстим сафаримиз қаригач.

Академик Д. С. Лихачёв ёзади: «Тарихий шаҳарларда фақат бугунги аҳоли яшамайди. Уларда халқ хотирасида номи мангу битилган мозийнинг буюк инсонлари ҳам яшайдилар». Аммо Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарларида яшаган буюк алломалар хотирасини абадийлаштириш, улар билан боғлиқ ёдгорликларга лавҳалар ўрнатиш масаласи ҳамон кун тартибда турибди. Алоҳида мақола бўладиган мавзу бўлганидан бу ҳақда батафсил гапирмоқчи эмасман.

В. И. Лениннинг тарихий-маданий ёдгорликларга бўлган муносабати ибратлидир. В. Бонч-Бруевич хотираларидан бирида шундай деб ёзади:

«Владимир Ильич бир кун Бертенев китобида Иван Великий кўнгиракхонаси яқинидаги соборнинг бир қисми подшоҳ Николай томонидан ажратилиб, ҳарбий отлар учун пичанхонага айлантирилгани ҳақида ўқиб қолди. Владимир Ильич ғазаб билан шундай деди:

— Қанақа давр бўлган-а, учига чиққан арақчевчилик-ку бу! Ҳамма нарса пичанхонаю казармага айлантиришган: Ватан тарихи билан ишлари ҳам бўлмаган. Ҳозирнинг ўзидаёқ соборни бирлаштириш керак. Қаранг, мана бу китобда соборнинг лойиҳаси берилган. Қандай ажойиб-а!»

Совет ҳукумати ташкил этган таъмир бўйича комиссия бир неча кундан сўнг соборни бирлаштириш устида иш бошлади. Владимир Ильич ҳар гал сайр қилиб юраркан, таъмирчилар қошида тўхтаб ўтар ва қадимий соборни мароқ билан кузатарди:

— Мана бу бошқа иш, — дерди у. — Мана буни қўли гул усталар қурганига ишонасан. Аввалги қиёфасига қараб бўлмасди. Энди билдим, гап собор ёки уни қурган устада эмас экан. Ҳамма гап Николаю арақчевчиликда экан!»

Ана энди мен сизга худди мана шунақа «арақчевчилик»нинг бугунги қиёфаси ҳақида гапириб берай.

Хивада халқимиз меъморчилигининг гўзал обидаси — Муҳаммад Аминхон мадрасаси бор. Мана, бир ярим асрдир-ким, боболаримиз ёқиб кетган гўзаллик чироғи дилимизни ёритиб турибди. Шу пайтгача бу бинога заҳмат етмаган эди. Мана энди журналист Ю. Иброҳимов хабар қилганидек, «Меъморчилигимизнинг бу дурдонасига Ўзбекистон туризм ва экскурсиялар бўйича республика совети болта кўтариб чиқди».

Даромад кетидан қувиш касаллигига мубтало бўлган ана шу идора раҳбарлари собиқ мадрасада меҳмонхона очдилар. Орадан ўн йил ўтиб-ўтмасдан Муҳаммад Аминхон мадрасаси бошига қора кунлар тушди: обида деворларида ёриқлар пайдо бўлди, захдан деворнинг юпқа фиштлири уваланиб кетяпти, халқ усталари қўли билан бунёд этилган кошинларга зиён етяпти.

Туризм ва экскурсиялар совети ҳужраларни меҳмонхоналарга айлантириш, яъни иситиш шахобчалари, канализация тармоқлари келтириш, электр ёриткичлари тушириш, бошқа

зарур коммуникациялар учун уч миллион сўм сарфлади. Пойдеворсиз, қум устига қурилган бу кўҳна бино ҳозирги «керакли тош»ларнинг оғирлигини кўтара олмаяпти. Бунинг устига, биз юқорида санаган ишлар ҳам чала-чўлла қилинган экан. Сув таъминоти, канализация шахобчаларидаги кўпдан-кўп нуқсонлар эски иморатни батамом вайрон қилиб юбориши мумкин.

Иккинчи мисол: Қўқонда машҳур демократ шоир Муҳаммад Аминхўжа Муқимий умрининг сўнгги дақиқаларигача яшаб ижод этган Соҳибзода ҳазрат мадрасаси бор. Мадраса 1861 йилда Худойёрхон томонидан қурдирилган (Бу ҳақда Собир Абдулланнинг «Мавлоно Муқимий» асарига ҳам маълумот бор). Комплекс кошисиз барпо этилган (фақат айрим ичкари хоналарга ганч билан ишлов берилган): уч ҳовлию жанубий томонида унча баланд бўлмаган минора ва ҳужрадан иборат. Ҳозир мана шу мадрасага Қўқон шаҳар шоҳи атлас тўқиш фабрикаси жойлашган. Шу ўринда мен яна бир нарсани айтиб ўтишим керак. Кимларнингдир таклифи билан фабрикага Муқимий номи берилган. Аммо бу фабрика лавҳасида акс этмаган. Фабрика раҳбарлари, шаҳар маъмурияти шоир олдидаги гуноҳларини сезиб, «уялишган» бўлишса ажабмас.

Ҳозир мадрасанинг ғарб томонидаги дарвозасидан Муқимий яшаган уйнию унга ёнма-ён бир нечта ҳужраларни кириб кўриш мумкин. Комплекснинг асосий қисми ҳовли, лекин мезана ва бошқа дарвозаю ҳужралар бўш бўлишига қарамай фабрика ихтиёрида турибди. 1978 йили мадрасанинг турдан бир бўлаги таъмирланди, холос.

Бу ҳақда менга мактуб йўллаган кўқонлик дўстим Турғунали Ерматов сўзларини шундай тугатибди: «Худди мана шу жойда бевосита мадраса ичига ўрнатилган станоклар ишлашини бир тасаввур қилинг. Яна хон ўрдаси (ҳозирги ўлкашунослик музейи) атрофидаги болаларбоп поездининг гумбурлаб айланаётганини кўз олдингизга келтиринг. Эҳ-ҳе!..»

Ҳа, эҳ-ҳе, деб юборишингиз турган гап!

Мен яқинда бир гуруҳ ёзувчилар сафида Польшада бўлдим. Ёдгорликларга нисбатан қилинаётган ғамхўрликларнинг гувоҳи бўлиб ҳайратландим. Мени ҳайратга солган нарсадан бири шу бўлдики, ҳар қайси тарихий ёдгорлик олдидаги майдонда шишадан ишланган, кўркам қўтилар туради: унинг ичига пул ташланаркан. Қўти девори шишадан бўлгани учун ичидаги пулни кўриб турасан. Зиёратчилардан йиғилган бу пуллар ёдгорликлар таъмири учун ишлатилар экан. Хоҳлаган одам хоҳлаганча пул ташлаб турибди. Бу нарсанинг тарбиявий аҳамиятини айтмайсизми?! Ҳар ким «Ватаним ёдгорлиги учун ўз ҳиссамни қўшапман!» деб гурурланмайдими?

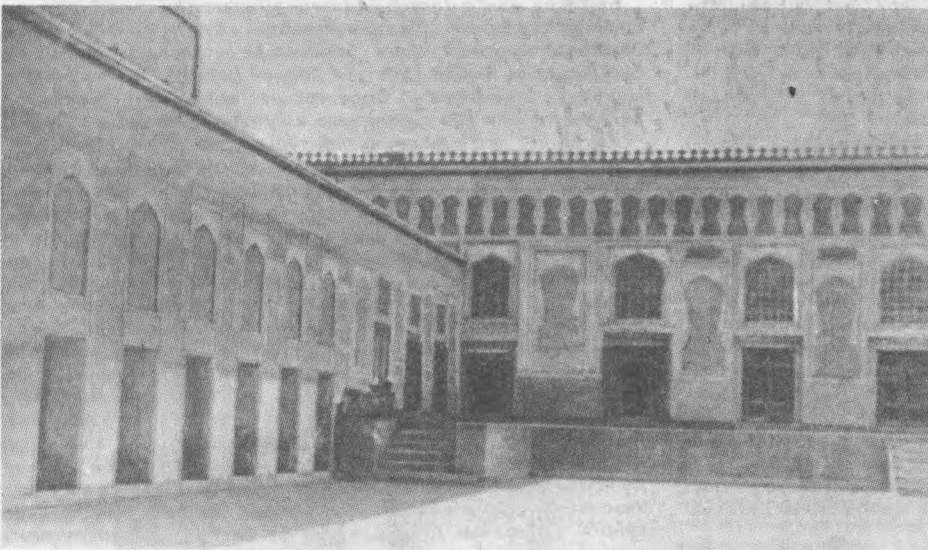
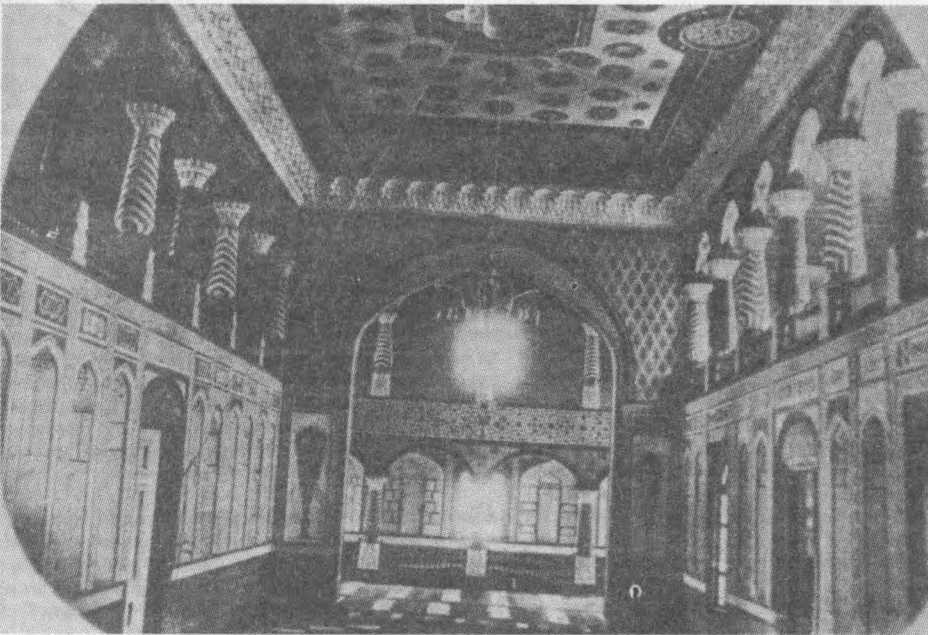
Краков шаҳри яқинида поляк халқининг миллий қаҳрамони Т. Костюшко номи билан аталган кўрғон-тепалик бор. Айтишларича, бу ёдгорликни халқнинг ўзи бир неча ой давомида қопда тупроқ ташиб бунёд этган экан. Мана сизга халқнинг эъзози! Биз нима қилдик? Биз Маҳмуд Таробий мақбарасини вайрон этдик. Биз дедим, чунки бу бизнинг бефарқлигимиз оқибатида рўй берди. Биз дедим, чунки боболаримиз ёдини таққирлаганлар — айбдор шахслар исмишарифини халққа айтмадик. Фақатгина айбдорлар номини халқ билгандагина «Биз» деган сўзни айтмаслигимиз мумкин. Ахир, ҳозир ҳақиқатни айтадиган замон-ку!

Кўмилган

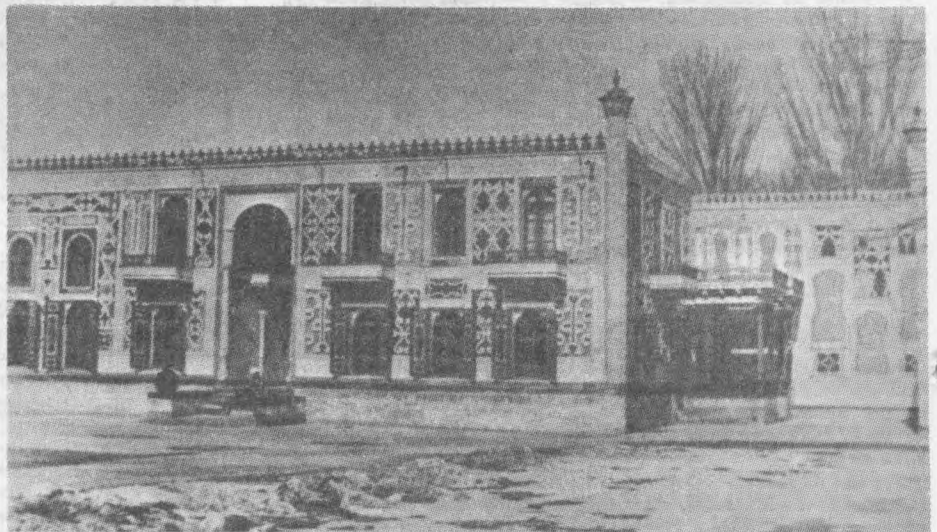
Маълумки, журнализмнинг ўтган йилги икки сониди қадим Бухоро обидаларининг бугунги аянчли аҳволи тўғрисида мақолалар эълон қилган эдик. «Ешлик»нинг 11-сонидан босмадан чиққан кунини «...Адабиёт» газетамизда «Обидалар нидоси» (1987 йил 20 ноябрь) мақоласи пайдо бўлди. Езувчи Нemat Аминов билан шоир Садриддин Салимов ҳам айнан «минг йиллар қаъридан оламга нур таратиб келган Шарқ гавҳари — Бухоронинг тош обидалари фарёдини» қоғозга туширишибди. Демак, Бухоро муаммоларига кенг жамоатчиликнинг диққатини жалб этадиган пайт келди!

Садриддин Салимов ГДРга қилган сафари чоғида Берлиндаги Пергамон музейида 1898 йили суратга олинган Бухоро қалъасининг бир бўлагини, қадимий шаҳар дарвозаси ҳамда қачонлардир вайрон этилган бир масжид суратини кўрган экан.

Бу ноёб обида Бухоронинг қайси даҳа-

Шаҳардан ташқаридаги Шербудин деган жойга амир қурдирган қасрлардан бугун фақат шу суратлар қолди!
Суратлар Н. Маузерники.

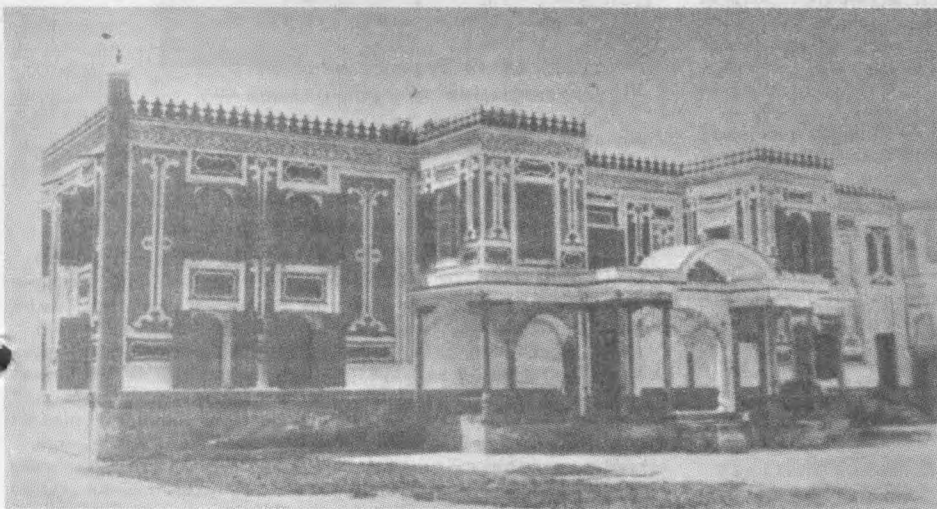
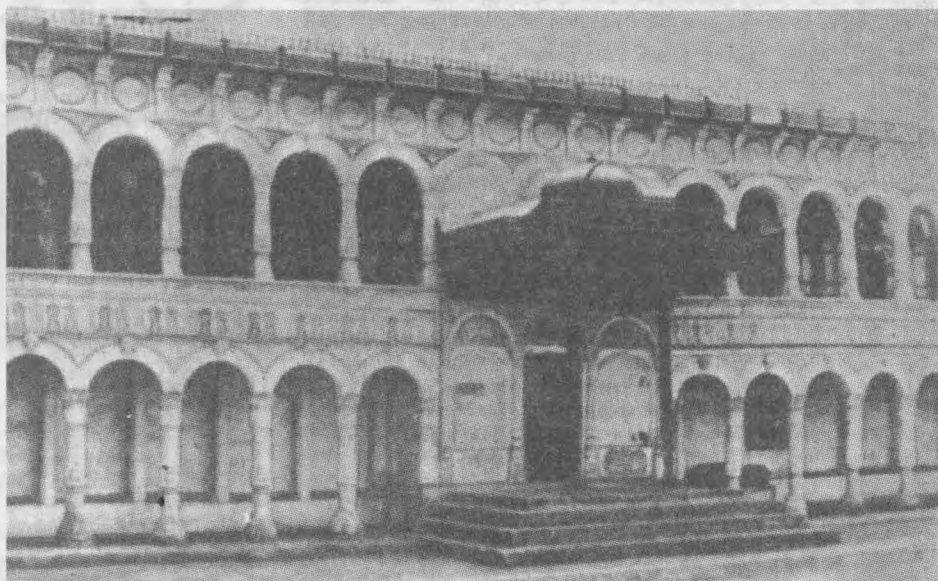
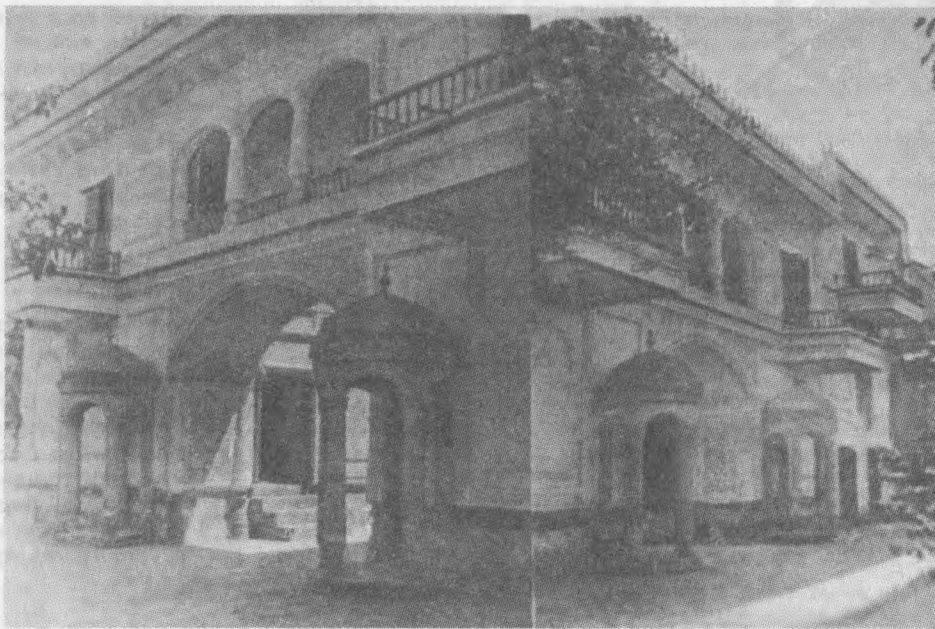
обидалар

сида эди! Масжиднинг номи нима! Уларни ким, қачон бузиб ташпаган! Нима учун!

Хурматли журналхон! Ушбу саҳифада биз Мухтор Комилов биринчи мақоласида (1987 й. 11-сон) таъкидлаб ўтган — Музаффар Аюбов кўрсатган Бухоронинг ажалидан беш кун бурун кунпаякун этилган обидалари суратларини эътиборингизга ҳавола қилмоқдамиз. Синчиклаб қаранг: ҳозир Бухорода бу обидаларнинг изи тугул, ҳатто суратларини-да тополмайсиз. Берлинга бориб, Пергамон музейини зиёрат қилиш эса, ҳар кимга ҳам nasib этавермайди.

Гўзалми! Юрагингиз завққа тўляптими! Унда буларнинг бузилишига нега йўл қўйдингиз! Утган асрда эмас, шу ўзимизнинг асримизда, ҳатто 60—70-йилларда!

Қачон кўзимиз очилади! Қачон тарихий-маданий меросимизга чинакам ворислардек муносабатда бўламиз!!

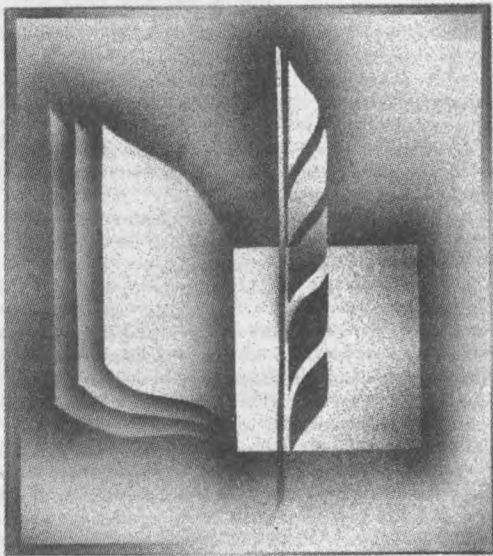

Шербудин фожиясининг такрорланмаслигига ким кафолат бера олади, ким!! Бирон-бир тарихий иморатга бульдозер солишдан олдин андак ўйланг: сиз подшолар, амирлар, хонлар мулкига эмас, халқ тарихига тажовуз қилмаяпсизмикан! ОГОҲ БЎЛИНГ, ДЎСТЛАР!

Аъзам
Худойбердиев

Оқланиш

Шикоятсиз ҳалоллик — ўлик сармоядир.

Абдулла Қаҳҳор

Собиқ курсдош дўстим ҳозир ёшлар газетасида хизмат қилапти. У билан кўп суҳбатлашамиз. Яқинда гап айланиб, комсомолга қандай қилиб кирганимизга бориб тақалди.

Мен ўша кунни жуда яхши эслайман. Бутун синф пионер-вожатий ёрдамида бир ой тайёргарлик кўрди. Райком бюросининг кўчма йиғилиши бизнинг мактабда ўтадиган бўлибдию ўша кун бизни комсомолга қабул қилишга келишилибди. Ниҳоят, орзиқиб кутилган кун ҳам келди.

Мана, беш киши-беш кишидан кириб чиқяпмиз. Ҳали ичкарига кирмаган болалар комсомол сафига ўтганлардан: «Нима бўлди, қанақа савол беришди?» деб сўрашарди. Улар бепарвогина: «Э, осон!» деярдилару кулиб қўйишарди.

Навбатим етиб, мен ҳам ичкарига кирдим. Беш кишимиз. Район комсомол комитетининг биринчи секретари энг олдинда турган болага қараб:

— КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ким? — деб сўради.

Буни ким ҳам билмасди — у айтди. Ҳаммамиз тасдиқладик. Кейин республика партия ва давлат арбоблари, область, район, колхоз, қишлоқ Совети, мактаб раҳбарларининг фамилияларини айтдик. Кейин «жиддий» саволларга ўтилди — дунёда нечта социалистик мамлакат бор, иттифоқдош республикаларни, Қаҳрамон шаҳарларни номма-ном санадик. Бирдан руҳим тушиб кетди: ахир буларни билиш катта нарсас эмас-ку? Наҳотки, комсомолга қираётган ўқувчининг сиёсий савияси шу даражада бўлса — бас, деб ҳисобланга! Мен комсомол аъзоси бўлган бир-икки ўқитувчимизнинг дарсларидан қониқмаслигимни очиқ айтаман, ҳеч бўлмаса, ўқиган китобларим ҳақида гапириб бераман деб ўйлаган эканман. Афсус...

Секретарь энг олдинда турган болани сўроққа тутяпти деб ўйлаб жим тураверибман. Шерикларим ҳам шу хаёлга боришган экан. У эса саволларга жавоб беролмади. Биз ҳам жиммиз. Саволлар устма-уст ёғиляпти. Охири ҳукм айтилди:

— Керакли нарсаларни билмадинглар, йиқилдиларинг. Бошқатдан тайёрланиб, райкомга борасизлар, ҳозир бўш-сизлар.

Бош эгиб чиқиб кетдик. Кулги бўлди ҳаммага. Мен у пайтда район газетасига хабар, мақола ва аҳён-аҳёнда ғарибгина ҳикоялар ёзиб турардим. Ҳамқишлоғим, комсомол ветерани бўлган Сайфулла бобо ҳақида «Қалдирғоч қаримайди» деган лавҳа ҳам ёзгандим. У кишига: «Эртага комсомолга ўтиб, олдингизга келаман», деб қўйгандим. Энди унинг олдига қанақа қилиб бораман? Бунинг устига, ўзимнинг ҳам жуда-жуда комсомол бўлгим келаятган эди.

Колхоз комсомол комитетида аъзоликка қабул қилиш ҳуқуқи бор экан. Уларга шиор ёзиш, колхоз радиоузелида эшитириш тайёрлашда ёрдамлашиб юрардим. Уша ёққа бордим. Секретарь менинг қабул қилинмаганимдан ранжиди ва кечқурун бюро аъзоларини йиғадиغان бўлди.

— Биласанми, — деган эди у менинг бюро аъзолари берган саволларнинг бемаънилиги ҳақидаги гапларимни эшитиб, — улар фақат ўзлари биладиган нарсаларни сўрашган. Жиддий савол-жавоб қилинса, олий маълумотли комсомол ходимлари партия съездларини ҳам тузук-қуруқ билишмайди. Бари райондаги катта-кичик раҳбарлару пулдорларнинг арзандалари. Бир оз бу ерда ишлашади, райиҷроқўм, райкомда жой бўшагини кутиб ўтиришади. Уларни бошқа нарсас қизиқтирмайди. Анави колхоз раиси — ўғри, бориб турган товламачи. Чаласавод ўғли қишлоқ хўжалик институтини битирган. Район халқ назорати раисига ўринбосар. Улар фақат «комсомол обрўйини бир пул қилиш» учун жон-жаҳдлари билан курашиб ётишибди. Мен, масалан, олий маълумотли экономистман. Бу вазифани раиснинг гумаштаси эгаллаб тургани учун менга жой йўқ. Уқишни битириб келганимга беш йил бўлди. Уз соҳамда ишлаганим йўқ. Зора зерикиб кетиб юборса, деган хаёлда комсомол етакчиси қилиб қўйишибди. Маккажўхоричилик бригадари деса ҳам бўлаверади...

Хуллас, ўша кунни комсомолга ўтдим ва уйга кўкрак нишони тақиб бордим.

— Ҳалиги ветеран ҳақида, ҳозир айтганларингни қўшиб бизга бир мақола қилиб берсанг-чи, — деб қолди дўстим. — Уша сарлавҳанинг ўзини қўявериш мумкин. Ростданам, қари қалдирғочни кўрмаганман. Бўлмаса керак. Илк комсомоллар ҳам шунақа-да. Қалдирғоч баҳор рамзи бўлганидек, улар ҳам янгилик, кураш тимсоли. Балки Ибод ҳақида ҳам ёзарсан... Менга ноқулай, ичида ўзим борман.

Мен «ўйлаб кўрадиган» бўлдим у ҳайрлашдим. Мақолани ёзиш учун қишлоққа бориб келишим керак. Дарвоқе, бобонинг набираси бу йил комсомолга ўтса керак. Уша кунни оламан-да, икковини боғлаб бир нарсас қилиб бераман.

Дўстим кетди-ю, бирдан унга боғлиқ воқеалар ёдимга тушиб кетди.

Куз келди. Кўплаб шеърларда сокинлик ва маҳзунлик рамзи сифатида тасвирланувчи фасл Ўзбекистонга бутунлай ўзгача бир маромда кириб келади, бошқача бир тарзда кечади.

Талабалар шахарчаси. Ёмғир ёғиб турибди. Автобуслар қатор-қатор. Одам ҳеч қаерга сиғмайди. Говур-ғувур, кулги. Биров қичқирган, биров асабийлайман! Студентлар ҳашарга кетишаётир. Талабалик даври аллақачон ортда қолган бўлсада, ҳар гал шу пайтда бу ерга албатта келаман. Курсдошларимни, ўзим ҳашарга кетган, пахта терган даврларимни эслайман.

Бу йил ҳам ҳаёл оғушида бир-бир босиб келаётганим, ногоҳ кимдир отимни айтиб қаққиб қолди. Овоз келган томонга қарадим: бир йигит ҳовлиқиб югуриб келяпти. Танимадим. Нимасидир таниш, бироқ эслолмаяпман. У чопиб келдию мени қучоқлаб олди. Ҳайрон бўлиб қолдим.

— Э мана, яна бахтиёр бўлдик — пахтага кетяпмиз! — деди у кулиб.

Шундай дегандан кейингина эладим — у Назир эди! Бир йили шундай кетиш пайтида: «Ҳаммангизни уч маҳал иссиқ овқат ичиш бахти билан табриклайман!», деб ҳаммани кулдирган, иккимиз бунга эслаб кўп кулишардик. Бу йигит учинчи курсдалигида биздан ҳайдалиб кетган эди. «Армияга кетибди» деб эшитганим ҳолос, у ҳақда бошқа ҳеч нарса билмасдим. Хизматдан сўнг ўқини «тиклабди», бу йил яна учинчи курс бўлиб ҳашарга кетаётган эмиш.

— Ҳафамасмисиз? — ундан шундай деб сўрадим у хижолат тортидим.

— Э йўк, оқланган одам ҳам хафа бўладими?! Ҳа айтгандай, Ибод билан биргамиз. Икки ҳайдалган. У завхоз эди — нарсаларни тайёрлаб туришга кетган. Яна шунақа ишларга тўғри келиб қолдик. Пахтага боринг, гаплашамиз.

Анчагача суҳбатлашиб турдик. Уни кузатиб қўймаганим учун уэр сўраб, ишга кетдим.

Назир ҳам, Ибод ҳам курсимиздаги аълочи, яхши йигитлардан эдилар. Ибод курсбошимиз эди. Учунчи курсда эканимизда пахта терими даврида ҳисобчи бўлиб ишларди. «Спиртли ичимлик истезмол қилиб, бегуноҳ бир қизни урганлиги, штаб бошлиғини ҳақорат қилганлиги учун» ўқишдан ҳайдалган эди. Назир эса ўзи кетиб юборди.

Студентлар ётоқхонаси ғалати жой. Турли-туман йигит-қизлар. Ҳар бирининг ўз дунёси бор. Биров йиғласа, биров кулади.

Индинига пахтага кетамиз, деган кун курсдошлар бир хонага йиғилишиб, ярим кечагача ўтиришдик. Биздан бир курс қуйида ўқийдиган, бугун қандайдир тасодиф билан бу даврага кириб қолган Гуландом исмли қиз кутилмаганда жуда яхши гап айтиб қолди.

— Мана, биз хурсанд ўтирибмиз. Индинга пахтага кетамиз. У ерда ҳам шундай кўтаринки руҳда, беғам юрaverамиз. Бизни мана шу кунга етишимизга сабаб бўлган ота-оналаримиз эса бизни ўйлаб «оҳ» чекиб ўтиришибди. Улар тинч, соғ бўлишин. Мен ҳозир сизларга онамга бағишланган шеъримни ўқиб бераман...

Айтганини қилди. Бехосдан маъюсланиб қолган давра шеър тугагач, бирпас гарансигандек туриб қолди ва бирдан қарсақ янгради...

Ибод эшикнинг қаттиқ тақиллашидан чўчиб уйғониб кетди. Бирдан кулоғига йиғи товуши эшитилди уйқуси ўчди. Шошиб эшикни очса, курсдошлари туришибди.

— Гуландомнинг аяси вафот этибди. Тез кийининг. Сиз йўл юришга устасиз. Уни Жиззахга ташлайсизу қайтасиз, ё бўлмаса, эртага Сирдарёга ўтаверасиз, — дейишди.

Ибод нарсаларини дўстларига топширдию жўнаб кетди. Йўлда қизни қўлидан келганча овутиди, тасалли бериб борди. Азахонага киргач, юраги вайрон бўлди.

Ун беш кунлардан сўнг Гуландом дўстлари сафига қайтди. Ибод ҳисобчи бўлганлиги сабабли далага кам чиқар, қизни фақат «барак»да кўриб, кўнглини кўтарадиган гаплар айтарди. Бир кунни нима бўлдию далага чиқди. Зимдан Гуландомни излаб бораверди. Бир маҳал кулоғига қўшиқ эшитилди. Тўхтаб кулоқ солди. Секин қараса, Гуландом! Ашула «нозанининг нози бор» сериясидан эди. Ибод бирдан қарахт бўлиб қолди. Унинг назарида, онаси ўлган одам қўшиқ айтиш у ёқда турсин, умрбод яйраб кулолмаслиги керак?! Бу эса... Ғалати ўйлар исканжасида ортига қайтди. Бир-икки кун қийналиб юрди.

Бир-икки кун ичида факультет штаб бошлиғи билан қаттиқ уришиб қолди. Бошлиқ — ўзларининг муаллими, «юлдузлар чиқаришга» ишқибоз, шу мақсадда уларга қўшиб ёзишни

таклиф қилар эди. «Хозкоманда»дагилар ҳам ул-булли бўлиб қолиши учун аслида шахарда қолган, теримда йўқ қишларга ҳам пахта ёзиб, пулини «тақсимлашни» шипшитди. Ҳар йили шундай бўлар экан. Баъзилар руҳсат олиб уйга бориб келар, лекин қоғозда «килограмм ўлмас экан». Ибод бунга рози бўлмади. Шундан келишмовчилик бошланди. Бирданига теримчиларнинг баракаси ўчди. Ҳар кунни икки-уч киши касалхонада ётиш учун йўлланма олади-ю, шу билан қайтиб келмасди. Қоғозни штабга бериб қўйиб, ўзлари уйга жўнаб қолишар экан! «Гап эшитмаслик учун», аслида, боғли мақсадларда уларнинг номига ҳам пахта ёзилади... У бунга чек қўйди. Дангасаларнинг миси чикди: улар уйларидан қаққиб олинди.

Ибод дўсти Назир билан тез-тез суҳбатлашиб турарди. Бирдан Гуландомнинг қўшиқ айтиб юрганидан дили ранжиганини гапириб берди.

— Э дўстин-а, — асабий кулди Назир, — кечқурун икки-учларда хирмонга боргин. Томошани кўрасан.

Ибод тушунмади. Назир эса, эртага ўз кўзинг билан кўрасан, деб гапни қисқа қилди.

Ибод эртасига ҳамма ухлагач, секин хирмон томонга кетди. Ойдин. Осудалик. Бекиниб бориб, хирмонга яқинлашди. Не кўз билан кўрсинки, пахта устида ўқитувчи билан Гуландом!.. Ибод бўғзига келган алланарсани «қилт» этиб отдию шарпасиз изига қайтди. Шу бўйи кетаверди. Қулоғида қизнинг онаси қабрини қучоқлаб айтиб йиғлаганлари жарангларди. Шеър янгради! Бирдан совуқ бир овоз келди — ўқитувчи: «Ҳеч кимга рози бўлмасангиз ҳам шу қизга оз-моз қўшиб қўйинг. Бир бечора, етим қиз бўлса», деганди! Мана сенга, ёрдам!

Эрталаб ҳамма Ибодни маст ҳолда қўриб ҳайрон қолди. У ростдан ҳам оёғида туролмас, ҳадеб асабий куларди. Ўқитувчи бутун далани бошига кўтариб бақирди:

— Бу нима юриш? Уят борми сизда? Мана, мен индамай юрибман-ку, сизлар еган овқатни еб. Бола-чақамдан кечиб. Студентларимни бола ўрнида кўриб!

— Э виждонсиз, ота ўзининг боласини... — У давомини айтолмай йиғламсираб тишларини ёғирлатди. — Айт-чи, шунақами? Ҳе сени!..

Шунинг устига ичкаридан Гуландом чиқиб қолди. Ибод кутилмаганда унинг юзига бир тугурди ва қулоқ-чаққасига тарсаки тортиб юборди.

— Туйғуларимни ҳақорат қилганинг учун! — деди у. Акт тузилди. Ибод милицияга топширилди. Ҳеч нарсани тушунтириб айтмади — ҳайдалди-кетди.

Назир дўстининг қарама-қарши туйғулар ичида қолиб, нима қиларини билмай, аламини энг аҳмоқона усулда олганидан хабардор, бироқ ҳеч кимга айтмасди, айтолмасди. Шундан кейин Назир ўзгариб қолди. Курсдошларига қўшилмас, ўзи бир четда ёлғиз юрарди. Бир кунни линейкада: «Ҳар қандай об-ҳаво шароитида ҳам далага чиқамиз!» деган ташаббус бошлангани, факультет студентлари ҳам бунга қўшилишлари лозимлиги айтилди. Биринчи бўлиб Назир қарши чикди:

— Мен норозиман! Тўғри, пахтани ўйлаш керак! Бироқ, соғлигимиз-чи?! Расво бўлаемиз-ку! Ватанга пахта керак, лекин биз ҳам керакдирми?! «Ҳаво очик кунлари уч ҳисса ишлаймиз» десак, ярашар. Лекин ёмғир-қорда... бўлмайди.

Ола-говур бўлиб кетди.

— Нега комсомол комитетининг ташаббусига қарши чиқасан? — Штаб бошлиғи Назирга қақчайди. — Биз адабиёт посбонларимиз. Шундай ташаббус билан чиқсак, ҳаммамизнинг обрўйимиз.

— Сохта обрў бу! — деди Назир. — Майли, терайлик, фақат йигитлар терсин. Қизларга тўғри келмайди.

— Нега?

— Ахир эртага улар она бўлишади-ку! — У изтироб билан ҳаммага жовдираб қаради. — Шусиз ҳам бу ерда уларга оғир. Шамоллашади. Келажак авлодни ўйлаш керак.

— Учир овозингни, ўргилдим сендақ гинекологдан! — деди штаб бошлиғи. Кулги кўтарилди.

Ташаббус «қабул қилинди».

Кўп ўтмай у яна жанжал кўтарди. Бир кеча уч бола бригадир билан бирга ариқдан сув олиб, терилган пахтага қуяётганда Назир бориб қолди. Штаб бошлиғига бу ҳақда айтганда у парво қилмади. Яна бир воқеа содир бўлдию Назир ҳам кетиб юборди.

Уша пайтда катта бир амални эгаллаб турган ёзувчининг

қиссаси журналда босилиб чиқди. Факультет декани журнални олиб келди. Икки кун шў ерда юриб, охири мурдаосини баён қилди:

— Шу кишига, «Пахтазорда юриб асарингизни ўқидик, бизга ёқди» мазмунида студентлар ва ўқитувчилар номидан очик хат ёзмамиз. Мен, комсорг ва профком раислари кўй қўяди. Бу факультетга обрў олиб келади. Адабиётдаги янгликлардан хабардорлигимиз ва оперативлигимиздан далолат бўлади.

Кўпчилик бунга маъқуллади. Назир сўз сўради.

— Мен ҳам ўша асарни ўқидим. Ёқмади. Бутунлай ёлғон, чучмал нарсалар. Хат ёзишга қаршман. Бошқача хат ёзиш тарафдориман: «Қачон кўзбўямачилик тугайди? Қачон ҳамма ўз иши билан банд бўлади? Қачон биз тўлиқ ўқиймиз?» деган мазмунда хат ёзайлик, биринчи бўлиб қўл қўяман!

Деканнинг ранги ўчиб кетди. Эртаси кунни тушлик пайтида Назирнинг кетиб қолганлиги маълум бўлди. Декан уни «инсофга чақирган» экан, лекин эшитишни истамабди. Кейин: «Армияга жўнатиб юбораман», деб пўписа қилибди. «Кетавераман», дебди Назир. «Балога кетасан! — кулибди декан. — Кундузгига хизматдан қочиб киргансан-у, яна кетавераман, деб олифтарчилик қиласан!» Шу гап учун Назир кетибди...

Мана, улар иккови ҳам хизматни ўтаб, яна қайта студент бўлишибди. Уша Назир, юқорида айтганимдек, ҳозир редакцияда ишлаяпти. Унга ваъда бериб қўйганим учун райондан телефон орқали аниқладим: яқинда бюрода қабул бўлар экан. Уша мактаб. Вақтини келишиб олдиғу қишлоққа бордим.

Ҳамқишлоғимиз Арофат хола қазо қилибди, бюрога боролмадим. Сайфулла бобони ўша ерда учратарман деб ўйлагандим. Таажжубки, доим тўй-маъракалар тепасида турадиган киши у ерда йўқ эди. Суриштирсам, Ҳабибулла амаки — бизнинг кекса муаллим уни ҳайдаб чиқарибди. «Кет!», дебди секин ёнига келиб. Бобонинг ранги бир ўзгарибди-у, индамай кетаверибди. Сабабини ҳеч ким билмасмиш. Урни бўлмаганлиги сабабли ортиқча ижжилаб ўтирмадим. Кечлатиб бобоникига бордим. У касал кишидек бемажол ётарди. Ҳадеб «уф» тортади. Мен билан ҳам очилиб гаплашмади. Узимни ноқулай сезиб ўрнимдан кўзгалаётгандим: «Ўтир», деди шикаста оҳангда. Утирдим. Ниятимдан хабардор экан.

— Самад бугун комсомолга ўтиб келди, — деди бобо ба-зур. — Хурсанд. «Сизга ўхшаган бўламан», дейди. «Менга ўхшамагин, мен аблаҳман» дейлмадим.

Ҳайрон бўлиб қарагандим, бобо бош чайқаб аччиқ кулди.

— Сен ҳам ҳайратланасан. Ҳаммаңг мени умри курашларда ўтган, ҳалол-покиза одам деб ўйлайсан. Қалдирғочга ўхшатган эдинг бир пайтлар. Э афсу-ус! Қушлар беғуноҳ, мен эса.. Юрагимни тиндалаб ётган гапларни сенга айтмасам бўлмайди, болам. Лекин зинҳор-базинҳор бировга оғиз очмайман деб қасам ич. Э қўй, қасам ёмон. Мен бир марта шунақа қилиб, урдасидан чиқолмаганман. Онаминг олдида Ҳабиб, Арофат, Лайлонинг олдида юзи қораман. Шармандаман. Одам эмасман. Мен инсонлик шаънига доғ туширдим... Ке, бир бошдан гапириб берай. Лекин мақола қилиб ёзиб чиқасан. Ҳабиб ўқиши керак. Лекин исмларини ўзгартирасан. Шундай қилмасан бўлмайди. Ҳечам бўлмайди. Шундай сўз берсанг — бас. Қасам ичма...

Мен бу гаплар ўртамизда қолишини айтдим. У кўнмади. «Ёзасан», деб туриб олди. Кўндим.

Бобо шикаста товуш билан ўз кечмишини айта бошлади. У қариб қолганди, умри тугаши аниқ эди — шунинг учун ҳам ўз ўтмишидан қўрқмай қўйган, унга фақат гапириб қолиш муҳим эди. Шу боисдан шошилмай, яширмай барини очик айттарди. Узоқ ўйлаб юрганиданми, бу воқеага алоқадор ҳар бир кишининг кечинмаларини аниқ тасвирлаб берарди...

Арофат кўрган кишининг суқи кирғудай бир қиз бўлди. Аммо у тунлар ғам билан ётиб, тонгда берух ўрнидан турар эди. Қариндошлар ўзини четга тортган, отанинг эса ичкилик-бозликдан бўлак иши йўқ. Уни битта сир тинмай қийнар, ўйлаб тоқати тоқ бўларди: шу ой юзли, малакдек қизининг нақ кўксиде кафтдек оппоқ доғи бор эди.

Қиз турфа ҳисларга эрк бермай, ўзини тийиброқ ўсди. Соғлом қизларга ич-ичидан ҳасад қила-қила бўйига етди. У ўзини ишонтириб, ҳатто тайёрлаб ҳам қўйганди — унга ким уйланса, у ё бир бедаво, ё «бир дилхата ошиқ» бўлади.

Аммо ён қўшниси Сайфулла қизни тинмай таъқиб қилар,

кўрганда хўрсиниб қўярди. Кейин-кейин бориб дадил-дадил гапирадиган бўлди. Қиз ҳам ўзига йигит киши одамдек муомала қилганидан суюнар, айтганларига итоат этарди.

Ҳаммаси шундан бошланди: кеч бўлиб, эл ётгандан сўнг қиз ҳовли орқасидаги бугдойзорга чиқар, ёшликнинг бетизгин ҳовлига берилган йигитнинг пинжиге кирарди. Қиз охири нима бўлишини билмас, ўйламас, унинг хатти-ҳаракатларини кузатадиган, тергайдиган ота эса маст-аласт, арақдан бош кўтарай демасди.

— Нима бўлса бўлар, — дерди қиз ўз-ўзига кундузлари, — шунинг ўзи етади менга. Қиз қолиб ҳам бахт топмасдим. Ай-бим нима ахир? Мен ҳам дунёга келиб севишим, севилишим керак-ку? Балки Сайфи алдамас?

Тўрт ой ана шундай телбалик ила ўтиб кетди. Сайфулла ўз тентаклиги оқибатини сезди. Қиз ҳам.

— Менинг сенга уйланишимга отам сираям кўнмайди, — деди у бир кун сурбетларча.

Қиз йўғлади. У шўрлик «болам бор» дейлмас, бунга ишон-гиси келмас, гўё бу ёлғон-у, агар овоз чиқариб айтса рост бўлиб чиқади-дигандек қўрқарди. Сайфулла эса дам уни, дам ўзини сўқарди.

— Қўй! — деб аччиқ кулди Арофат. — Энди сен кўнглими-ни сиёҳ қилма. Сен бари бир мени ташлаб кетардинг, бола бўлса ҳам. Мана, кўргин, кўксимда доғ бор — мен песман...

Сайфулла қўрқув ва даҳшатдан титраб кетди. У қизнинг номуси учун қуймасди, балки: «Бу лаънати доғ менга юқиб қолмасмикан?» деб қўрқарди, холос!

— Агар бир шартимга рози бўлсан, бу гап узоқ пайтгача сир бўлиб қолади, — секин, аммо кескин деди Арофат.

— Айт, тезроқ айт, розиман. Айт! — Талвасага тушди йигит.

— Узим бўёгига туриб бераман, катта қиламан. Агар қиз бўлса, узатганимда келиб, фотиҳа берасан. Йигит бўлса, ота бўлиб келишни кутиб оласан.

Сайфулла узоқ жим туриб қолди.

— Розимисан?

— Розиман.

— Агар келмасам, нон урсин, деб қасам ич.

— Агар келмасам... нон...

— Бўпти, кетавер! — деди Арофат. — Лекин эсингдан чиқарма, келмасанг — ўлдираман!

Қиз ярим тунда уйғониб кетди. Негадир Сайфулла келиб уни кутиб тургандек туюлдию секин бугдойзор томонга чиқди. Нарироқдан шивир-шивир эшитиларди.

— Мени нимага бу ерда судраб юрибсан?

Қиз ҳайрон бўлиб қолди: бу Ҳабибулланинг овози-ку! Қизиқ у нима қилиб юрибди бу ерда? Юраги ёмон бир нарсани сезгандек титраб, оёқ-қўли бўшашиб, тўхтаб қолди.

— Сенга йўлда айтмовдим, — дерди Сайфулла. — Ҳозир Арофат чиқади. Ҳеч гап-сўзсиз. Хуштак урсам бас. Навбат билан бир яйрайлик. Йигитчилик-да энди.

— Нима? — сўради Ҳабиб. — Севгилингни шундай дегани қандай тилинг борди?

Сайфулла кулди:

— Уйнашингни де! Ҳамма билади-ю, сен беҳабармисан?

Қиз кўксини чангаллаганча бемажол, беҳол бўлиб ортига қайтди. «Демак, ўйнаб юрган экан-да. Уйнаш... Оҳ, нақадар жирканч, уят. Ҳабибга ағдармоқчи экан-да. Вой, ифлос!»

Арофат даҳшат ичра кутиб юрган кун келди — сир очилди. Отаси унинг кўз ўнгида ўзига ўзи пичоқ урди.

— Сенга раҳмат, қизим! — деди у ихраб. — Чексиз қийноқларга нуқта қўйдинг. Ҳаётдан зериккан, чарчаган, тўйган эдим-у, ўйлишга баҳона тополмай юргандим!

Арофат қизчасини: «Отанг тўй кунни келади», деб юпатди. Узини гоҳ бунга ишонтириб юрса, гоҳ кўнглига ғулу тушарди. Уруш йиллари Ҳабибулла жангга кетди, Сайфулла ҳосилот, раис бўлиб юрди. Тинч кунлар бошланиб, Ҳабибулла ўқитувчилик қила бошлади. Арофатнинг Сайфуллага уйқашроқ қилиб исм қўйган қизчаси Лайло онасининг гапларига ишониб ўсди. Доим тўйини ўйларди. Кўча-кўйда эзилса ҳамки, шу нарса унинг кўнглини тўлдирадди. Ниҳоят, ўша кун ҳам етиб келди. Қиз ҳам, она ҳам ҳаяжонда. Гарчанд тумонат одам бўлса ҳам ҳовли бўм-бўшдек туюларди уларга. Қизлар доира чертиб, «ёр-ёр» айтиб кириб келишди. Худди шу пайтда қизнинг отаси унга оқ фотиҳа бериши керак. Икки юрак қаттиқ дукурларди. Арофатнинг кўзлари олазарак. Бироқ... Бироқ

йигирма уч йил кутган бахти сира келмасди. Бирдан кўзлари хира тортиб, боши айланиб кетди. Тўйхонада бир муддат ўнғай-сизлик ҳукм суриб қолди.

— Наҳот у баттол келмайди? — эзиларди Арофат. — Ахир, ёмон қасам ичган эди-ку? Наҳот шу аҳдиниям бузса? Шунданам кўрқамаса-я? Э йўқ, ана, кимдир чиқяпти-ку... Сайфуллами, йўқ, Ҳабибулла экан.

Унинг оёқ-қўлидан дармон кетиб, ўтириб қолди.

Ҳабибулла муаллим сифатида Лайлога оқ йўл тилади, келин кетди. Арофат ўйлаб ўйига етолмасди. Бирдан барчаси алам қилиб, ғазаби жўшиб кетди. Ошхонага кириб, болтачани қўйинига яширдию колхоз идорасига қараб жўнади. Раис икки-уч киши билан суҳбатлашиб ўтирган экан. Улар Арофатни кўриб, чиқиб кетишди. Сайфулла бориб, эшикни ёпди.

— Арофат, мени кечир. Кечир, ҳеч ишдан ортинолмдим. Пахта, мажлис... барига лъзнат! Энди кувёв иккаласига ростини айтаман. Уларга ёрдам қиламан. Шунда яхши бўлади — озчилик. Бугун халқдан қаттиқ ҳайқидим.

Ҳозиргина ғазабдан титраб, кўзига қон тўлиб турган Арофат бирдан бўшашиб кетди:

— Шундай борсанг ҳам билинмасди. Сен бари бир колхозга отасан-ку? Бугун боришнинг шарт эди. Қизинг мени ёмон аёл деб ўйламаслиги учун боришнинг керак эди. Унинг олдида юзим ёруғ бўлиши лозим эди. Мажлис, пахта, дейсан... Ахир сен қасам ичгансан-ку? Қизинг икковимиз қаттиқ ишониб, нуқул келишигни кутардик. Афсуски... Ҳабибулла унга оқ йўл тилади. Сен номардлик қилган пайтданоқ у сиримизни биларди. Ҳаммасини яшириб келди. Сен пастлик қилдинг. Айт-чи, сенга инсон ўйинчоғу унинг туйғулари эрмакми-а? Уз сўзининг устидан чиқолмай қочиб юрган эркакни эркак деб бўладими? Сен гапингда турмасанг, мен аҳдимни бажараман!

Арофат шу сўзларни айтиб, унга болта урди.

Ташқаридагилар ғалати овозларни эшитишиб, югуриб кириб келишди. Милиция чақирилди. Арофат: «Узим, шунчаки ўлдириб ташлагим келди», деб тураверди. Сайфулла ҳам, «Хусумати борми, нима бало», деб қўйдию қутулди.

Арофат қамоқдан келгач, ўтган йили рафиқаси қазо қилган Ҳабибулла унга уйланди. Аммо бирон жойда Сайфулланнинг сирини очмади.

Йиллар ўтди. Манаъавий ва жисмоний азоблар чеккан Арофат ҳам қазо қилди. «Энди бари унутилгандир» деган умидда Сайфулла ларниқига борди. Бироқ... Ҳабибулла ёнига келиб: «Кет!», деди. Бўлди, бошқа гапирмади. У ҳам индамай чиқиб кетди.

— Мени одам дейиш, бировга ибрат қилиб мақола ёзиш мумкин эмаслигини энди билдингми, болам? — деди ранги бир ҳолатга тушган Сайфулла бобо. — Кимгаки мурувват қилсам, раҳматни яқка ўзим эшитдим. Ким ёмонлик кўрса, фақат мени сўкмади, давлатни қўшиб сўкди. Камчилигимни айтган одамни «халқ душмани, бузғунчи» деб ёқасидан олавердим. Кимдир бу сўздан чинакамига кўрқса, кимлар тенг бўлишни эп билмади. «Ҳукуматнинг одамиман» деган гапни қурол қилиб олдим. Тинсам — четда қолиб кетардим, гапирарардим. Амалда юрдим доим, оёғим узангидан тушмади. Ҳозир ветеран деб иззат-ҳурмат қилишади. Ҳамма ҳалол эмаслигимни билади. Катталар ҳам. Лекин ўзлари ҳам ўзларининг фаришталигига ишонишмайди шекилли, биронтаси тик қараб бирон нарса деёлмаган... Бугун ўзгаришларни кўриб, бирдан чўчиб кетаман. Мендайлар кўп, ҳали яна учраши мумкин. Курсдошларингни айтиб берувдинг. Ушалар ҳақиқий комсомоллар. Ҳеч нарса таъма қилмай, беминнат, ҳалол яшадади. Менга ўхшаганлар эса энг улуғ номларни сотиб кун қўришади. Онам гўрида тик тургандир! Езмасанг бўлмайди, болам. Ҳабиб буни кўриб қолиши керак. Сирни очмай туриб онамнинг ёнига боролмайман. Мен тўғри гапни очик айтаололадиган одам бўлолмадим. — Унинг овози титраб кетди. — Отимни ўзгартирсанг бўлди. Очиқ айтишга чидолмайман, чидолмайман. Лекин оқлангим келяпти бари бир...

Тонг отмоқда. Чол оппоқ чойшабга ўралганча ётарди. Менинг олдимда оппоқ қоғоз, ҳайрон ўтирардим. Борлиқ тоза. Ишга тушиб кетган халқ онгида ҳам шундай тиниқлик. Янги куннинг оппоқ тонгида фақат иккимиз карахт эдик.

МЕНИНГ ФИКРИМ...

«Ёшлик» журналининг 1987 йил 9-сонида босилган Абдулла Қаҳҳорнинг «Тил ҳақида нутқ» мақоласини ўқиб ушбу хатни ёзаяман.

Авалло, мақолада ўз она тилимиз — ўзбек тили ҳақида кўтарилган муаммоларни жуда-жуда тўғри деб ўйлайман. Ҳақиқатан, тилимиз жуда бой, лекин унга нописанд қараётган ҳам, камбағаллашишига «ҳисса қўшаётган» ҳам ўзимиз ва фақат ўзимиздир.

Ҳозир қаерга қараманг, ўзбекча ёзувлар камайиб кетмоқда. Кўчаларнинг номлари дейсизми, магазинлар пештоқидаги ёзувлар дейсизми, шиорлар дейсизми — деярли ҳамма ёзувлар рус тилида. Мени тўғри тушунинглар: кўнглимда ўз она тилимизга куюнчақликдан бошқа ҳеч қандай ният йўқ, фақат айтмоқчиманки, шу ёзувлар ўзбек тилида ҳам ёзилса, ҳамма бирдай ўқийди, аниқроғи моҳиятига, мазмунига ҳамма тушунади.

Нутқимизнинг пала-партиш бўлиб кетаётгани ҳам ташвишланарлидир. Русча кўп сўзларни ўринли-ўринсиз аралаштириб гапираверамиз. Ҳатто айрим газета-журналларда ҳам шунча аралаш тил қўлланилади. Сабаб нима? Бу ҳол тилимизни менсимаслик эмасми?

А. Қаҳҳор айтганидек, «Рус тилини иккинчи она тилимиз дейиш учун ўз тилимизни билишимиз керак» эмасми?

Мақолада ёзилганидек, «кўпгина оилаларда болалар ўз она тилисини мутлақо билмайди, бу эса ота-онани заррача ҳам ташвишга солмайди». Ташвишга солиш у ёқда турсин, баъзи ота-оналар ўғил ёки қизи ўз тилини билмаса, бошқа тилларда гапирса, мағрурланишади. Ҳурматли редакция, мен чин интернационализмни ҳурматлайман, лекин бунақа ота-оналарга шундай савол бергим келади: Ота-онангиз ким эди? Узингиз-чи? Энди фарзандингиз ким бўляпти?

Т. УРОЗОВ,
Кўшраборт районидан

Мен «Ёшлик» журналининг доимий мухлисиман.

Ушбу хатни ёзишимга пахта териш машиналарини такомиллаштириш масаласидаги тортшувлар сабаб бўлди. Журналнинг 1987 йил 2-сонидаги «Машинангиз аъло, аммо...» мақоласини ўқиган ҳар бир кишининг тепа сочи тикка бўлади. Чунки САИМЭнинг илмий ишлар бўйича директор ўринбосари Г. М. Рудаков, илмий сектор мудири Мелиёкубов, Д. М. Шпольянский ва бошқаларнинг Рустамовга уялмай: «Бизни шерик қилсангиз, вассалом!» дейиши ёки САИМЭдагиларнинг чизма параметрларини бузиб кўрсатиш ҳоллари қип-қизил жиноят-ку!

«Ўзбекистон Фанлар Академиясининг секретари академик А. Д. Глушченконинг ўтган семинарда иштирок этмаганлигининг сабаби навбатдаги илмий семинарда аён бўлди-қолди. Энди у бошини ҳадеб ғалгага қўявермасдан, Анварнинг бу ишига бутунлай нуқта қўймоқчи экан. Унинг олдиндан келишиб қўйган режасига кўра, А. Рустамовнинг машинасига қарши уч томонлама зарба бериш эди...» сатрларини эсга олайлик. Ахир бу шармандалик-ку!

1987 йил 11 октябрь куни телевидение орқали берилган «Келинг, очиқчасига гаплашайлик» кўрсатувига юқоридаги ташкилотларнинг вакиллари келмади. Уша кўрсатувда академик Глушченко адресига бир қанча гаплар айтилди-ю, лекин у ҳамон ўз қилмишларини давом эттириб юрибди. Бу шахсларни тартибга чақаридиган, қилмишларини баҳолайдиган вақт келмадимикан!..

Деярли бутун Ўзбекистон меҳнаткашларининг жигар-бағри эзилиб, ёмғирда, совуқда пахта териб юрса-да, академиклар тайёр машинани йўққа чиқаришса, бу қандай гап, ахир! Қайта қуриш, жадаллаштириш даврида буни қандай тушунса бўлади?

Обид СИДДИҚОВ,
Фарғона областидан

Саидмурод Мамашокиров

Ваҳимами ёки ҳақиқат?

Немис олими Э. Геккель 1867 йили фанга экология атамасини киритган вақтда юз йиллардан кейин атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масаласи ҳозиргидек оламшумул муаммога айланишини кўз олдига келтирмаган бўлса керак. Дарҳақиқат, кейинги вақтларда экологик вазиятнинг кескинлашиш географияси узлуксиз кенгайиб, жаҳон жамоатчилигининг диққат-эътиборини тобора кўпроқ ўзига жалб қилмоқда. Дунёвий муаммолар ичида табиатни асраш ядро уруши хавфининг олдини олиш проблемасидан кейин иккинчи ўринда турибди. 1962 йили БМТ Бош Ассамблеясининг XVII сессияси турли мамлакатларнинг «Иқтисодий ривожланиши ва табиатни муҳофаза қилиш ҳақида» махсус қарор қабул қилди. 1967 йилда эса БМТ Бош Ассамблеясининг XXII сессияси табиий муҳитни муҳофаза қилиш юзасидан Халқаро конференция чақиришни биринчи марта кун тартибига қўйди. 1972 йилнинг 5—16 июнь кунлари Стокгольмда (Швеция) Халқаро конференция ўтказилиб, 5 июни «Табиатни муҳофаза қилиш Халқаро кун»и деб эълон қилди. Юқоридега зикр этилган тадбирларнинг барчаси экология масаласи жаҳон миқёсидаги долзарб муаммо эканлигини кўрсатиб турибди.

Ер қуррасининг айрим районлари ўзининг иқлими, демографик ривожланиши, географик ўрни, иқтисодий ишлаб чиқа-

ришининг хусусиятларига кўра, экологик жиҳатдан «хавфли зона»ларга айланди. Хусусан, деҳқончиликнинг нисбатан экстенсив ривожланиши тирик организмларнинг фаолиятига салбий таъсир этадиган жуда катта миқдордаги химиявий ўғитларга, заҳарли моддаларга эҳтиёж туғдирди. Сунъий суғориш системалари анланган ва ҳали анланмаган экологик проблемаларни, янги иқтисодий ва социал зиддиятларни келтириб чиқарди. Иккинчи томондан, дашту чўлларнинг жадал суръатлар билан ўзлаштирилиши минг йиллар давомида сақланган биосфера мувозанатига салбий таъсир кўрсатиб, ноёб флора ва фаунани тубсиз жарга улоқтириб ташлади ёки жар ёқасига келтириб қўйди.

Табиатни муҳофаза қилиш ўз моҳиятига кўра, комплекс характерга эга бўлиб, ўз ичига ижтимоий-иқтисодий, маънавий-сиёсий вазифаларни қамраб олади. Шу вазифалар ичида истеъмол қилинадиган сувнинг табиий тарқалиш мутаносиблигини таъминлаш, тежаш ва софлигини сақлаш фавқуллодда муҳим муаммога айланди. Унинг ечимини топиш фан, техника, экономика, маданият ва ахлоқнинг ҳал қилиниши лозим бўлган вазифалари марказига кўчирилди. Чунки Ер қуррасининг ҳисоб-китобсиз бўлиб кўринган бойлиги — сувнинг умумий миқдоридан атиги ўндан бир фоизигина техника ва инсон эҳтиёжларини қондира олади, холос.

Биосферанинг мутаносиблигини таъминлашда сув бирламчи омилидан ҳисобланади. Энг муҳими шундаки, фақат унинг мавжудлиги эмас, балки шу сув ресурсларининг ер қобиғи бўйлаб тарқалиши ҳам муайян экологик боғланиш ва алоқадорликини вужудга келтирган. СССР территориясининг тўртдан бир қисмини ташкил қиладиган Қозоғистон, Ўрта Осиё республикалари, Озарбайжон ва Молдавияда, яъни асосан суғориб деҳқончилик қилинадиган республикаларда сув бойликларининг атиги икки фоизи мавжуд. Маълумотларга қараганда, Ўрта Осиёда суғориб деҳқончилик қилиш мумкин бўлган 58,1 миллион гектар ер мавжуд бўлиб, ҳозирги кунда қарийб 6,5 миллион гектар ерда деҳқончилик қилинмоқда. Шундан 4 миллион гектари Ўзбекистон территориясидадир. Бу регионларда ҳар йили юз минглаб гектар ерларнинг ўзлаштирилиши экологик вазиятни тобора кескинлаштирмоқда. Зеро, мавжуд саҳро ва чўллар ҳам биосферанинг умумий экологик мувозанатида муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун уларни ўзлаштиришда вужудга келиши мумкин бўлган салбий экологик оқибатларни ҳар томонлама ўрганиш тақозо этилади. Саҳро ва чўл ҳисобига экин майдонларини зўр бериб кенгайтиравермасдан интенсив технология асосида ишни ташкил этиш — чуқук сув танқислиги, ҳавзалардаги сув запасларининг камайиши, кенг майдонларнинг химиявий ифлосланиши, антропоген эрозиянинг олдини олиш, йўқолиб кетаётган флора ва фаунани сақлаб қолиш, атмосфера ва сув ҳавзаларининг мусаффолигини таъминлаш лозим.

Маълумки, Орол денгизи Ўрта Осиё табиатини белгилаб турган муҳим бўғиндир. Ҳозирги кунда Иттифоқимизда йирик экологик муаммога айланган Байкал кўли Сибирь учун қандай аҳамиятга эга бўлса, Орол денгизи ҳам Ўрта Осиё, Қозоғистон, Волга бўйи учун шундан кам аҳамиятга эга эмас. Унинг қуриб бориши билан кенг майдонлар антропоген чўлга айланиб, экологик вазият бениҳоя кескинлашиб кетмоқда. Аччиқ бўлса ҳам ҳақиқатни айтиш керак: республикаимиз олимлари, мутахассислари Орол денгизининг қуриши келажакда қандай салбий экологик оқибатларга олиб боришини асослаб бера олмадилар, тўғривоғи, илмий назарияларга, лойиҳаларга юқори ташкилотларни ишонтира билмадилар. Ваҳоланки, Орол денгизининг тақдири ҳақида етарли, асосли илмий ахборотлар тўпланган. Уларнинг ҳаётий эканлигини бугунги куннинг тажрибалари кўрсатиб турибди. Лекин мутасадди ташкилотлар бу илмий ечимларни ҳаётга татбиқ қилишга шошилмаётирлар, илм аҳлларининг хулосаларига шубҳа билан қарамоқдалар. Ҳануз иккиланиб: «Йўғ-э, унчалик эмас-диров!» деган хом хаёл билан яшамоқдалар. Наҳотки бутун бошли бир ДЕНГИЗ қуриб қолади-ю, лекин сезиларли оқибатга олиб келмаса? Кейинчалик «эх, аттанги!» дегунча, бугун хавф-хатарнинг олдини олган маъқул эмасми? Шу кунларда маълум иқтисодий, техник воситалардан фойдаланиш бу жараённинг олдини олиш мумкин, лекин 30—40 йиллардан сўнг ҳозир сарфлашимиз зарур бўлган ресурслардан 100 карра, 1000 карра ортиқроқ маблағ сарфлаб ҳам ҳозирги ҳолатига олиб кела олмастимиз аниқ бўлиб қоляпти.

Олимлар, мутахассислар ва раҳбарларнинг асосий камчилиги — Орол денгизининг йилига 500 минг центнер балиғига нисбатан унга қуйилаётган дарёлар сувидан фойдаланиб, деҳқончилик қилиб бугун 100 қарра кўп иқтисодий фойда олишга маҳлиё бўлишдадир. Энг даҳшатлиси шундаки, кишилар бу вазиятга кўникиб келмоқдалар. Ҳатто юқори минбарлардан туриб: «Орол денгизни қуриб қолаётган бўлса, Автоном республиканинг халқ ҳўжалигини территориялар ва тармоқ жиҳатидан бошқа иқтисодий йўналишларга ўтказиш истиқболларини белгилаш керак», дейдиган кишилар топилмоқда. Бу Орол денгизининг қуриб қолиши билан боғлиқ бўлган экологик ҳалокатни ҳали ҳам аниқ тасаввур қилабилмаслик натижасидир.

Айрим маҳаллий партия, давлат органларининг раҳбарлари учун 25, 50, 100 йиллардан кейин бўладиган истиқболлар амалий аҳамиятга эга эмас, нари борганда, бундай илмий таклифлар фақат оғиздагина, юзаки қўллаб-қувватланади, холос. 1980 йили Нукусда ЎзССР ФАнинг кўчма сессияси оролбўйи регионининг экологик истиқболларига оид конкрет илмий таклифларни киритган эди. Бироқ, бу таклифлар маҳаллий партия, давлат органларининг эътиборидан четда қолиб кетди. Республикамиз олимлари, мутахассислари бу таклифларни амалга оширишда қатъият, принципиаллик кўрсатмади. Натижада Орол денгизининг қуриб бориши билан боғлиқ экологик муаммо аллақачон регионал доирадан чиқиб, глобал аҳамият касб этди, чинакам фожиага айланди. Зеро, 60-йилларда Орол денгизининг сатҳи 65 минг км², сув ҳажми 1100 км³ бўлиб, ўртача чуқурлиги 16 метр, бир литр сувнинг шўрлини даражаси 10 грамм бўлган бўлса, кейинги 20 йил ичида 11,5 метрга пасайиб, сатҳи 18 минг км²га, суви айрим жойларда қирғоқдан 70-100 км чекиниб, ҳажми икки баробардан ортиққа қисқарди. Минераллашув даражаси 44 граммга ошганлиги натижасида унда яшовчи тирик организмлар қирилиб кетмоқда, биологик маҳсулдорлиги 5 мартадан кўпроққа камайди. Айрим тирик организм турлари мутлақо йўқ бўлиб кетиш арафасига келиб қолди. Бундан ташқари, Амударёнинг Орол денгизига қуйилиш дельтасидаги 600 минг гектар ернинг ўсимлик дунёси қуриб тамом бўлди. Бунга асосий сабаб, Орол денгизининг қуриб қолган жойларидан тузининг босиб келишидир.

СССР ФАнинг География институтини ва Сув проблемалари институтининг олимлари асримиз охирига бориб Орол денгизининг 40 метрга чўкиб, икки қисмдан иборат намокоб кўллارга айланишини ва ундаги барча тирик организмларнинг бутунлай қирилиб кетишини башорат қилмоқдалар. 1985 йил космонавтлар томонидан ўртакзилган Орол денгизининг қуриб бориш тенденциясини кўрсатувчи илмий тадқиқотлар, фотосуратлар бунинг ҳақиқий офат эканини узил-кесил исботлади.

Орол денгизининг қуриб боришига асосан учта сабаб ҳал қилувчи таъсир қилмоқда: биринчиси, Орол денгизига қуйиладиган дарё соҳилларида сўғориб деҳқончилик қилинадиган ерларнинг кенгайтирилиши. 60-йиллар бошида воҳаларда сўғориладиган майдон 3,5 миллион гектарни ташкил қилган (Амударё воҳасида 1,6, Сирдарё воҳасида 1,9 миллион гектар) бўлса-да, Орол денгизининг сув запаси 30-йилларга нисбатан камаймаган. Кейинги 20 йилдан кўпроқ вақт ичида сўғориладиган майдонлар Амударё воҳасида 2,4, Сирдарё воҳасида 2,6 миллион гектарга етказилди. Шундай қилиб, сўғориладиган майдонларнинг интенсив кенгайтирилиши Орол денгизини учун ҳам, регион учун ҳам экологик фожиянинг бошланиши бўлди. Айниқса, Амударёдан кейинги йилларда Қорақум канали орқали Туркменистон ССР олаётган сувнинг 7 км³га кўпайиши Орол денгизининг тақдирини янада мушкуллаштирди. Натижада Орол денгизини 60-70 йилларда 24 фоиз, 70-80 йилларда 54 фоиз сувидан маҳрум бўлиб қолди. Иккинчи сабаб, Амударё ва Сирдарё сувларидан тежаб-тергаб фойдаланмаслик ва бу дарёларнинг сувларини сунъий сув омборларига тўплашдир. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, Амударё ва Сирдарёдан ўрта ҳисобда йил давомида 120 миллиард м³ сув оқади. Бу сув билан 12 миллион гектар ерни сўғориб, деҳқончилик қилиш мумкин. Ҳозир эса 5 миллион гектар ер сўғорилади. Бундан ташқари, сўғорилган бошқа сув ҳавзаларининг сувларидан, ер ости сувларидан фойдаланилмоқда. Сўғорилган ортан сувлар ўнлаб сув омборларига тўпланмоқда. Хусусан, Норин дарёсидаги Тўхтағул сув омбори — 19,5, Сирдарёдаги Чордара — 5,2, Қайроқ-

қум — 3,4, Амударёдаги Туямўйин — 7,8 км³ суви тўплай олади. Кези келганда шуни айтиш керакки, Иттифоқимизда сунъий сув омборлари қурилиши натижасида 2600 қишлоқ, 165 шаҳар сув остида қолиб кетди. Сув омборларининг умумий майдони Франция территориясига тенг келади.

Юзаки қараганда, сунъий сув омборлари яхши иқтисодий самара бераётир, лекин ҳамма вақт ҳам қулай экологик, қолаверса, социал вазиятни вужудга келтираётгани йўқ. Аксинча, атроф районларда ер ости сувларининг сатҳи кўтарилиши, ерларнинг шўрланишига олиб келмоқда. Бундай ерларда ҳосилдорлик кескин камайиб, ҳатто яроқсиз ҳолга келяпти. Уларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш баъзан янги ерларни ўзлаштиришдан ҳам қимматга тушмоқда. Масалан, Туямўйин гидроузелининг қурилиши ундан қуйида жойлашган районлар ерларининг шўрланиш даражасини ошириб юборди. Бундан ташқари, бир вақтлар шўр кўлларининг қуриб қолишидан ҳосил бўлган катта-катта туз конларини сув босди, улар аста-секинлик билан эриб Амударё сувининг шўрланиш даражасини ошириб юборди. Мутасадди ташкилотлар, аввало, «Туямўйингидрострой» бошқармаси гидроузел қурилиши билан боғлиқ бўлган салбий экологик оқибатларнинг олдини олиш учун зарур амалий чораларни кўрмаётир. Айниқса, Туямўйин каналининг Тошовуз йўналиши қурилиши ҳозирданоқ унинг салбий оқибатларининг олдини олиш учун ернинг заҳини қочирадиган қўшимча зовурлар қазини, мавжудларини таъмирлашни талаб қилади. Бу ишни кейинга қолдириш — табиатга тузатиб бўлмас жараҳат етказиш билан баробардир. Учинчи сабаб, Амударёдан ва Сирдарёдан сўғорилган сув олинаётган ортиқча сувларнинг оқаваларини ҳамда зах сувларини Орол денгизига оқизмасдан пастқамликларга қуйилиши натижасида катта-катта майдонларда Сариқамиш, Акчақўл, Дуотқўл, Қоратегин, Ҳайдарқўл, Арнасой ва бошқа сув ҳавзалари пайдо бўлди ва ундумдор ерлар, яйловлар сув остида қолиб кетди. Уларнинг ҳажми 60-70 йиллардаёқ 8—10 марта кўпайди, буғланиш ва ерга сингишдан ортан ва кейинчалик яна ҳам ортиши кўзда тутилмоқда. Биргина Арнасой кўлининг майдони 1800 км²ни, сув ҳажми 14 км³ни ташкил қилади. Унга 70 йилларгача коллектор-зовур сувлари билан 5,5 миллион тонна туз тўпланган бўлса, 80-йилларга келиб унинг массаси 10 миллион тоннага етди ва умумий туз запаси 130 миллион тоннадан ошди. Сувнинг шўрланиш даражаси доимий ошиб бориши кузатилмоқда. Ҳозир бир литр сувда 10,3 грамм туз бўлса, 2000 йилга бориб 18 грамм бўлиши кутилмоқда. Бу эса ундаги флора ва фаунанинг яшаши учун нуқулай вазиятни вужудга келтиради. Фақат унинг туз запасидан химия саноати учун хом ашё сифатида фойдаланиш истиқболларини қидириб топиш қолди, холос.

«Орол денгизини қуриб қолаётган бўлса, бошқа сунъий сув ҳавзалари пайдо бўлмайди-ку», деб далда берувчи олимлар ҳам йўқ эмас. Лекин сув ресурсларининг парчаланиши ва тақсимланиши экологик вазиятни кескинлаштиришдан ташқари, янги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Хусусан, муайян табиий шароитда яшаётган кишилар минг йиллар давомида шу географик муҳитга хос ҳўжалик фаолиятларини ривожлантириб келганлар. Табиий муҳит билан боғлиқ бўлган иқтисодий ишлаб чиқариш укладининг характери кишиларнинг турмуш маданиятини, психологиясини, анъаналарини, умуман, ҳаёт тарзини белгилаб турган. Табиий мутаносибликнинг жадаллик билан ўзгартирилиши бу доимий алоқадорликни, боғлиқликни узилишига олиб келади, унга путур етказиши. Булардан ташқари, ёзувчи С. Залигин айтганидек: «Чақаларимизни бир, беш, ўн чўнтакка ёки ҳаммага бўлиб солганимиз билан унинг умумий суммаси ўзгармайди. Табиат ресурслари чақа эмас, унинг ҳар қандай тақсимоти йўқотиш билан боғлиқдир».

Мутахассислар, олимлар Орол денгизини жилла курсга ҳозирги ҳолатда сақлаб қолиш учун турли лойиҳаларни тавсия қилмоқдалар. Лекин ҳар қандай оптимист мутахассис ҳам аҳвол шу тариқа давом этса, Орол денгизини сақлаб қолиш мумкин эмаслигини эътироф этишга мажбур бўлмоқда. Бир йўналишдаги лойиҳачилар Орол денгизига қуйиладиган дарёларнинг сувидан ўта тежамкорлик билан фойдаланишни таклиф қилмоқдалар. Зеро, Амударё воҳасида 80-йилларда ҳар йили ўртача 20 км³ (26 фоиз), Сирдарё воҳасида 6 км³ (17 фоиз) дарё суви бефойда йўқотилмоқда. Иккинчи йўналиш: Амударё ва Сирдарёнинг қуйи оқимида фойдаланил-

ган оқаваларни, зах сувларни оқизиш, пайдо бўлган сунъий кўллarning сувини Орол денгизига қуйишнинг илмий ечимларини баён қилмоқда. Учинчи йўналишга мансуб мутахассислар сувнинг табиий йўқотилишининг, хусусан, ирригация системаларини реконструкция қилиш билан ерга сингиш ва буғланишнинг олдини олиш, умуман, Орол денгизининг буғланишини камайитиришни кун тартибига қўймоқдалар. Дарҳақиқат, СССРда ёпиқ сув ҳавзалари ичида Катталги жиҳатидан иккинчи ўринда турувчи Орол денгизи Урта Осиё қўллари ўртасида жойлашган бўлиб, ҳар йили атмосферага 60 км³ сувни буғлантириб турган. Бошқача қилиб айтганда, унинг буғланиши ҳам экологик мутаносиблики таъминловчи фактор бўлган. Шуни назарда тутган буюк рус олими А. И. Воейков бир вақтлар: «Ҳиндикуш тоғларининг қорлари ҳосил қиладиган дарёлар Орол денгизига қуйилади, улар яна буғланиб Ҳиндикуш қорига айланади. Шу зайлдаги айланма жараён Оролнинг қуриб қолишига ёки ўлиб кетишига йўл қўймайди», деб башорат қилганида инсоннинг табиий жараёнларга фаол арашави салбий оқибатларга олиб келишини ҳисобга олмаган эди, шекилли.

Юқорида айтиб ўтилган лойиҳаларнинг амалга оширилиши Орол денгизининг қуриб қолиши билан боғлиқ бўлган экологик муаммоларни қисман бўлса-да, ҳал қилиши мумкин. Хусусан, ҳар бир йўналишдаги лойиҳалар комплекс равишда амалга оширилса, Устюрт билан Қизилқумни ажратиб турувчи сув тўсиқни сақлаб қолиш имконини беради. Бу эса биринчи навбатда автоном республикани ва Хоразм воҳасини ёзда саҳрони жазирама гармселидан, қишда шимолнинг қаҳратон совуғидан муҳофаза қилади, албатта. Бироқ, муаммонинг шу томонлари ҳам мутахассислар ва олимлар диққатидан четда қолиб кетмоқда.

Мамлакатимизда Азов денгизининг экологик балансини сақлаш борасида математик моделлаштириш методи яхши натижалар берди. Худди шундай ишни амалга ошириш учун бизнинг республикамизда ҳам етарли моддий-техник, интеллектуал база мавжуд, лекин тор доирадаги маҳкамачилик, сансалорлик, масъулиятсизлик уни амалга оширишга тўсиқ бўлмоқда. Ҳозир шу муаммо билан бевосита ёки билвосита шуғулланувчи илмий муассасалар, олимлар, мутахассисларнинг фаолиятларини муқобиллаштириш зарурияти пишиб етилди. Бунинг учун республика партия ташкилоти ва ҳукуматининг ташаббуси, ташкилотчиллиги зарур бўлиб турибди. Шу ўринда республикамиз Фанлар Академиясига таъналаримиз бор. Маълумки, Сибирь дарёларининг бир қисмини Урта Осиё дарёларига ва Орол денгизига қўйиш ҳақидаги лойиҳалар кўпгина илмий текшириш институтлари, мутасадди ташкилотлар томонидан қўллаб-қувватланган эди. Бироқ, айрим олимлар асосий ишларидан бўш вақтларида, мустақил равишда бу тадбирларнинг ижтимоий-иқтисодий, экологик оқибатларини ҳисоб-китоб қилишиб, унинг мақсадга мувофиқ эмаслигини исботлади, шунга юқори партия ва ҳукумат ташкилотларини ишонтаришга муваффақ бўлдилар. Наҳотки, бизнинг республикамизда шундай ташаббускор олимлар йўқ?

Республикамизда ер ости сувларидан хўжасизларча фойдаланиш оқибатида унинг табиий жамғармалари кескин камаймоқда. Агар 1984 йилда Ўзбекистонда 37473та артезиан қудуқлари мавжуд бўлган бўлса, ўтган йили уларнинг сони 38985тага етказилди. Бироқ шулардан 26525 таси нормал ишлатилган, 3440 таси эса ташландиқ ҳолда қолиб кетди ва ер ости сувларини ифлослантирувчи восита бўлиб қолди. Артезианлардан зарур бўлмаган пайтларда сувнинг оқизилиши табиатга нисбатан шафқатсизлик ва жиноятдир. Кейинги маълумотларга қараганда, ўз ҳолича оқиб ётган скважиналар сони ҚҚАССРда 234, Тошкент областида 40, Фарғонада 36, Навоийда 31та бўлиб, улардан бефойда оқиб ётган сув суткасига 63,4 минг метр кубни ташкил қилади. Кўллаб артезиан қудуқларининг қазилиши табиий булоқларни қуритиб юбормоқда. Бундан ташқари, айрим районларда ер ости сувларининг жамғармаси алом бўлди. Масалан, Хоразм областининг Хонқа, Хива, Урганч, Шовот ва бошқа районлари марказларида сифатли, ичиш учун яроқли ер ости суви йўқ. Қашқадарё областининг У. Юсупов номи районидagi «Маймоноқ», «Оқ жангал» каби қишлоқларида яшовчи ўн минглаб аҳоли ҳозирги кунда ҳам 3 тонна ичимлик сувини 20 сўм тўлаб сотиб олмақда. Эндиликда улар учун халқимизнинг «сув текин» деган тушунчаси рамзий маънога эга бўлиб қолди. Ичимлик сувининг танқислиги,

уни сақлаш шароитининг йўқлиги аҳоли ўртасида турли касалликларни келтириб чиқараётгани ҳам сир эмас. Худди шунингдек, ҚҚАССРда энг муҳим социал ва экологик проблемалар аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш билан боғлиқ бўлиб турибди. Чунки кейинги 10 йил ичида Амударёнинг қуйи оқимида сувнинг химиявий минераллашув даражаси 2—3 марта ошиб кетди, ер ости сувлари истеъмол учун мутлақо яроқсиз. Натижада аҳолининг турли юқумли касалликларга чалиниши ва болаларнинг нобуд бўлиш даражаси республикада энг юқори ўринни эгаллади. Умуман, ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, аҳоли турмуш маданиятининг Иттифоқимизда энг охириги ўринда туриши, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда миллий даромад СССРнинг ўртача кўрсаткичидан уч марта паст эканлиги ҳам экологик вазиятнинг кескинлашганига бориб тақалади.

Бутуниттифоқ «Гидропроект» институтининг Урта Осиё бўлими олимларининг аниқлашларича, Ўзбекистонда фойдаланилаётган сувнинг 98 фоизи суғориб деҳқончилик қилишга, 1,5 фоизи саноат ишлаб чиқаришига, 0,5 фоизи аҳоли истеъмолига сарфланади. Республикаимизнинг Иттифоқ меҳнат тақсимотида пахтачилик базасига айлантирилиши ичимлик сувига эҳтиёжларни кундан-кунга ошириб юбормоқда. Зеро, 1 гектар гўза ривожланиш даврида 5,5 тонна сув талаб қилади. Бундан кўриниб турибдики, қишлоқ хўжалик экинларини суғоришга сарфланадиган сувни тежаш экологиянинг асосий йўналиши бўлиши керак.

Республикамизда ичимлик суви ресурсларининг чекланганлиги фавқулудда катта экологик муаммони вужудга келтирмоқда. Сувдан пала-партиш, хўжасизларча фойдаланиш натижасида 1 миллион 300 минг гектар ернинг мелиоратив ҳолати агротехника талабларига жавоб бермайди. Биргина Жиззах областида 1987 йил бошида умумий суғориладиган 279575 гектар ердан 112394 гектарининг мелиоратив ҳолати ёмонлашганлиги аниқланди. Шундан 80466 гектари ўртача шўрланган бўлса, 31928 гектар ер жуда кучли шўрланган, ҳатто ер юзини туз қоплаган. Айниқса, Мирзачўл районининг 71,2 Пахтакор районининг 68,7, Дўстлик районининг 65,6, Зомин районининг 41,6 фоз ерлари деҳқончилик учун ноқулай мелиоратив ҳолатга келиб қолган. Зомин районининг 7672 гектар ерини туз қоплаб, ундан ҳатто яйлов сифатида ҳам фойдаланиш бўлмайдиган даражага келган. Областда шундай фактлар аниқланганки, баъзи районларда ернинг захини қочирадиган ёпиқ зовурлар қурилмасдан фойдаланишга топширилган. Бу ишларнинг бажарилганлиги ҳақида ахборотлар қоғозлардагина мавжуд. Бундай ишлар ОНА ерга нисбатан ҳурматсизлик ва масъулиятсизлик бўлиб қолмасдан, балки жиноятдир. Зеро, ҳамма нарсани ўз номи билан атаган маъқул.

Кейинги вақтларда Хоразм пахтадан юқори ҳосил олиш шон-шухратини йўқотмоқда. Бунинг асосий сабаби — ер унумдорлиги пасайиб кетганлигидир. Бу областда ўтган беш йилликда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун 56 миллион сўмдан ортиқроқ давлат капитал маблағи сарфланди, бироқ ҳозирги кунда ҳам экин майдонларининг учдан бир қисми ачинарли ҳолатда. Ваҳоланки, мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш эвазига ҳосилдорликни 35—40 фозга ошириш мумкин.

Сувдан фойдаланишнинг кенг тарқалган практикаси шундайки, ким сувнинг бошида бўлса хоҳлаганича бўғиб олади. Ажабки, сув манбаъидан қанча кўп сув олинса, ундан шунчалик хўжасизларча фойдаланилади, исрофгарчилик ортади. Аниқлашларича, сувнинг ҳажми икки баробар ошса, ундан фойдаланиш коэффициенти уч хисса камаяр экан. Шунинг оқибатида ҚҚАССРда 31, Навоий областида 29 фоз сув мутлақо бефойда оқиб кетмоқда, ваҳоланки, республикамизда ўртача сувнинг исроф бўлиш кўрсаткичи 17—19 фозини ташкил қилади, холос.

Ҳозирги вақтда сувдан тежаб-тергаб фойдаланиш етарлича назорат қилинмаётир. Ҳисоб-китоб қилинишни, назоратнинг мукамал, қатъий системасини ишлаб чиқиб амалга жорий қилиш зарурияти туғилмоқда. Уғит, техника, ёқилги, меҳнат ресурслари ҳар бир гектар ёки центнер ҳосилга норматив асосида белгилаб қўйилганидек, суви ҳам пухта режа асосида тақсимлаш лозим. Суғориладиган районларга дифференциал тарзда ёндошган ҳолда хўжаликларга бериладиган сув миқдорининг қатъий лимитини белгилаб қўйиш керак. Умумий

олинадиган даромаддан ортиқча фойдаланилган ёки исроф қилинган сувнинг қийматини чегириб қолиш ёки нормадагидан кам миқдордаги сув билан деҳқончилик қилганлиги учун қўшимча тарзда рағбатлантириш системасини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бинобарин, хўжаликларда оила ва бригада пудратининг кенг жорий этилиши сувдан тежаб-тергаб фойдаланишнинг ташкилий шарт-шароитини яратади, яъни пудрат коллективи йил охирида оладиган устама иш ҳақидан, мукофотларидан ортиқча фойдаланган ва исроф қилган сув учун маълум миқдорда пул ушлаб қолинишини ёки кам миқдорда сув ишлатиб, уни тежаганлиги учун қўшимча моддий манфаатдор бўлишни билса ва бу ҳол хўжалик билан пудрат ўртасида тузилган шартномада мустаҳкамланган бўлса, сувдан фойдаланишга бошқача нуқтаи назардан қараларди, албатта.

Деҳқончиликда ортиқча фойдаланилган сувларнинг оқавалари жиддий экологик муаммоларни келтириб чиқармоқда. Хусусан, тоза сув ҳавзаларга тушиб, уларни ифлослантирмоқда, ер ости сувларининг минераллашув даражаси ошмоқда, ерларнинг шўрланишини ва ботқоқликларга айланишини кучайтирмоқда. Айниқса, дарёларнинг қуйи оқимларида жойлашган районлардаги ахвол ачинарлидир.

Ҳозир Амударёдан суғориш учун олинаётган сувнинг ярми турли минераллар билан шўрланиб, қайта дарёга қуйилмоқда. Натижада сувнинг шўрланиши, минераллашиш даражаси кейинги 15 йилда уч мартадан кўпроқ ошди. Фақатгина тожикистонлик деҳқонлар Амударёга 3 миллиард м³ зах сувларни қуйиши натижасида сувнинг минераллашиш даражаси анча кўпайса, қуйроқда Сурхондарё, Шеробод, Қорасувдан тушаётган оқавалар бу кўрсаткични янада оширмоқда. Қарши чўли, Бухоро области бу даражани янада юқорироққа кўтармоқда, ниҳоятда шўрланган сувни Амударёга оқизмоқда. Яқин келажақда бу сувнинг миқдори 200 м³ га етиши кўтилмоқда.

Юқори даражада минераллашган сувдан фойдаланиб деҳқончилик қилиш ерларнинг шўрланишини ошириб юбормоқда. Натижада қайта-қайта шўр ювишга мажбур бўлинаётди. Агар олимлар ва мутахассислар тавсия қилаётганидек, Амударёнинг ўн ва сўл қирғоқларида коллектор-зовур сувларни тўплаб Орол денгизига қуйиладиган каналлар қазилса юқоридаги муаммоларни — Амударё сувининг шўрланишини ҳамда Орол денгизи қуриб қолиши билан боғлиқ бўлган муаммоларни бирмунча юмшатиш мумкин. Бироқ, республикамизнинг айрим областларида бу ишга етарли даражада эътибор берилмаётди. Масалан, ҚҚАССРда ирригация системаларидан фойдаланиш коэффициенти 0,56-0,58 даражада, холос. Шунинг оқибатида суғоришга сарфланаётган сувнинг ҳажми нормадагидан 1,5—2 марта кўп бўлмоқда.

Автоном республикада ҳар йили 270 минг гектардан ошироқ ернинг шўрини ювиш учун 2,5 км³ сув сарфланади. Бироқ, зах сувларни оқизиш системасининг йўқлиги натижасида бу иш яши самара бермаётди. Бунинг устига, Амударё сувининг юқори даражада минераллашуви ерларнинг иккиламчи шўрланишига сабаб бўлмоқда.

Лойиҳалаштиришда йўл қўйилган хатоликлар натижасида ўн миллионлаб сўм сарфлаб қазилган асосий коллекторлардан зах сувларнинг чиқиб кетмаслиги оқибатида ер ости сувларининг кўтарилиб, ерларнинг шўрланиш даражаси ошиб кетиши кузатишмоқда. Ҳозир Автоном республикада ер ости сувлари 1,5 метргача бўлган майдонлар кейинги 4 йил ичида 106 минг гектарга кўпайди.

Қорақалпоғистон АССРда 21 фоиз ернинг шўрини ювиш учун умумий олинаётган сувнинг 41 фоизи сарфланади. Бу эса ерларнинг шўрланиши ва уни ювиш эҳтиёжи ичимлик сув муаммосини кескинлаштиришдан ташқари Орол денгизининг қуриб қолишига асосий сабаб бўлмоқда. Шунинг учун ерларнинг шўрланишини бартараф қилишнинг бошқа технологик йўналишларини топиш кун тартибидagi энг долзарб масалалардан бири бўлиб қоляпти. Туркменистон ССРда ерларнинг шўрини кетказишда қуёш энергиясидан фойдаланиш, республикамизда электр энергиясини қўллаш, гидролиз заводларининг чиқиндиси бўлган лигнинни ерга солиш тажриба қилиб кўрилди. Олимларнинг тажрибалари шунини кўрсатдики, ҳар бир гектар ер ҳисобига 30 тонна лигнин солиб ҳайдалганда шўр ювишга сарфланадиган сув миқдорини кескин камайтиришдан ташқари, ҳосилдорликни ўртача 7-8 центнерга ошириб, ҳар гектардан 76 сўм соф иқтисодий фойда олиш мумкин.

Келажақда айнан индустриал технология ерларнинг шўрини кетказишнинг амалий-илмий ечимларни топиши мумкин. Бунинг учун барча мутасадди ташкилотларнинг фаолиятларини мақсадга мувофиқ тарзда координациялаштириш ҳамда уларнинг масъулиятини ошириш тақозо қилинади.

Иттифоқимизда ва республикамизда ирригация-мелиорация соҳасининг мукамал тармоғи — илмий-текшириш институтлари мавжуд. Лекин фақат уларнинггина хулосалари билан чегараланиб қолиш масалани бир томонлама ҳал қилишга, бошқа ижтимоий-иқтисодий, экологик муаммоларни четлаб ўтиб, баъзан тузатиб бўлмас хатоликларга сабаб бўлмоқда. Шунинг учун бу муаммо турли соҳа мутахассисларининг бир ёқадан бош чиқариб ишлашини талаб этади.

Атроф муҳитнинг ифлосланишида sanoat корхоналари жиддий хавф туғдирмоқда. Олимларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, рангли металлургия корхоналари жойлашган ердан 1,5-2 км. теварақда кўрғошин, маргимуш, рух, симоб, тас ва бошқа моддалар тирик организмлар яшашига салбий таъсир қилмоқда. Шундай корхоналардан 5 км. узоқликдаги кўрғошин нормал шароитдагига нисбатан 109 мартагача (картошқада 166 марта), маргимуш 39 марта кўп бўлиши аниқланган. Sanoat зоналарида ер ости сувлари жамғармаларининг камайиши билан биргалликда унинг химиявий ифлосланиши ҳам муаммони чуқурлаштириб юбормоқда. Айниқса, химия sanoati зоналарида аҳвол жуда ачинарли. Фарғона шаҳрининг шимолидаги Олтиариқ — Бешолишсой ер ости сув ҳавзаси «Фергананефтеоргсинтез» ишлаб чиқариш бирлашмаси чиқиндилари билан доимий равишда ифлослантирилиши натижасида ҳатто 70 метр чуқурликдаги 1 литр сув таркибиде нефть маҳсулотлари, рухсат этилган концентрация чегарасидан ортиқ феноль борлиги, умумий қаттиқлиги нормадагидан бир неча марта кўп эканлиги аниқланди. Аҳволнинг жиддийлигини Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва республика Министрлар Советининг бу борадаги бир қатор кўрсатмалари ҳам тасдиқлаб турибди. Бироқ, ҳозиргача бу кўрсатмалар сезиларли амалий натижалар бермаётди. Худди шундай ҳодисалар республикамизнинг бошқа sanoat марказларида ҳам кузатишмоқда...

Поповга радио ихтиро қилгани учун алюминий кружка совға қилишган. Менделеевга эса химиявий элементлар даврий системаси жадвалини тузгани учун алюминийдан ясалган медаль беришган экан. Бир вақтлар олтиндан ҳам қимматбаҳо ҳисобланган шу металлни ишлаб чиқариш ҳозирги кунда атроф муҳитни ифлослантираётган металлургия корхоналари ичида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб турибди ва жуда катта ташвиш туғдирмоқда. Масалан, Тожикистон ССРнинг Регар районида қурилган алюминий заводидан чиқаётган заҳарли моддалар фақат завод атрофидаги ерларни, атмосферани, сув ҳавзаларни ифлослантириб, табиатга жиддий путур етказиб қолмасдан, Ўзбекистон ССРнинг Сурхондарё областидаги Сарийосиё, Денов районларида ҳам экологик вазиятни кескинлаштириб юборди. Хусусан, қишлоқ хўжалиги экинлари, чорва моллари, энг муҳими — инсон соғлигига салбий таъсир ўтказмоқда. Бу районларда уч йилдан бери давлатга пилла топшириш умуман пландан чиқариб ташланди, чунки заводдан чиққан заҳарли моддалар тут баргларини заҳарлаб, ипак қўртларини батамом қириб юборди. Шунингдек, Дашнободнинг машҳур анорзорлари ҳам қуриб тамом бўлиш арафасига келди. Шундай оқибатлардан кейин ҳам заводдан чиқаётган заҳарли моддаларнинг инсон саломатлигига салбий таъсир ўтказмаслигига кафолат берадиган киши топилармикан?

Кейинги вақтларда атмосферани, ерларни, сув ҳавзалари ифлосланишининг олдини олиш учун, атрофдаги аҳоли пунктларига таъсирини камайтириш мақсадида корхоналарнинг дудбуронларини, мўриларини баланд қилиш, корхоналарни аҳоли пунктларидан четроққа қуриш амалда кенг қўлланилмоқда. Лекин бундай йўл билан муаммони ҳал қилиб бўлмайди. Ишлаб чиқариш корхоналарини жойлаштиришнинг мавжуд санитария-гигиена жиҳатидан лойиҳалаш нормативларига кўра, атроф муҳитга таъсирига қараб бир тоифадаги (I классдаги) корхоналарни аҳоли пунктдан 1000 метр, II тоифадагини 500 метр, III тоифадагини 300 метр, IV тоифадагини 100 метр, V тоифадагини 50 метр четга қуриш белгиланган. Биринчидан, бу нормативлар нисбий бўлиб, аллақачон эскирган, қолаверса, уларга ҳамма вақт амал қилинаётгани йўқ.

Иккинчидан эса, корхоналардан чиққан заҳарли моддалар бориб тушган жойида михланиб ётмайди: шамол уни кўчириб юради ёки сув тармоқлари оқизиб бизнинг назаримиз тушмайдиган жойларга олиб боради. Юқорида айтилган Регардаги алюминий заводи Сарисийёдан 35, Деновдан 70 км. узоқда-ку! Уни қайси тоифага киритиш мумкин?

Мавжуд корхоналарнинг айрим раҳбарлари ўз тинчини кўзлаб, план кетидан кувиб, атроф муҳит муҳофазасига етарли даражада эътибор бермаётирлар, чунки ҳозирга қадар корхона раҳбари планини бажармаса таънага қолиб, мукофотдан маҳрум бўлади. Табиати ифлослантиргани учун эса нари борганда корхона ҳисобидан жарима тўлайди, холос. Назаримизда, корхона раҳбарларининг масъулиятсизлиги, шахсан моддий жавобгар эмаслиги, экологик тафаккуридаги турғунлик бунга асосий сабаб бўлмоқда. Агар атроф муҳит муҳофазасининг назорати ҳозирги тартибда кетаверса саноат корхоналарини ҳўжалик ҳисобига ўтказиш ҳам атроф муҳит муҳофазасига доир тадбирларни амалга ошириш масъулиятини сусайтиришга олиб келиши мумкин. Яъни, ҳўжаликлар кўпроқ фойда олиш мақсадида бу йшга етарли даражада эътибор бермай кўяди. Шунинг учун саноат корхоналари муайян технологик жараён учун зарур бўлган микдордаги сувни «сотиб олиб», ортиқча сарфланган ҳар бир литр сув учун моддий жавобгар бўлиши лозим.

Албатта, саноат тармоғи учун ёпиқ сув ишлатиш системасига ўтиш ҳозирча иқтисодий жиҳатдан «зарарли» бўлиб, меҳнат ва моддий ресурслар таъминотида муайян қийинчиликлар келтириб чиқариши мумкин. Лекин муқаррар равишда жамиятга иқтисодий, социал, табиатга эса экологик фойда келтиради. Бунинг самарадорлиги тажрибаларда ибтотланди. Хусусан, рангли металлургия саноати ўн биринчи беш йилликда 30 та фабрикасини сувдан фойдаланишнинг ёпиқ системасига ўтказган эди, натижада жуда катта техник-иқтисодий фойда кўрди.

СССР Фанлар академиясининг президиуми қошидаги табиий сувларни муҳофаза қилиш комиссиясининг раиси, академик Б. Н. Ласкорнинг фикрига кўра, саноат чиқинди сувларини ҳар қандай мукамал қурилмалар билан тозалаш муаммони ҳал қилиш эмас ва иқтисодий жиҳатдан истиқболсиздир. Дарҳақиқат, Байкал целлюлоза-қоғоз комбинатига сув тозалаш иншоотини қуриш давлатга 46 миллион сўмга тушди. Шунга қарамасдан чиқинди сувларнинг ифлослиги руҳсат этилган даражадан юқори бўлиб қолмоқда. Шу беш йилликда бу комбинатни сувдан ёпиқ тарзда фойдаланиши мумкин бўлган бошқа йўналишдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга мослаштиришга қарор қилинганнинг асосий сабаби ҳам шундадир.

Экологик салбий оқибатлар ҳамма вақт иқтисодий зарар билан боғлиқ бўлади. Бекобод цемент заводи территориясидаги уйларнинг томларини цемент қоплаган (афсуски, одамлар ичига ютган чанглар бевосита кўриниб турмайди). Ҳатто 2 км. масофадаги 1 м.³ ҳавода 20–22 миллиграмм цемент чанги мавжуд. Бекободнинг доимий шамоли бу чангларни узоқ-узоқларга учуриб кетиб, катта экологик зарар етказиш билан биргаликда маҳсулот таннархини 6 фоизга қимматлаштириб юбормоқда. Бунинг олдини олиш учун қардош социалистик мамлакатларда аллақачон самарадор технологик восита топилган. Хусусан, Болгариянинг Ловченский округидаги цемент заводи кейинги 10 йил ичида чанг чиқармаётир. Чанг ҳисобидан ишлаб чиқарилаётган цемент микдори 300 минг тоннани ташкил қилади.

Ўзбекистонда пахта тозалаш заводлари атроф-муҳитни ифлослантирувчи жиддий манба бўлиб қолмоқда. Айниқса, машинада терилган пахтанинг ифлосланиши юқори. Пахта-нинг 4–5-навларида 20 фоизгача чанг, хас-чўп мавжуд. Бу чангларда маданий ўғит, зараркунандаларга қарши ишлатилган заҳарли моддалар, гўза баргини туширишда фойдаланилган дефолиантлардан ташқари 16–32 фоиз сицилий оксиди, 39–57 фоиз силикат моддалар, умуман, 65 фоиз органик моддалар, 35 фоиз минерал аралашмалари мавжуд. Пахта заводларининг турли цехларида 1 см.³ ҳавода 5840–6480 та чанг зарраси бор. Агар завод суткасига 400–450 тонна пахтани қайта ишласа, бу чангларнинг умумий салмоғи 8–9 тоннани ташкил этади. Атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг замонавий ускуналари билан жиҳозланган пахта заводларида ҳам чангиш даражаси руҳсат этилган чегарадан бир неча баробар юқоридир. Бу моддалар заводда ишловчи ва территориясида яшов-

чи кишиларнинг ҳаво орқали нафас олиш органларига, ичимлик суви билан организмга тушиб, ичак-ошқозон ва бошқа сурункали касалликларни келтириб чиқармоқда. Хусусан, кремний (II) оксидига бой чанглар пневмоконйоз касаллигига, гўза барги ва пахта чигитидаги бўёвчи модда — госсипол жигарда тўпланиб унинг функциясини ишдан чиқаради. Шунингдек, атрофдаги қишлоқ ҳўжалик экинлари ҳосилдорлигига, чорва молларининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Табиати муҳофаза қилишга яқиндан ҳисса қўшаётган корхоналари коллективларни, айрим кишиларни моддий рағбатлантириш учун махсус фонд ташкил қилиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бу фондини экологик хатолар учун тўлаётган жарималар ҳисобига ошириб бориш мумкин.

Тўғриси айтиш керакки, аксарият ҳолатларда глобал миқёсида атроф муҳитни муҳофаза қилиш ҳақида гап кетганда капиталистик мамлакатларда йўл қўйилаётган экологик хатоликларни, уларнинг салбий оқибатларини кўрсатишдан нарига ўтмаяпмиз. Ваҳоланки, ўзимизнинг кўз олдимизда рўй бераётган экологик хатоликлар ҳақида гап очмаймиз. Наридан камчиликларни ниқоблаб, эгасиз танқид билан чегараланиб қолмоқдамиз. Агар Орол денгизига ўхшаган сув ҳавзаси бирон бир капиталистик мамлакатда қуриб қола бошлаганда эди, бизнинг олимларимиз уни албатта капиталистик ишлаб чиқариш усули билан, буржуа жамиятининг табиий ресурсларни аёвсиз эксплуатация қилиши билан боғлаб қаттиқ танқид қилган бўлар эди. Одатда, капиталистик мамлакатлардаги олимларнинг экологик қарашларига синфий позициядан ёндошамиз деб ҳамма вақт ҳам уларнинг фикрларини маъқуллайвермаймиз. Ваҳоланки, уларнинг қарашларида ҳам фойдадан холи бўлмаган қимматли илмий ҳақиқат мавжуд бўлади. Буржуа синфига мансуб олимларнинг айтган ҳақиқатини эътироф этиш синфий ҳўшёрликни бўшаштириш ёки мафкуралар курашида муросага келиш деган гап эмас. Эро, ҳақиқатни ким айтишидан қатъи назар у ҳақиқат бўлиб қолаверади — уни дўст айтса ҳам, душман айтса ҳам моҳияти ўзгармайди. Бундан ташқари, ҳозирги вақтда глобал экологик проблемаларни турли системалардаги катта-кичик мамлакатларнинг иқтисодий, сиёсий, мафкуравий ўзаро бирдамлиги ва ҳамкорлигисиз ҳал қилиш мумкин эмас. КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари М. С. Горбачёв Франция парламенти аъзолари билан учрашувдаги нутқида: «Европадаги барча мамлакатларнинг куч-ғайратини бирлаштирмасдан туриб, қитъамизда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва соғломлаштиришдек кескин проблемани ҳам чинакамига ҳал этиш мумкин эмас. Образули қилиб айтганда, қитъамизнинг кўпгина районларида замин оёғимиз остида бамисоли аланга олмоқда, осмондан олов ёлғири ёғмаётган бўлса ҳам кислота ёлғири ёлғири, тутуннинг кўплигидан осмоннинг ўзи кўринмаяпти. Европадаги дарёлар ва денгизлар ҳам аянчли аҳволга тушиб қолмоқда. Ўз вақтида бизларнинг ҳаммамиз энди умуман миллий доирада ҳал қилиб бўлмайдиган проблемаларни юзага келтириб, чамаси етарли даражада узоқни кўриб иш тутмадик. Ҳаммамиз қитъанинг тақдирини муштараклигини англашимиз зарур бўлган ҳақиқий соҳа мана шулардан иборат», деган эди. Дарҳақиқат, планетанинг сув ҳавзалари ва атмосфера маъмурий чегараланмаган, бир мамлакатда йўл қўйилган экологик хато бошқа мамлакатларнинг экологик вазиятига салбий таъсир этапти.

Дунё олимларининг, шу жумладан, Иттифоқимиздаги йирик мутахассисларнинг вужудга келаётган экологик муаммолар ҳақида ташвишлианиб гапиряётгани, матбуотда эълон қилинаётган фикрлари аксарият ҳолларда «пессимизм» деб эълон қилинади. Бундай «пессимистик» қарашларга «оптимистик» қарашлар қарши қўйилмоқда. Нафсиламбрини айтганда, ҳар қандай оптимистикнинг чегараси бор, агар шу чегарадан ўтилса, хатоликлардан кўз юмишга тўғри келади.

Экологик вазиятни тўғри баҳолаш, бу вазиятга нисбатан актив позицияни шакллантириш, экологик тафаккурни ривожлантириш учун оммага табиий атроф-муҳит муҳофазасига доир зарурий статистик информация, ахборотлар, фактлар билан доимий равишда тушунириб бориш лозим. Лекин вақтлар матбуотда, махсус адабиётларда ёритилаётган материаллар ҳамма вақт ҳам воқеликни тўлиқ, объектив акс эттиряётгани йўқ. Иккинчи даражали ҳодисалар атрофида шов-шув кўтарилиб, асосан мақтовлар билан чегараланиб қолинаётир.

Мутахассислар, ёзувчилар, журналистлар масалани кескин қўйиши мумкин, лекин зарур бўлган материаллар мутасадди ташкилотларда «етти қулф остида» сақланмоқда. Ҳозир ҳам бундай фактларнинг ошкор қилиниши тегишли ташкилотларнинг, раҳбарларнинг обрўсига, энг муҳими — мамлакатимиз обрўсига салбий таъсир қилади деган чучмал мушоҳадалар жамоатчилик манфаатларидан устун бўлиб қолмоқда.

Ҳурматли журналхон! Сиз бу мақоламизни ўқиб кўриб: «Ҳа, энди, кишилар яшашлари учун нон ҳам ейишлари керак-ку. Айниқса, аҳоли сонининг ўсиб, эҳтиёжларининг ошиб бориши хоҳласа-хоҳламаса табиатдан олинадиган неъматларни кўпайтириши талаб қилади-ку», дейишингиз мумкин. Тўғри, кишилар яшаш учун кийинишлари, уй-жой билан таъминла-ниши керак. Бунинг устига, нонни ёғ билан ейиши хоҳлайди-лар. Лекин инсон фақат ейиш-ичиш учун яшамайди. Маънавий

озиқ ҳам шарт. Уни эса мусаффо осмон, тоза ҳаво, тиниқ сув-сиз тасаввур қилиб бўлмайди. Семашконинг фикрига кенг-роқ маъно бериб айтганда, экология маданиятисиз умуман маданиятнинг бўлиши мумкин эмас. Қолаверса, келажак авлод олдидаги бурч ва масъулият ҳам бор.

Юқорида келтирилган фикрлар асло ваҳима қилиб, одам-ларни саросимага солиш учун айтилгани йўқ, улар шу куннинг ҳақиқатидир. Ҳақиқат эса ҳар қанча аччиқ ва ваҳимали бўлса ҳам эътироф этишни талаб қилади. Яна шуниси ҳам ҳақиқатки, биз табиатга нисбатан қилган тантиқликларимиз учун жавоб беришга мажбурмиз. Чунки у Она табиат, ахир! ОНА эса ҳамма вақт фарзанднинг меҳрига муҳтождир. Агар биз унинг қити-ғига тегсак, у бизни шапалоқлайди. Алам қилади, лекин тиши-мизни тишимизга босиб чидашга маҳкум этилганмиз. Чунки, шоир айтмоқчи, «Онага қўл кўтарган — фарзанд саналмас!»

МЕНИНГ ФИКРИМ... МЕНИНГ ФИКРИМ...

Ёш танқидчи Шуҳрат Ризаевни «Роман ва драма» мақоласи (1987 йил, 8-сон) билан қутлайман.

Албатта, ҳар қандай бадий асар қайта саҳналаштирилар экан, замон билан ҳамоҳанг нуқталарини топиши лозим. Чунки бугунги томошабин, бугунги китобхон ҳар жиҳатдан онгли, етук, баркамол.

Мен мақола муаллифининг «...умуман бугунги ўзбек театрида актёрлик санъати юксалмаётганининг асосий сабаб-ларидан бири ижрода ижобий, мантиқий импровизацияга мутлақо эътибор қилинмаётганлиги эмасмикин...» деган мулоҳазасига тўла қўшиламан. Дарҳақиқат, агар ижрода импровизация бўлмаса, ҳар қандай роль, бадий асар, нутқ куруқ чиқади.

Шунингдек, менинг назаримда, «республикамизда ўзбек тили ва адабиётини ўқитиш савиясининг паст эканлиги» фақат саҳна асарларининг яратилишига салбий таъсир кўрсатиб қолмай, келажак инсонларни шакллантиришга тўққинлик қил-моқда, умуман, жамиятимизнинг тараққиётини орқага судра-моқда.

Ҳозир мамлакатимиз қайта қуриш палласига кирган, аммо бу жараён суст бормоқда. Қайта қуриш ишида асосан ўқитув-чилар юксак роль ўйнаб, фаол иштирок этишлари шарт. Улар хоҳ мактаб ўқитувчиси, хоҳ олий ўқув юртлири олимла-ри бўлсин, зиммаларига нақадар масъулиятли вазифа юк-ланганини чуқур ҳис этишлари лозим.

Мана, ўтган йили «Тошкент ҳақиқати» газетасида «Актриса нега йиғлади?» мақоласи, бу мақола ҳақида кўпчиликнинг фикри, редакция муносабати ва яна қатор мақолалар чоп этилди. Анча шов-шувлар кўпайди. Бунга сабаб, менимча, ана шундай олий даргоҳларда ўрнашиб олган худбин, шах-сиятпараст, манфаатпараст — жамиятимизнинг чиркин несха-лари эмасми? Наҳотки, ўшанда кимсаларга нисбатан кескин кураш олиб бориб, уларни бутунлай супуриб ташлаш мумкин эмас?! Қачонгача бундайлар ижтимоий тузумимизни булғаб келади? Ахир, бугунги кунда жамиятимиз учун бутун умрини бағишлаган олижаноб инсонларни обрўсизлантириш ўрнига, асарларнинг ғоявий-бадий савиясини, ижодий маҳоратини кўтаришга ҳаракат қилиш учун курашиш фурсати етмадимик-ан?!

Менимча, мақолада «Қутлуғ қон» асарида тасвирланган ижтимоий-сиёсий ҳаёт ҳақида талқин, конфликт ва коллизия-лар, драматизм ҳақида ҳам кенгроқ таҳлил берилса ёмон бўлмасди.

Бу баҳснинг бошлаб берилишини яна бир бор табрикламоқ керак. Унинг давом этирилиши эса, республикамизда театр ҳаётининг яхшилланишига, мактаб ва ўқув юртлирида тил ва адабиёт фанларини ўқитиш савиясининг юқори поғонага кўта-рилишига анча самарали таъсир кўрсатади, деб умид қила-ман.

Тожихон СОБИТОВА,
ТошДУ ўқитувчиси,
филология фанлари кандидати.

Мен кўп болали онаман, лекин мени битта нарса қийнайди. Қийналишимга сабаб балки оналик меҳримдир ёки бўлмасам... Хуллас, ўйлаб ўйимнинг охирига етолмай қолдим. Тўққиз нафар фарзандим бор. Улардан бирон ёмонлик кўрган эмас-ман. Шулардан бири ҳақида ёзмоқчиман сизларга.

Ўғлим ҳали ёш, эндигина йигирмага тўлган эди. Ёшлик қилиб битта-яримтанинг гапига кирган бўлиши мумкин. Лекин қисқа вақт ичида давлатнинг катта пулини еб қўйолмай-ди-ку?! Кимлардир тую қилиб юборди, ўғлим айбдор бўлиб қолди. У беш ойда 15 минг сўмга камомад қилибди. Ачинарли жойи шундаки, катта бир ташкилотдан кимдир қамалса, унга «меҳмон чақирган, ароқ ичган, енгил машина минган», дея «айб» тақалади. Ахир, ҳозирги кунда оддий бир деҳқон-нинг ҳам меҳмондорчилик қилиши, ароқ ичиши, енгил маши-нада юриши табиий ҳол-ку! Наҳотки, фақат шулар учун айблаг давлатнинг 15 минг сўмини ўзлаштириш, устига устак, беш ой ичида дарров қинғир ишларга қўл уриш мумкин бўлса?..

Мен бир болаизор кекса онаман, менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Боламни оқ сут бериб вояга етказганман, қамоқда ётишу жиноят қилиш учун тарбияламаганман. Мен боламга ишонаман, у бундай номаъқулчиликлар қилмайди.

Мана, тўрт йил бўлди — болам қамоқда. Унинг олдига ҳар борганимда: «Очигини айт! — деб йиғлайман, қарғайман. — Еганмисан?! — деб сўрайман. — Сен ҳақиқатан айбдорми-сан? — деб сўрайман. Болам эса: «Онажон, айбим — ёшлигим, нодонлигим, бировларнинг гапига кирганим. Мен бирор марта манфаатдор бўлмаганман, ким нима буюрса шуни қилиб-ман», — деб жавоб беради.

Яхшилар, ёрдам қилинглар! Ёш оила барбод бўлмасин, оиласи бузилиб, икки ширин ўғилчалари тирик етим бўлиб ўсишмасин! Ўз хатосини англаб етган одамга айбини оқлаш учун ўн бир йиллик қамоқ жазоси кўплик қилади, унга ўн бир ой ҳам етарли. Мен ўғлимга ишонаман, унга оқ сочим билан кафолат бераман. У албатта менинг ишончимни оқлай-ди.

Шу ўғлимни ўйлаб, куйинавериб, отаси бевақт вафот этиб кетди. Мен ҳам адоий тамом бўлдим, мадорим қолмади, кўзим очиклигида бир пешонасини силасам. У отасини қабрга ўз қўли билан қўёлмади, энди мени ўз қўли билан қилхонам-га элтиб қўйсин.

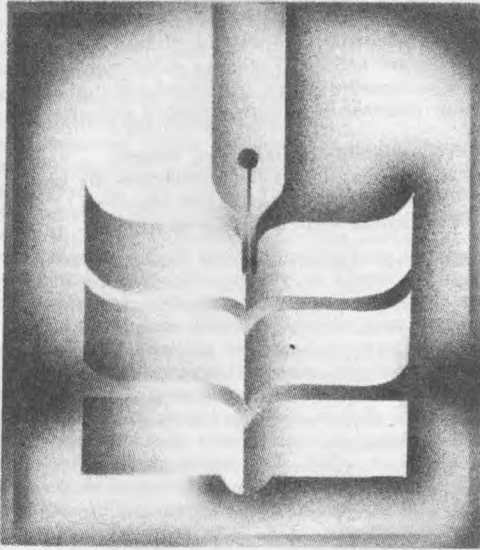
Сизларни ҳам мен каби бир болаизор она тарбиялаган бўлса керак! Менга ёрдам қўлини чўзиб, йўл-йўриқ кўр-сатингизлар, деб,

Шафоат БЕРДИЁРОВА,
Самарқанд области,
Қўшрабат райони
С. М. Киров номидаги совхоздан.

Оллоёр Бегалиев

Ёруғлик одамлари

Азал-азалдан адабий ҳаёт бир-бирига алоқадор ва чамбарчас боғлиқ катта муҳит ва унинг ичидаги кичикроқ муҳитдан иборат икки қисмга бўлинган. Бу икки қисм пойтахт ва вилоятлар адабий муҳити деб номлаб келинган. Бундай бўлиниш ҳозир ҳам мавжуд. Марказдаги муҳит тўғрисида гап йўқ. Бунга кундалик газета-журналларимиз етарлича эътибор бериб, кузатиб келяпти. Вилоятлар адабий муҳити эса кўпинча назардан четда қолиб кетаётгандек туюлади. Танқидчиликнинг назардан, албатта. Расман эътибор бўлмапти, десак инсофдан бўлмас. Чунки Ўзбекистон Ёзувчилар союзи Дўрмондаги ёзувчилар боғида, Ҳамид Олимжон номидаги адабиётчилар уйида ва Ёзувчилар союзининг об-ласть бўлимларида вилоятларда ижод қилаётган ёшларнинг қўлёмалари юзасидан семинар-кенгашлар ўтказиб турибди. Муҳокамалар қилинмоқда. Асарлари тўхтаб қолгани йўқ. Ва ҳозиро...

Булар, бир ҳисобга яхши, албатта. Лекин ҳар қандай тантананинг, намойишнинг ниҳояси бўлади: оломон тарқайди, майдонлар бўшаб қолади. Ҳамма яна тирикчилик ташвишига шўнгийди. Шунинг баробарида қарийб ҳар куни китоб ёки

дафтарларга юзма-юз келади. Бутун мамлакат «ўн олти қисмли ўқубатнинг зангори шуълалари» қаршисида нафасини ичига ютган маҳал, бу тоифа чеки-ниҳояси йўқ ўз ўқубатлари — ижод билан машғул бўлади. Шунинг учунми, чеккаларда яшаб ижод қилаётган шоирларнинг яхши шеърларини ўқиганимизда, дунёнинг лаззатларидан кўз юмиб, рўзгор ғоридан бир зумга ташқарига чиқиб яратилган санъатдан қувонамиз, унга миннатдорчилик билдиргимиз келади. Бизларнинг бундай рағбатимиз мунаққидлар, адабиётшунос ва таниқли шоирлар ёзган мақолаларда акс этса нур устига нур бўларди. Лекин, гап шундаки, областларда ижод қилаётган шоирлар ижодини таҳлил этишни, уларга холис баҳо беришни гоҳида унутиб қўямиз. Бундай «сукут» бир-икки йил давом этса майли-ку-я, агар у кўникма даражасига тушиб қолса, кўп нарсаларни бой беришимиз тайин. Шоира Гулчеҳра Нуруллаева бир шеърда овлоқдаги олма дарахти ҳақида ҳикоя қилар экан: «У меҳрнинг манбаидир, у меҳрнинг гадоси», деб ёзганида мана шу ҳолатларга ишора қилгандек туюлади, назаримизда.

Ушбу мақолада биз қисқача тўхталиб ўтадиган шоирлар турли жойларда истиқомат қилишади, уларнинг касб-кори, ёши ҳам турлича. Баъзиларнинг икки-уч тўплами чиққан бўлса, баъзилари биттадан тўпلام нашр қилдиришган, холос. (Ҳали китоби нашр этилмаган ижодкорлар ҳақида тўхталишни, айниқса, бундай мўъжаз мақолада, лозим топмадик.)

Бу ижодкорларни тўғри маънода ҳам, рамзий маънода ҳам Бухоролик шоир Садриддин Салимов ибораси билан «Ёруғлик одамлари» деб атасак бўлади. Биз кўриб ўтадиган ижодкорларнинг ҳар бирининг ўзига хос поэтик мушоҳада тарзи бор.

Ёруғлик одами... Бундай одамнинг мажбуриятлари ва имтиёзлари ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолда пайдо бўлади. Шоир, аввало, қалб қурилишидир, деб ёзган эди Марина Цветаева. Ёруғлик одамининг қалб қурилишида уран ёки радиё зарраларининг тузилиши сингари ўзидан кўринмас, лекин ҳаётбахш нур таратиш ҳодисаси бор. Бу эса муттасил ички реакцияларсиз, туғёнларсиз рўёбга чиқмайди. Садриддин Салимовнинг «ёруғлик одами» ўзининг қалбидаги ўчоққа қаловни туғилган юрти Бухородан, унинг ўтмишида ўтган ва бугунда яшаётган кишилардан олади. Шоир улар билан шеър тилида мулоқот қилади, мунозарага чорлайди. Шу маънода шоирнинг XIX аср сўнги, XX аср бошларида яшаб, Ожиз тахаллуси билан шеърлар ёзган амир Абдулаҳад билан қилган мунозараси диққатга сазовор. Бу шеърни мунозара дейиш бир ҳисобдан нотўғридек, чунки шеърда фақат шoir сўзлайди. Амирнинг шон-шўхрати етарли, салтанати солим, тантанаси тенгсиз. Шунга қарамай амир «қофия ғамига» тушган. Садриддин Салимов амир Абдулаҳад, яъни шоир Ожизни мунозарага чорлаб, унга қарата:

**«Бир байт десанг, лаганбардорлар
Ёзардилар номиндан дoston.
Бир байт десанг, «Девон», «Ашъор» ҳам
Битардилар номиндан осон»,**

дейди. Шундай экан, бундай қийин ишга нега бел боғладинг, оқибатда молихулёга ботдинг, деб савол ташлайди. Бухородай бадавлат амирликнинг соҳиби (майли «боқий умр тамасида» бўлсин, майли кўнгилдагидек натижага эришолмаган бўлсин) уйқусиз тунлар қоғоз билан юзма-юз келишга ўзи учун ўзгани эмас, ўзини мажбур қилибди, шунга эҳтиёж сезибди. Бугунги кунда қадимги вазирлар, хонлар мавқеига тенг баъзи «аркони давлатларимиз»да рўй берган «ижодкорлик» қаршисида Бухоро амирининг «ожиз»лиги уни бир қадар юқори қўяди, назаримизда...

Садриддин Салимов Бухоро дарвозаларини унинг алп фарзандлари — Рустам ва Широққа ҳар кеча сўз ёрдамида очади. Шоир шеър ёзаётганида «жангу жадал тугайди», «фисқу фуруж интиҳо топади». «Адаштириб ёвларни чўлда Широқ келар узоқ сафардан». Рустам ҳам, Широқ ҳам бир қадар шоир — улар шоирнинг шажарасига боғланиб кетган:

**Мен — Рустамман, Широқман ахир,
Муқаннаман, юртдан бохабар.**

Бир шеърда Садриддин Салимов «Бухоронинг пасткўчалари Адаштирмас сайёҳни ногоҳ, Бўлажаксан юрганнинг сари Лаби Ҳовуз ёнида пайдо», дейди. Шеърлар мажмуасини varaқлаган сари шоирнинг ўз сатрлари ҳам «Бухоронинг паст-

кўчалари» монанд биз шеърхонларни «адаштирмай Лаби Ҳовуз ёнида пайдо» қилаверади. Бу гапдан, шоир шеърхонни фақат «Бухоронинг жинкўчаларида» олиб юриш билан машғул экан-да, деб ўйламаслик керак. Шоир бизни кутдирмай Бухоро атрофида, шундоқ ёнгинасидан асрий кумликлар нафаси уфуриб турган қишлоқларга олиб боради; кўз ўнгимизда бундай манзаралар намоён бўлади: «Шергирон қишлоғи. Қиздирмоқда саратон, Терлайди қишлоқ. Қизиган мисли хумдон Йўлдаги тупроқ, Қишлоқдан ёзиб қулоч, Келар сой сари Рембрандтнинг яланғоч фаришталари». Қишлоқлардан нарида эса саҳро. Шоир шу «кўз илғамас кенгликда» жой талашиб уришаётган тошбақалар жангидан ҳайратланади:

**Юлдузларнинг кўзида кулгу,
Ҳиллол эса олтин ранг тағу.
Жой талашиб уришар, ёҳу
Кенг саҳрода икки тошбақа.**

Албатта, шеърдан чиқадиган маънонинг ўнтасидан бири шоирнинг ўзиники бўлади, қолганларини шеърхонлар кашф қиладилар. Шеърни муқаммал демоқчимасмиз, лекин ундаги фаҳми ожизимиз идрок этган бир қиррани айтиб ўтмоқчимиз, холос. Бийдай саҳрода уришаётган икки тошбақа жой торлигидангина эмас, бепойнликда саҳронинг доғда қолдирувчи вақт саҳросида, унинг бир бўлгаи учун ҳам жанг қилишаётгандек кўринади. Ахир, бир вақтда яшаб, макон ва замон талашиб ўтган «жаҳонгир тошбақалар»дан тортиб, буюклик даъво қилган «ёзувчи тошбақалар» тарихда қанча...

Марказдан йироқда, лекин адабиётнинг бағрида яшаётган ижодкорлардан яна бири Омон Ражабдир. У Ёвон район марказий касалхонасида бўлим мудирини бўлиб хизмат қилади. Омон Ражабнинг Душанбедаги «Ирфон» ва Тошкентдаги Адабиёт ва санъат нашриётида биттадан тўплами нашр қилинган. «Ирфон» нашридаги китобдан жой олган шеърлар бадиий жиҳатдан ҳавас қилгулик эмас. Шунинг учун биз муаллифнинг «Авторнинг илк китоби» сериясида нашр этилган «Муқаддас чизик» (1983 й.) тўплами ҳақида фикр юрибамиз.

Мана, шифокор шоирнинг «юрт боғларин асрай деб кўм-кўк улуг жангга» кирган ва «юртимизга отилган шум ўқ кўкрагига ногаҳон» теккан, «сўнгра... ҳаёт, меҳнат, ташвишлари... орасида — кўкракда дард, оҳ» билан яшаётган мард инсон — кечаги жангчи, бугунги бемор ҳақидаги «Кекса жангчи» шеъри. Юракнинг ёнига қадалган ўқни урушнинг хатарли кунларида олиб ташлашга даст қисқалик қилган табобатимиз бугун бундай ишга қодир, аммо...

**— Кел, бадбахтни олиб ташлайлик! —
Дейди неча забардаст жарроҳ.
Кўксига дард, юзида кулгу,
Йиллар оша такрорлар «йўқ!»ни.
Кўкрагида ўлдиригудай у
Она юртга отилган ўқни.**

Омон Ражабнинг аксарият шеърлари бирор воқеа асосига қурилади ва улардан поэтик умумлашмалар чиқарилади. Унинг «Уколлар» шеърида шундай воқеабандлик бор: муолажадан, уколлардан шифо топган бемор қадрдон ишхонасига қайтар экан, йўлда учраб қолган бошлиғининг совуқ муомаласидан қайта касалланади. Бу ҳолдан беҳабар кишилар врачларни сидқидилдан доволашмаганликда айблайдилар. Тўнг ва даргазаб бошлиқ эса «яна қанчаларни шундоқ ўлдириб» юраверади. Албатта, Омон Ражабнинг иқтидори бизга кўпроқ воқеабанд, бир оз дидактикага мойил шеърлар тортиқ қилар экан, бунинг сабабини шоирнинг «қалб қурилиши»дан излаш жоиз. («Дарёдан дарёни талаб айлагил...» А. Орипов).

Омон Ражаб шеърлари ҳақидаги мулоҳазаларни унинг тўртликларидан бири билан яқунлаймиз:

**Саҳроларда гўё тарих йўқ,
Саҳроларда гўё йўқ асрор.
Унда қани кўрмак ва обод
Машғал бўлган қудратли Утрор!**

Мана, гап мавзуси ўз-ўзидан «гўё бағри тарих ва сир-асрорлардан холи» саҳроларга келиб тақалди. Едимизга саҳройи шоирнинг: «Эй сен, саҳройи халқим, эй сен, туғилган жойим!» хитоби тушади. Хаёлимиз бир пайтлар Қашқа ва Сурхон воҳаларини бирлаштирган Сурхондарё вилояти томон парвоз

этади. Бу воҳадан етишиб чиққан Усмон Азимов, Муҳаммад Раҳмон, Икром Отамуродов, Мирзо Кенжабоев, Сирожиддин Саидов, Эшқобил Шукуров каби шоирлар бугунги кунда ўзбек шеъриятининг юрагига — Тошкентда ижодий фаолият кўрсатмоқдалар. Гўё Сурхон ва Қашқа воҳаси бор шоирларини хизматга кузатиб, ўзи сукут сақлаётгандай... Лекин, «қўлимизни қулоқча елпана қилиб» шу ёқларга тутсак, жануб шамоли халқ бахшиларининг айтишувларини, термаларини, дўмбирлар тингирини, уларга жўр бўлаётган, ҳозирча ўз шеърларини журъатсизроқ товушда ўқийётган Холмамат Ҳасанов, Абдумажид Азимов, Рўзи Йўлдошев каби ёш ижодкорлар сасини келтиради. Уларда воҳадоларни Абдулла Ориповга, унинг «саҳройи илҳом»ига ёндош келиш, айтишувга киришиш истаги кучли. Улардан ҳозирча тажрибалиси ва ёши улуги бўлган Шафоат Раҳматуллаев ўз тўпламини ишонч билан «Жануб шамоли» деб номлайди (Абдулла Ориповнинг «Юртим шамоли» тўпламини эсланг).

У педагогика институти ўқитувчиси. Мазкур тўплами бундан олти йил муқаддам нашр этилган. Демак, биз тўпландаги вақт синовида бардош берган айрим шеърлар ҳақида фикр юрибамиз.

«Жануб шамоли»да шоир юраги юртдан фахрлини туйғуларидан ва қувончдан тўлиб тошади. Гапнинг рости, бизда шоирлиқни бўйнига олган қаламқашлар яқингача ўз армонларига шеър тилида сўзлашни жуда кеч ўргатардилар ёки умуман унга забон ато этмасдилар. Қувончлари эса, армон билан қайғуга нисбатан анча бийрон эди. Шафоат Раҳматуллаевнинг «Бир юрти — Пари Сурхон», «Сен менинг ифтихорим» каби бир қатор шеърлари мана шундоқ бийронлиқнинг оқибатида туғилган. Лекин, барибир ижодкор қалбининг ўз топилмалари бор ва улар оз эмас, «Ари куяр қоқиғуллар шаммида...» ёки «Булоқнинг соф, шўх тўлқинлари Бақатўнлар сочин ўрарди» каби мисралар, енгил юмор билан чизилган ҳолатлар фикримизнинг исботи. Узлигини излаётган шоир шеъриятнинг турли кўчаларига киради, гоҳ воқеабанд шеърларга, гоҳ «фалсафанинг фишлари» — тўртликларга мурожаат этади:

**Табиатинг илиқ бўлсайди, жонон,
Мен юпун, жонсарақ бўлмасдим бу он.
Сенинг иқлимингга қандай чидайин,
Бир кунда тўрт фасл бўлса намоён.**

Шоирнинг шеърларида кўзга яққол ташланадиган яна бир хусусият — уларда от, тўлпор образларнинг кўп учрашидир. Бу ҳол Сурхон воҳаси кишиларининг ўзинга хос табиати, халқ оғзаки ижодига яқинлиги билан изоҳланса керак.

Шафоат Раҳматуллаевнинг «31 декабрь кечасидаги йўлар» шеърини одатдаги «календарь шеърлардан деб бўлмайди. Шоир эски ва янги йил орасидаги йўларни ревожлантириб борар экан: «Ваҳки, бир лаҳза эрур икки йилнинг ораси», «Воҳ, бир сипар серпашча икки йилнинг ораси», «Воҳ, юлдуз угчан дамча...», «Воҳ, бир чаноқ терар он», «Воҳ, бир бўса умрича икки йилнинг ораси» каби чиройли ўхшатишлар билан ҳар тўртликда яқун ясади. Шафоат Раҳматуллаев ижодига оид мулоҳазаларга яқун ясар эканмиз, тўпландаги «Бўлак-бўлак» радиопи ғазалнинг сўнги байтини келтирамиз, зеро ушбу байтда областларда ижод қилаётган ёшларнинг қалб интилишлари яхши ифодаланган:

**Шафоат, ҳар юракда, ҳар йўсин ёниб кўрдинг,
Бирлашса олам ёнар, вужудлар бўлак-бўлак.**

Бўлак-бўлак вужудларнинг пинҳон шеър оташини излаб, Урта Осийнинг буюк дарёлари Сир ва Зарафшон сувайрғичлик вазифасини ўтовчи оқсоч Туркистон тизмаси сари кетган тош йўлдан шу тизмаларга ёндош қишлоқларда ижод қилувчи шоирлар ҳузурига борамиз. Бу ерлардан бир вақтлар улуг шоир Заҳриддин Муҳаммад Бобур «Ҳинд сори юз тутган». Бу ерларда ҳозир ҳам ўзбек тилида ижод қилаётган бир гуруҳ қаламқашлар истиқомат қилишади. Қаламқашларнинг аксарияти ўқитувчилар. Султонмурот Ҳожибоев, Абдулло Қаюм, Ғойиб Назар, Абдували Бегматов, Эгамназар Соҳибназаров каби ижодкорлар сафига яқин йилларда қўшилган Зулфия Бобоева аллақачон ўз шеърхонларига манзур бўладиган шеърларни «Булоқ кўз очди» коллектив тўпланда эълон қилдириди.

Зулфиянинг шеърлари сўзбошида қуйидаги сатрларни ўқиймиз: «...Иродаси мустақкам, руҳи тетик бу қиз еттинчи синфдан кейин бетоблиги туфайли ўрта мактаб сабоқларини

муस्ताқил ўзлаштиради». Ҳақиқатан ҳам шундай. Урта мактаб программаси муस्ताқил ўзлаштирилган йилларга ҳам мана ўн йилча бўлиб қолди. Зулфия учун энди иккинчи мактаб — адабиёт мактабининг сабоқларини ўрганиш, ижод қилиш кундалик эҳтиёжга айланган:

**Гоҳи йиғлаб, гоҳи кулди,
Шеърияти суянч бўлди,
Қалби эзгу завққа тўлди
Қўллаб турди замон, денглар.**

Зулфиянинг шеърларида Бўрон, Шамол образларини тез-тез учратамиз. У «Бўрон қизи бўлмоқ истайман» дейди. Бўрон — ташқаридаги катта ҳаёт. У ўзини ўша катта ҳаётдан узилиб қолгандай ҳис қилади. Шунинг учун шеърларида Бўронга интизорлик туйғулари, шамолга айланиб адирларда елиш истаги кучли. Тил билмовчи шамолни кутиш бора-бора инсонга, «номаълум дўстга» бўлган интизорликка айлана боради:

**Сокин хона. Ултирибман жим.
Эшигимни чертади кимдир.
Ташқарида ким бўлсанг ҳам, ким,
Меҳрим тутай, ичкарига кир.**

Лекин шеърдаги лирик қаҳрамоннинг эшиги кунда чертилавермайди. Шунинг учун ҳам кўпроқ хаёлий мулоқотлар, уйқудаги ғаройиб тушлар олами бу қаҳрамон ҳаётининг иккинчи ажралмас бўлагига айланади:

**Сўзла, тоқат қилай қаршингда, мана,
Кўп ҳам қолгани йўқ, ахир фурсатдан
Мен сени қаердан толаман яна
Уйқудан уйғониб кетсам тўсатдан!**

Зулфия Бобоеванинг «Соф севги измига...» деб бошланувчи шеъри унинг ижод палласининг бугунги ҳолатини ҳам ўзида акс эттиради:

**Соф севги измига тушиб хўп чопдим,
Гарчи билар эдим — толеим кўлмас.
Нимани бой бердим, нимани топдим —
Сизнинг олдингизда гапириб бўлмас.**

Зулфия тасвирлаётган ўзбек қизининг муҳаббат олдидаги боси шоиранинг шеъринг олдида сақлаётган ибоси ҳамдир. Лекин ижодкор учун бугунги марра дея ўйланган сарҳад, кўп ўтмай яна олисроққа сурилла борса, ижодкорни шунга мажбур этолса, яхши. З. Бобоева «Номаълум дўстга» шеърида: «Бир кун учрашамиз...» дейди. Ҳа, у бир кун ўз ўқувчиси билан юзма-юз учрашишига ишонамиз.

Мана, ўзбек адабиётига Нодира, Гулханий, Муқимий, Фурқат, Завқий каби шоирларни етказган Қўқон адабий муҳитидамиз. Қўқон шаҳри эса, ўзингизга маълум, сўлим водий — Фарғона водийсининг дарвозаси. Бир томондан Туркистон, бир томондан Чотқол тизмаси Тибён-Шон тоғларига туташиб, бу гул водийни бало-қазолардан сақловчи қалъа каби юксалган. Бу водийга кунботишдан шамоллар ҳайдовиди кирган «баҳайбат сувларнинг гулдурослари» — булут теваларининг карвони уч томондан «куч ёғилган гавдаларини саратоннинг ўтига тоблаб» ётган тоғлар қуршовида бор-будини бу ерларга сахийларча тўқади. Фарғона водийсига кирган булут ёғмай ўтмайди. Шунинг учун бу ерда сўлимлик барқарор. Табиатдаги бундай сўлимлик Фарғона кишиларида айрича инъикос топади: қиз-жувонлар маъсум, кишилари муомалада сертакаллуп ва ширинзабон. Бундай табиат фарғоналик шоир Эргашали Абдуллаев шеърларида яққол намоён бўлган:

**Мени сеҳрлайди фаршита тонглар.
Нажиб кунлар мени сеҳрлар яна.
Минг бир муқом ила, минг бир ранг ила
Рухимда бир қўшиқ ҳайрати ёнар.
Бахтимдир — кунларим ишқ уйғотибди.
Заргарман ганжави дунёда, зар ё.
Биргина қалбимда кўйлаб ётибди
Табиатан шоир иккита дарё...**

Қалам ҳақида, айниқса, оддий қора қалам ҳақида гап кетса, чизмакашлик соҳасидаги мутахассисларни кўпинча қаламдаги дора тошининг қаттиқ ёки юмшоқлик даражаси қизиқтиради. Бу гапни ижодкор қалами маъносида тушунадиган бўлсак, Эргашали Абдуллаев, назаримизда, энг юмшоқ, мулоийим ва мойли қалам билан ёзгандай туюлади:

**Она дарё жўшин,
Сой янграйверсин.
Ернинг тавобин-да унутма, бироқ,
Мағлуб этдим, дея жаранглайверсин**

**Ёздек оппоқ севинч,
Куздек сокин оқ.**

Инсон ҳамма вақт инсон билан тирик. Бир-бири билан муомала, ҳамсуҳбатлик, ҳол-аҳвол сўраш одатгина эмас, табиий эҳтиёж. Мана шу табиий эҳтиёж туфайли биз умримиз давомида кўп ва ҳар хил одамга дуч келамиз. Айримлари олғирлиги, айёрлиги, «ичидан пишганлиги» билан дабдуруст нафратимизни қўзғатса (чунки бундайларнинг биттаси ҳам кўзимизга кўп кўринади), кўнглимиз туйғулари соф, маънавий юксак инсонларни тусаб қолади. Эргашали Абдуллаев шеърларини ўқисангиз, шоир шахсияти ҳам, лирик қаҳрамон ҳам сизни мафтун этиб қўяди. Дунё фақат олғир, маккорлардан эмас, самимий кимсалардан ҳам иборат, деб хурсанд бўласиз:

**Баҳордир товланган камалак рангда.
Гулларга шеър ўқиб юрган насимдир.
Йўқ, ишонгинг келмас, бу гўзал тонгда
Боғ кезиб пинҳона оқ кезса кимдир.
Ғоят табиийдир,
Ғоят мангудир.
Бу ҳусн,**

бу талъат,

бу чиройли он.

**Умр боқий десанг — бу гап янгидир,
Баҳор ўткинчидир десанг — бу ёлғон.**

Эргашали Абдуллаевнинг энг сара асарлари асосан кичик ҳажмдаги шеърлар ҳиссасига тўғри келади. Унинг «Виждон», «Коммунист», «Бола ҳақида дoston» шеърлари ҳаддан зиёд чўзилиб кетган. Гапнинг бошида шоир шеърларини сўлим ёмғирга ўхшатган эдик. Таникли доғистонлик шоир Расул Ҳамза-товнинг баҳор ёмғири «бир кун ёғса — гаштлидир, иккинчи кун ёғса — соз, кейин ҳам ёғаверса, келтиради ғам-қайғу», деган фикри Эргашали Абдуллаевнинг юқоридаги узун шеърлари-га ҳам тааллуқли, деб ўйлаймиз.

Шеър ўзини ҳимоя қила олиши учун, оғриқни ҳис қилиши учун бир бутун воқеа ёки ҳиссиётга қурилган бўлиши зарур. Бу жиҳатдан қўқонлик шоир Ҳабибулло Саид Ғанининг шеърлари фикримизга исбот бўлади. Шоир шеърининг турли вазнларида — бармоқда ҳам, сарбастда ҳам ижод қилади. Унинг сарбастдаги изланишлари ҳақида сўзлаш мароқли, чунки бундай шеърларда шоир кўпинча фикрнинг давомини шеърхоннинг ўзига ҳавола қилади. Бундай шеърлардан бири «Қишлоқ йўлида» деб номланган: қишлоқ йўлида аёл кетяпти. Рўмолининг учига «қурт пули» тугилган; «у қизини узатмоқчи, тўйга кўрпа, кўрпага эса астарлик зарур. Шуларни олиш ниятида бозорга йўл олган: бир қўлида гўдаги, иккинчисидан ўн яшар ўғлини етаклаган. «Уйларига ўзга нарса солмас кўланка. Гўё Фаластинда, Сальвадорда ўлгандек гўдаклар. Чили қайда, қайда Ливан у билмас. Эшитгандир бу номларни элас-элас».

**Ўйлайсизки, қишлоқ аёлининг
Дунёси тор.
Шундай бўлса бўлсин, аммо,
Ким гуноҳкор!!**

Шеърни ўқиб, ундаги аёлнинг танишлигини сезиб қоласиз. «Ахир, бу ўтган бозор рўмолининг учига тугиб олган бор пулини ўғри кесиб кетган аёл-ку! — дейсиз. — Бечора, елга совурилган юз сўмига бир кўйса, оренбург рўмолининг чўлтоқ бўлиб қолганига икки куяди. Қишлоқи аёлга, унинг оиласига бунақа пайта киссавур Чилининг Пиночетидай бир гап-ку!»

Ҳабибулло Саид Ғанининг муваффақиятли шеърларидан яна бири «Қора хат» ҳақида қора баллада»сидир. Уруш ҳақида ёзилган жуда кўплаб шеърларни биламиз. Уруш ҳақида бевосита уруш қатнашчилари ёзишди. Бундай шеърлардан бири тўғри келган шоирлар ёзишди. Мана энди урушдан кейин туғилганлар ҳам ёзишмоқда. Лекин, бу билан урушнинг дахшати ҳақида тасаввуримизда бўш жой қолмади, дея олмаймиз! Ҳар бир қаламкашининг уруш тўғрисида ўзига хос мушоҳадалари тасаввуримиз уфқини кенгайтирибгина қолмай, дунёдаги ҳозирги аҳволни тўғри тушунишимизга ҳам ёрдам беради. Украинаник шоира Л. Голота кишиларга хитоб қилиб: «Бизни уруш болалари дея атаманг! Уруш наҳотки онага монанд бўлса?! Онагина аён тўлғоқ дарди наҳотки мансубдир урушга сизча?!» дея қутилмаган савол ташлайди. Ҳабибулло Саид Ғани ҳам худди ана шу саволга ўзига хос жавоб топган:

**Урушгача «қора хат» деган сўзни
Ким ҳам билибди дейсиз.**

**«Қора хат» дегани парча қоғозда
Ётган фожиадир чексиз.**

Демак, уруш онага ўхшамаса-да, унда ҳам «ижод» қилиш, «ихтиро»лар яратиш ҳодисаси бор экан. Унинг энг унутилмас «ихтироси» — «қора хат»...

Ҳабибулло Саид Фани, шунингдек, «Эсмиральда! Нима қиларди севиб қўя қолсанг...», «Хоразмда буюк тўқайзорлар қолмади ҳисоб...» деб бошланадиган шеърларда ҳам ҳиссиётнинг таранглиги, айтмоқчи гапининг таъки тўқлиги билан киши эътиборини жалб қилади. «Охириги музикалар» шеъри ҳақида ҳам шундай мулоҳаза билдирса бўлади:

...Чўлда, кечасио кундузи

Автоматдек тариллайди бульдозер

Тулкиларни инидан қувиб...

Ҳабибулло Саид Фанининг «Поезд», «Николай муаллим», «Қурбон мерганинг ғалати одатлари» каби шеърларида туй-қуллар «сув қўшиб» суюлтирилганга ўхшайди.

Мақсуда Эргашева билан Ёқубжон Аҳмаджоновнинг «Баҳорни ахтариб» ҳамда «Соҳилдаги оқ тошлар» тўпламларидан жон олган шеърларни ўқиб шоирларнинг ўз сўзларига бўлган масъулияти ҳар бирида турлича эканига амин бўламиз. Ёқубжон Аҳмаджонов шеърларидан шоир ҳақида бир-бирига зид икки хил фикрга келиш мумкин. Унинг «Қизил аскар ҳақида афсона», «Ҳамлетсиз трагедия ёки улуг одамларнинг ўрни ҳақида», «Қайс фарёди», «Машраб ҳақида икки шеър» каби шеърлари шоир сўзга, қоғозга нисбатан сақлаган ҳурматнинг зоҳири дейиш мумкин. Лекин барибир унинг тўпламида тоши энгил шеърлар кўпроқ. Мана, шундай мисоллардан энг кичиги:

Ғазаб қил... Шунда сал тортаман энгил.

Эй бахтсиз тақдирдан бебахар пари.

Узим сеникиман. Лекин бу кўнгил

Сеник эмасдир анчадан бери...

Бейхитри ёдга Лермонтовнинг «Оташин севганим у — сен эмассан...» деган сатрлари келади. Умуман «Соҳилдаги оқ тошлар»да Лермонтов шеъриятининг унсурлари бўртиб турибди. Шеър қисмларини рақамлаш, уларнинг «станслар» деб юритилиши ва «Драматик шеърда» романтиканинг устунлиги — буларнинг бари ўша буюк шеърятдан шаклан таъсирланишдир.

Мақсуда Эргашеванинг «Баҳорни ахтариб...» тўплами биз кўриб чиқаётган тўпламларнинг энг мўъжази. Китобчанинг номи кишида ширин бир хотиротлар кўзғайди. Болалигингизда баҳорни ахтариб уйдан чиқиб кетганмисиз?.. Кимгадир баҳор қирларнинг кунгай бетларида очилган кўзигул, кимгадир ариқларнинг лабида тупроқни ёрган ҳулволарнинг сиёҳранг муртаги, кимгадир кекса толининг сап-сарик попуқлари пахмая бошлаган серкуртак ҳивчинлари бўлиб туюлади. Баҳорнинг бундай белгилари киши хотирасида қатъий рефлексга айланганда то шу нарсалар билан рўбарў келмагунингизча баҳор бошланганига ишоналмайсиз. Келинг, шеърлар билан янндан танишайлик.

«Мен қаламни дўст деб атадим

Пичоқ еган у ҳам бошидан».

дейди шоира бир шеърда. Бу сўзлар билан қаламнинг ҳам, шоирнинг ҳам бағрида яшириниб ётган қўшиқнинг кўзини очиш учун қалам албатта «бошидан пичоқ ейиши», шоир эса ташқи таъсирланиши зарур, дейди. Мақсуда Эргашева қўшиқларининг кўзини очувчи сабаблар, аввало, ўзбек даласи, гўзал Фарғона ва ўзбек қизларига насиб этувчи маъсум, ибо тўла муҳаббат:

У кетаркан тик қаролмади,

Киприклари юзга тўкилиб.

Кўз ёшларин яширди аранг

Эгатларга икки букилиб...

Мақсуда Эргашева шеърлари ҳақида кўп гапларни айтгимиз келади, лекин унинг «ижодий багажи» ҳали камтарона. Балки унинг эълон қилинмаган шеърлари шеър дафтарига талайгинадир, ҳали кўп бора «мусалло деб қаламларни» йўнар, ўзининг ва қаламнинг бағрида мудраб ётган қўшиқларни уйғотар... Шоиранинг ўзи ҳам бизга:

«Шу дунёга келганимдан шод, толеймга шукрона айтгум,

Чунки менга азиздир ҳар вақт Фарғонаси бор бўлган дунё», деб сўлим водийнинг шеърий сувратларини ҳали кўплаб яратишга ваъда беради.

Назаримизда, вилоятларда ижод қилаётганлар тўғрисида анча-мунча гапларни айтдиг-у, фақат бир нарса — муҳаббат тўғрисида мароқ билан ўқиладиган шеърларни учратмаган-

даймиз. Бу гап билан уларни муҳаббат бобида пойтахт шоирлари олдида бир поғона паст қилиб кўрсатмоқчи эмасмиз. Вилоятларда ижод қилаётган шоирларнинг орасида ҳозир муҳаббат мавзуйида эҳтиросли шеърлар ёзаётганлар ҳам оз эмас. Айниқса, «Муҳаббатнома»нинг ватани Хоразмда кейинги пайтда янги «ишқнома»лар шомоли эсаётир. Бу нафас Матназар Абдулҳакимовга тегишли бўлиб, яқинда у ўзининг навбатдаги «Фасллар қўшиғи» номли китобини эълон қилдирди. Манзума беш фаслдан иборат бўлиб, улар «Дийдор», «Баҳорга сафар» «Этюд», «Бир сўз», ва «Висол» деб номланган. Ушбу туркумнинг «Дийдор» фасли журъат тўла бир чақириқ билан якунланадики, бу сўзларни севги ҳақидаги шеърлар учун қиссадан ҳисса деса бўлади:

**Мен рашқда қоврулган мағрур ноламан,
Менда муҳаббат бор, йўқ менда шафқат.**

Сени мангуликдан тортиб оламан,

Қанча севсанг, шунча яшайсан фақат.

«ҚАНЧА СЕВСАНГ, ШУНЧА ЯШАЙСАН ФАҚАТ». Бу — муҳаббатнинг шиори. Буни биз «Қанча севсанг шунча ижод қиласан» деб ҳам қабул қилишимиз мумкин. Юракда муҳаббат алангаси ловуллаб турмас экан, бундай қалб ижод эта олмайди, этганда ҳам унинг шеърларида шеърхонни ўзига тортувчи оҳанрабо бўлмайди.

Матназар Абдулҳакимовнинг ҳам ижодкор ва қалам муносабати тўғрисида шеъри бор. У, аввало, Мақсуда Эргашева каби, қаламнинг бағридаги қўшиқнинг кўзини очиш учун уни тиглаш керак, деган тўхтамага келади:

Қаламнинг ичида қора тош эмас

Ёзилмаган қўшиқ ётибди ухлаб.

Шу қадар қаттиқки унинг уйқуси,

Уйғотса бўлади фақатгина тиглаб.

Сўнг у бу фикрини ривожлантира бориб, кейинги тўртликда бундай дейди:

Шоир қалам олса — синиб олтин қафас

Сўз кўкда чарх уриб яйраётгани.

Шоир қалам олса — булбул шохга эмас,

Шох булбулга қўниб сайраётгани.

Шоирнинг бармоқлари — булбулнинг панжалари; унга қўнган шох — қалам сайрай бошлайди шеър ёзиш они. Кутилмаган тасвир, шу билан бирга жуда шарқона. Умуман, М. Абдулҳакимов бундай кутилмаган ташбеҳларни анъанавий бармоққа усталик билан уйғунлаштириб юборади. Унинг лирик «мен»: «Энди чексам чекаман ғам шод», «жимлигим ҳам сен ҳақда чечан» каби тазодлар билан сўзлайди. М. Абдулҳакимов ҳам юқорида кўриб ўтилган ижодкорлар қатори шеър хаёлидан бир нафас холи қолмайдиган ижодкор. Шеър хаёли шоир учун «сеҳрли кўзойнак»дек гап. Унинг ёрдамида бошқалар кўролмаган қирраларни кўради, кенгликдан «юрак сиқувчи торликни», диққинафасликдан эса кенгликни топади. Акс ҳолда, шоир «Автобус ҳақида баллада»сини ёзолмаган, тикчилч автобусда кетаётган кишилардан бири бўлиб қолаверар, автобус билан куррамиз орасида ўхшашлик кўролмаган бўлар эди: «Баъзан ҳаволаниб гар сурсам хаёл, ўша автобусга менгзаб кетар Ер».

Шулар билан бирга М. Абдулҳакимов гоҳида айрилган гапларни такорлаб қўяди. Аслида, айрилмаган гапнинг ўзи йўқ. «Янгилик унутилиб кетган эскиликдир», деган гап ҳам бор. Лекин, барибир шоирнинг «Сен, жоним, мана шу боғларникисан» туркумидаги «Ахир сен ниҳоят нафис бир гулсан, Мен бўлсам бор-йўғи саксовул» сатрлари ҳали унутилиб кетмаган бошқа бир шеър сатрларини эслатадики, шоир Сулаймон Раҳмон ҳам худди юқоридагидек образлар ёрдамида худди шундай қаршилантириш яратган: «Мен саҳройи ташна арғувон. Сен — нилуфар. О, сен сув гули...»

Мулоҳазаларимизга нуқта қўядиган вақт ҳам келди. Юқорида айтиб ўтганимиздек, кўзга кўринмас кун тартибига кўра ижодкорларнинг, хоҳ у даҳо, хоҳ у бошловчи бўлсин — барчасининг ёзув столи узра мук тушадиган вақти етди. Биз эса, вилоятларда тез орада «Янги ва янги, хилма-хил» шеърлар яратилишига ишонамиз; «Янги ва янги, хилма-хил» шоирлар туғилишига муштоқмиз.

— Касал бўлишинг керак,— деди у кўзларини лўқ қилиб.

— Бу нима деганинг?

— Шундай. Терлаб туриб, муздай сув ичиб юбор. Шунда грипп ёки тумов аллергиясига учраб кўпга бормай чўпдай озиб кетасан.

Буни ҳам синаб кўрай деб, унинг айтганини қилдим. Ҳеч кимга зарари тегмаса-да, уйдаги қизил кўланкир хўрозни ҳовлида қақиллатиб, у ёқдан-бу ёққа қувиб, қора терга тушдим. Шундан кейин бир чўмич муздай сувни ичиб юбордим. Шу заҳотиёқ овозим ғиппа бўғилди. Лекин буни қарангки, на тумов, на грипп аллергияси яқин йўламади. Қайтанга бурним қалампирдай кип-қизарадиган, нафас ололмайдиган дардга чалиниб, бу дунё билан у дунёнинг чегарасини чангилиб қайтдим. Касалхонада ўн кун ётиб, ўттизта укол ичиб, зўрға тузалдим. Билмадим, уколнинг кучими, ёки ўн кун қимирламай ётганимданми, баттар семириман.

Шундай қийинчиликларни бошдан кечирсам-да, семизликдан қутулишнинг усулларини бир зум бўлса-да, ахтаришдан тўхтамадим. Бир куни камомад билан қамалиб чиққан собиқ сотувчи танишимни учратиб қолдим.

— Э, бу нон чайнашдан ҳам осон-ку,— деди у елкамга қоқиб.— Ҳеч ташвишланма, айтганимни қилсанг, бир ойда чўпдай озасан.

— Унда айт! — дедим сабрим чидамай.

— Ҳар куни эрталаб, қўйнинг карт думбасидан тухумдеккина кесиб, хомлигича томоққа ташлайсан. Кейин иштаханг бўғилиб, овқат емай қўясан. Кўрибсанки, бир ҳафтада тап-тайёрсан!..

Мана яқиндан бери у айтган давони режимга киритганман. Лекин ўзингиз биласиз, хом думбани ютиш осон эмас. Бунинг ҳам йўлини топдим. Олдин уни яхшилаб пишириб, кейин нонга қўшиб еб юрибман...

Қорақалпоқчадан
Меҳмонқул Исломқулов таржимаси.

Абдураззоқ Обрўев

Ургансангиз бўлмасмиди?

(Пародия)

Муқаддас изларингда
Аён бўлайин,
Муҳаббат, дарё эсанг
Чўкиб ўлайин.

Саъдулла Ҳакимнинг
«Илтижо» шеърідан.

Жуда яхши биларкансиз
Саъдулла, шеър тузишни.
Ургансангиз бўлмасмиди
Ўз вақтида сузишни?!

ТОМОШАБОФ

Робинзоннинг издошлари

Жаҳон адабиёти тарихида «Робинзон Крузо» сингари маълум ва машҳур китоб кам бўлган. Дефонинг бу асари 1719 йилда чоп этилган заҳоти барча ёш ва табақадаги кишиларнинг сеvimли китобига айланди. Унинг биринчи жилди шу заҳотиёқ сотилиб кетди ва тўрт ой ичида тўрт марта қайта нашр этилди. Кўп ўтмай «Робинзон Крузо»ни жаҳондаги асосий тилларга таржима қилдилар. Бу китобга тақлидан ўнлаб асарлар яратилди. Китобни болалар учун мослаб чиқардилар, саводи яхши бўлмаган кишилар учун эса «Робинзон Крузо»нинг содда гаплар билан ёзилган нусхаси дунёга келди.

Дефонинг китобига тақлидан ёзилган асарлар бошқа ўнлаб мамлакатларда ҳам пайдо бўлди. Уларнинг қаҳрамонлари ҳам Робинзон сингари одам яшамайдиган оролга тушиб қолар, турли хил саргузаштларни бошидан кечирар эди. Табиийки, қаҳрамонларнинг номлари ҳам турлича эди. Қаҳрамони аёл киши бўлган асарлар ҳам яратилди.

Айрим ана шундай китобларнинг муаллифлари шу йўл билан тасаввурларидаги янгича ижтимоий тузумни кўрсатишга ҳаракат қилдилар. Тифень Деларошининг «Галлигенлар тарихи» китоби бунга мисол бўла олади. Гравелнинг олти жилдли «Номалум орол ёки шевелье де Гастиннинг хотиралари» (1783) романида ҳам қаҳрамон сузиб бораётган кема ҳалокатга учраб, у бир қиз билан кимсасиз оролга чиқиб қолади. Улар бирга турмуш қурадилар, йигирма икки фарзанд кўрадилар. Муаллиф шу йўл билан ташқи зарарли таъсирларга учрамаган идеал жамият тараққиётини кўрсатишга интилади.

Бизнинг давримизга яқин пайтда яратилган шу йўналишдаги яна бир асар Андре Лорининг «Робинзоннинг издоши» асаридир. Париж Коммунасининг арбоби Паскаль Груссе ана шу тахаллус билан ижод қилган.

Россияда ҳам машҳур асарга тақлидлар пайдо бўлди. А. Разин «Ҳақиқий Робинзон» (1867) китобида Дефо асарида кўп нарсалар ўйлаб топилган деб ҳисоблайди ва бор ҳақиқатни очиқ-ойдин тасвирлашга қарор қилганлигини таъкидлайди.

Шу тариқа жаҳон адабиётининг энг ажойиб асарларидан бири ўнлаб бошқа китобларнинг юзага келишига туртки берди, унинг муаллифи эса китобхонлар севиб ўқийдиган адабий жанрнинг асосчиси бўлиб қолди.

Муқованинг 1—4 саҳифаларида рассом Баҳодир Жалоловнинг «Экологик Фожа» асари.

Бу ҳақда журналнинг 49—50 саҳифаларидаги мақолага қаранг.

Неъмат АРСЛОНОВ. 1941 йили Қашқадарё область Шаҳрисабз район Ми-раки қишлоғида туғилган. Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат уни-верситетиде таълим олган. Республика матбуотида ҳикоялари чоп этилган.

Асад ДИЛМУРОДОВ. Самарқанд областининг Ургут районида 1947 йили таваллуд топган. ТошДУнинг журна-листика факультетини тамомлаган. «Ос-моннинг бир парчаси», «Сирли зина», «Афросиёб сукунати», «Шердор» ки-тобларининг муаллифи. Ҳозир «Ёш гвардия» нашриётида хизмат қилади.

Соғинбой ИБРОҲИМОВ. 1956 йили Қорақалпоғистон АССРда туғилган. М. Горький номидаги жаҳон Адабиёти институтиде таълим олган. Иккита шеърий тўпламининг автори. ҚҚАССР Ёзувчилар союзида адабий консультант бўлиб хизмат қилмоқда.

Исҳоқ ИСМОИЛОВ. 1960 йилда Жиз-зах область Ғаллаорол районида ту-ғилган. Совет Армияси сафидан хизмат қилиб қайтгач, Тошкент Гидрометео-рология техникумида ўқиди. Ҳикоялари эълон қилинган.

Зулфия МҮМИНОВА. Самарқанд областининг Нарпай районида тавал-луд топган. ТошДУнинг ўзбек фило-логияси факультетиде таълим олган. Ҳозирги кунда «Саодат» журнали редакциясида ишламоқда.
СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси.

Икром ОТАМУРОДОВ. 1951 йили Қашқадарё областининг Ульянов райо-нига қарашли Касби қишлоғида туғил-ган. ТошДУнинг журналистика факуль-тетини тамомлаган. «Вақт ранглари», «Жануб қушлари», «Тўрғайли манзил-лар», «Уфқлар орти бепоеён» шеърий тўпламларининг муаллифи. Айни пайт-да «Шарқ юлдузи» журнали редак-циясида ишламоқда.

СССР Ёзувчилар Союзининг аъзоси.

Рауф СУБҲОН (Абдурауф СУВО-НОВ). 1958 йилда Самарқанд области-нинг Иштихон районида туғилган. Тош-ДУнинг тарих факультетиде таълим ол-ган. Ҳозир «Юлдузча» нашриётида хиз-мат қилляпти.

Холмамат ҲАСАНОВ. 1957 йили Қашқадарё областининг Деҳқонобод районида туғилган. ТошДУнинг ҳуқуқ-шунослик факультетиде таълим олган. Республика ижодкор ёшлари IV семи-нар-кенгаши қатнашчиси. Шеърлари республика матбуотида бир неча бор эълон қилинган.

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ЙИЛЛИК МУКОФОТЛАРИ

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар Союзи правлениеси Пре-зидиумининг қарорига кўра 1987 йилги мукофотлар қуйидаги муаллифларга берилди:

Ойбек номидаги мукофот — Шомил АЛЯДИНга, «Бу-лоқлар» қисса ва ҳикоялар тўплами учун; **Неъмат АМИ-НОВ**га, «Елвизак», «Суварак» сатирик қиссалари ва вақтли матбуотда эълон қилинган бошқа асарлари учун.

Ҳамид Олимжон номидаги мукофот — Маъруф ЖА-ЛИЛга, «Дарёни излар шамол» шеърий тўплами учун; **Анвар ЭШОНОВ**га, «Дунё севги ёшида» шеърий тўпла-ми учун.

Ғафур Ғулом номидаги мукофот — Эргаш РАИМОВ-га, «Кўз илғамас шуълалар» тўплами учун; **Абдусайд КҮЧИМОВ**га, «Ҳалқа» тўплами учун.

Сергей Бородин номидаги мукофот — Қодир МИР-МУҲАМЕДОВга, Гомер, М. Горький, М. Булгаков ва бошқаларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қил-ганлиги учун; **Кобей СЕЙДАХАНОВ**га, ўзбек ёзувчила-рининг асарларини қозоқ тилига таржима қилганлиги учун.

«ЁШЛИК»НИНГ ЙИЛЛИК МУКОФОТЛАРИ

«Ёшлик» журнали редколлегияси 1987 йилда эълон қилинган энг сара асарлар ва публицистик мақолаларни кўриб чиқиб, журналнинг йиллик мукофотларини қуйидаги муаллифларга бе-ришга қарор қилди.

БИРИНЧИ МУКОФОТ

Шоир **Абдулла ОРИПОВГА** — «Югурик умр-нинг дақиқалари» шеърий туркуми учун (9-сон)

ИККИНЧИ МУКОФОТ

Ёзувчи **Шукур ХОЛМИРЗАЕВГА** — «Яшил «Нива», «Устоз» ва «Хумор» ҳикоялари учун (1-сон)

Давлат ва жамоат арбоби **Нуриддин МУҲИД-ДИНОВГА** — «Мангу сабоқ» мақоласи учун (6-сон)

УЧИНЧИ МУКОФОТ

Адабиётшунос **Нажмиддин КОМИЛОВГА** — мумтоз адабиётдан сабоқлари учун (2-, 4-, 7-сон-лар)

Адабиётшунос **Раҳмон ҚУЧҚОРОВГА** — «Та-рих ҳақиқати» мақоласи учун (6-сон)

Рассом **Алексей СУХАРЕВГА** — журнални безашдаги фаол иштироки учун.

НАСР

Неъмат АРСЛОНОВ. Ранглар. Ҳикоялар	17
Асад ДИЛМУРОДОВ. Дала ўртасидага уй.	
Ҳикоя	25
Шойим БУТАЕВ. Тоғликлар. Ҳикоялар	32
Исҳоқ ИСМОИЛОВ. Укамнинг хати.	
Ҳикоялар	43
Уктам ҲАКИМАЛИ. Чўққилар. Ҳикоя	51

НАЗМ

Зулфия МУМИНОВА.	14
Икром ОТАМУРОДОВ.	15
ФАХРИЕР.	23
Ҳолмамат ҲАСАНОВ.	24
Қадам САИДМУРОДОВ.	42
Софинбой ИБРОҲИМОВ.	62

ТАНИШУВ

Рауф СУБҲОН. Шеърлар	48
----------------------	----

ЕТТИ ИҚЛИМДАН МЕҲМОНЛАР

Анвар ЖУРАБОЕВ. Маркес билан учрашув. Бадиа	2
---	---

ПУБЛИЦИСТИКА

Хуршид ДАВРОН. Ёдимиз — ҳаётимиз	58
Аъзам ХУДОЙБЕРДИЕВ. Оқланиш	63
Саидмурод МАМАШОКИРОВ. Ваҳимами ёки ҳақиқат?	67
Кўмилган обидалар	60

АДАБИЙ ТАНҚИД

Оллоёр БЕГАЛИЕВ. Ёруғлик одамлари	73
-----------------------------------	----

САНЪАТ

Энгел ИСҲОҚОВ. Санъат ва коинот экологияси	49
МЕНИНГ ФИКРИМ	66,72
ТИЛ САНДИФИ	47,57

МУҲАБАТНОМА

Ҳамид Олимжон	22
---------------	----

ЕЛПИҒИЧ

Сайловбой ЖУМАҒУЛОВ. Озмоқчиман.	77
Ҳажвия	78
ГУЛМИХ	78
ТОМОШАБОФ	78

ЁШЛИК

«Молодость»
ежемесячный,
литературно-художественный,
общественно-политический журнал
На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: Х. ЛУТФУЛЛАЕВ
Техник редактор: Т. РАҲИМОВ
Корректор: М. ТУРСУНОВА

Адресимиз:
700117, ЧГСП, Тошкент, «Правда» газетаси
кўчаси, 60-уй

Телефонлар:

Бош редактор: — 78-94-05
Бош редактор ўринбосари: — 78-49-83
Масъул секретарь — 78-97-07
Проза бўлими: — 78-97-58
Поэзия бўлими: — 78-77-16
Публицистика, адабий танқид
ва санъат бўлими: — 78-17-47

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд
қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз
тавсиясига кўра амалга оширилган
таржима асарлар қўлёзмасинигина
қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан
олинди», деб изоҳланиши шарт.

Босмахонага 24.11.87 й. да туширилди.
Босишга 5.01.88 й. да рухсат берилди.
Р—10514. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист.
Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб
листи 12,6. Тиражи 335142 нусха.
Буюртма № 2162.

Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.

Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ орденли босмахонаси.

Тошкент,
«Ёшлик», № 1, 1988. «Ёш гвардия» нашриёти.